

Oksident

Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi

Journal for the Study on Judaism, Christianity and the West in Turkey

Aralık/December 2021

Cilt/Volume: 3

Sayı/Issue: 2

MAKALELER / ARTICLES

Emine Meydan & Ahmet Güç

Roma Katolik Kilisesi'nde Enterdi Uygulamaları

Yasin Meral

Osmanlı Saray Hekimliğinden Papalığın Hizmetinde
İbranice Kitap Sansürcülüğüne Bir Yahudi Âlimin Hayat
Hikâyesi: Domenico Yerusalmî (ö. 1622) ve Sefer ha-Zikuk

Nevfel Akyar

19. ve 20. Yüzyıl Modern Batı Ezoterik/Okültist
Hareketleri Üzerine Dion Fortune'un Katkısı
Bağlamında Bir Değerlendirme

Emine Battal

Yeni Dinî Hareketlerin Salgın Hastalıklar ve Tedavi
Yöntemleri Karşısındaki Tutum ve Davranışları

Sema Nur Uzun

Yahudilikte Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Aşılınmaya
Karşı Yaklaşımlar: Covid-19 Örneği

Rumeysa Bektaş

Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros

Oksident

Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi
Journal for the Study on Judaism, Christianity and the West in Turkey

Cilt: 3

Sayı: 2

2021

Sahibi/Publisher:

Prof.Dr. Muhammet TARAKCI

Editör/Editor:

Prof.Dr. Muhammet TARAKCI

Sayı Editörü/Guest Editor:

Doç.Dr. Süleyman TURAN

Editör Yardımcıları/Co-Editors:

Arş.Gör. Fatma Seda ŞENGÜL

Arş.Gör. Talha FORTACI

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Prof.Dr. Ali Osman KURT

Doç.Dr. Bilal BAŞ

Doç.Dr. Süleyman TURAN

Doç.Dr. Mahmut SALİHOĞLU

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof.Dr. Ahmet GÜÇ (Bursa Uludağ Ü./Türkiye)

Prof.Dr. A. Hikmet EROĞLU (Ankara Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Ahmet TÜRKAN (Kütahya Dumlupınar Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Ali İsra GÜNGÖR (Ankara Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Ali Rafet ÖZKAN (Kastamonu Ü./Türkiye)

Prof.Dr. A. Münir YILDIRIM (Çukurova Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Aslan HABİBOV (Milli Bilimler Akademisi/Azərbaycan)

Doç.Dr. Bakıt MURZARAIMOV (Kırgızistan Türkiye Manas
Üniversitesi/Kırgızistan)

Prof.Dr. Baki ADAM (Ankara Ü./Türkiye)

Prof.Dr. B. Zakir ÇOBAN (Ege Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Cemil KUTLUTÜRK (Ankara Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Dan CHITOIU (Alexandru Ioan Cuza University of
Iasi/Romanya)

Prof.Dr. David THOMAS (University of Birmingham/İngiltere)

Prof.Dr. Durmuş ARIK (Ankara Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Dursun A. AYKIT (Marmara Ü./Türkiye)

Dr. Eduart ÇAKA (Tarih Enstitüsü/Arnavutluk)

Doç.Dr. Eldar HASANOĞLU (İzmir Kâtip Çelebi Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Feridun YILMAZ (Bursa Uludağ Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Giovanni CASADIO (Salerno University/İtalya)

Prof.Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Hammet ARSLAN (Muğla Sıtkı Koçman Ü./Türkiye)

Prof.Dr. İSMAİL TAŞPINAR (Marmara Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Jon HOOVER (University of Nottingham/İngiltere)

Prof.Dr. Kemal ATAMAN (Marmara Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Kemal POLAT (Anadolu Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Mahmut AYDIN (Samsun Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Mark S. GOODACRE (Duke University/ABD)

Prof.Dr. Massimo FAGGIOLI (Villanova University/ABD)

Doç.Dr. Mehmet ALICI (Mardin Artuklu Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Mehmet KATAR (Ankara Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Merdan GÜNEŞ (Universität Osnabrück/Almanya)

Doç.Dr. Metin ATMACA (Ankara Sosyal Bilimler Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Mustafa ALICI (Erzincan Binali Yıldırım Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Nandini BHATTACHARYA (University of
Calcutta/Hindistan)

Prof.Dr. Nasuh USLU (Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi/Türkiye)

Dr. Özgen FELEK (Yale University/ABD)

Dr. P. K. POKKER (Calicut University/Hindistan)

Prof.Dr. Salime L. GÜRKAN (İstanbul 29 Mayıs Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Selim TEZZAN (Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi/Türkiye)

Prof.Dr. Süleyman BAKİ (Tetova Ü./Makedonya)

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR (Bursa Uludağ Ü./Türkiye)

Prof.Dr. Şinasi GÜNDÜZ (İstanbul Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Yasin MERAL (Ankara Ü./Türkiye)

Doç.Dr. Zafer DUYGU (Dokuz Eylül Ü./Türkiye)

Ön İnceleme: Arş.Gör. M. Sami Şengül

İngilizce Dil Editörü: Hafize Zor

Kapak Tasarımı: Nevfel Akyar

Mizanpaj: Büşra Elmas

Oksident, yılda iki sayı çıkan hakemli ve elektronik bir dergidir. Dergide öncelikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı üzerine yazılmış makalelere yer verilir. Ayrıca Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki ilişkilere ve polemiklere dair makaleler; İslam ve Türkiye üzerine yapılan oryantalist çalışmalara cevap mahiyetindeki yazılar da dergide yayımlanabilir. Sadece Türkiye'deki akademisyenlerden yazı kabul eden dergimizde makaleler Türkçe ve İngilizce dillerinde kaleme alınır. Bu dergide yayımlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelerde açıklanan düşünceler derginin veya editörlerin fikirlerini yansıtmayabilir. Bununla birlikte, makalelerin tüm yayın hakları Oksident Dergisi'ne aittir. Makaleler izin alınmaksızın tamamen veya kısmen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Ancak ilmi amaçlar doğrultusunda, kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir. Dergimize gönderilen tüm makaleler, iThenticate ve/veya Turnitin yazılımıyla intihal açısından kontrol edilir.

Oksident is a refereed and electronic journal which is published twice a year. The journal primarily includes articles on Judaism, Christianity and the West. In addition, it covers articles on the relations and polemics among Muslims, Christians and Jews. The articles that evaluate western studies on Islam and Turkey may also be published in the journal. Articles may be written in Turkish and English. Opinions expressed in the journal belong solely to the authors and do not necessarily represent those of editors or the journal. All that is published in the journal is copyrighted and all rights reserved. Neither as a whole nor in part may the articles published in the journal be reproduced or distributed in any way or through any digital storage and retrieval system without permission. However, brief quotations and abstracts are allowed for scholarly purposes. All articles submitted to the journal are checked for plagiarism with the software iThenticate and/or Turnitin.

Katkılarından dolayı,
**Bursa Uludağ Ü. Garibiyat Çalışmaları
Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne**
teşekkür ederiz.

Yayın Politikası

Editorial Policies

- OKSİDENT, Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Dergimizde Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslüman-Yahudi İlişkileri, Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, Hıristiyan-Yahudi İlişkileri, Avrupa ve Amerika'da din-toplum ve din-siyaset ilişkileri konularında makalelere yer verilmektedir.
- Makalelerin; özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmamış olması gerekmektedir.
- Dergimizde, öncelikli olarak, bir soruya cevap bulmaya çalışan veya bir soruna çözüm getiren makalelere yer verilecektir. Alanına katkı sağlayan makalelerin yanı sıra, kitap tanıtımları, literatür tanıtımları, etkinlik tanıtımları ve araştırma notları da dergimizde yayımlanır.
- Makalelerin [dergipark](#) sistemi üzerinden gönderilmesi gerekir.
- Makalelerin (özetler ve kaynakça hâric) 6000 kelimeyi (yaklaşık 20 sayfa) geçmemesi gerekir.
- Makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde yayımlanabilir.
- Makalelerin sonunda kaynakça yer almalıdır.
- Dipnot ve kaynakçada [Mecra Atıf Sistemi](#) kullanılmalıdır.
- Dergimizde çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanır. Hakem isimleri dergide yayımlanmaz.
- Dergiye gönderilen makaleler öncelikle intihal sorgusundan geçirilir. Ardından makalenin dergi kapsamına giren bir konuyu ele alıp almadığına bakılır. Son olarak şekil, dipnot ve kaynakça açısından değerlendirilerek "Ön İnceleme" tamamlanır.
- Ön incelemeden geçen makaleler değerlendirilmek üzere 2 hakeme gönderilir.
- İki hakemden de olumlu rapor alan makale dergiye kabul edilir. Hakemler makalenin yayımlanması konusunda farklı görüşte olurlarsa, makale üçüncü hakeme gönderilir.
- Makalesi yayıma kabul edilen yazarlardan Türkçe ve İngilizce dillerinde 750 kelimelik geniş özet (summary) istenir.
- Dergimize makale gönderen yazarlar bilimsel etik kurallarına uyduklarını beyan etmiş sayılırlar.
- Dergimiz, yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.
- Dergimiz açık erişim politikasını benimsemiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgiye <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oksident/page/7640> adresinden ulaşılabilir.

İçindekiler

Contents

III	Jenerik
v	Yayın İlkeleri (Editorial Policies)
VII	İçindekiler (Contents)
IX	Editörden (From the Editor)

ARAşTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

83-104	Dr. Emine Meydan & Prof. Dr. Ahmet Güç Roma Katolik Kilisesi'nde Enterdi Uygulamaları Interdict Practices in the Roman Catholic Church
105-134	Doç. Dr. Yasin Meral Osmanlı Saray Hekimliğinden Papalığın Hizmetinde İbranice Kitap Sansürcülüğüne Bir Yahudi Âlimin Hayat Hikâyesi: Domenico Yeruşalmî (ö. 1622) ve Sefer ha-Zikuk The Life Story of a Jewish Scholar from a Physician of Ottoman Palace to Hebrew Book Censorship in the Service of the Papacy: Domenico Yerushalmi (d. 1622) and Sefer ha-Zikuk

135-155	Nevfel Akyar 19. ve 20. Yüzyıl Modern Batı Ezoterik/Okültist Hareketleri Üzerine Dion Fortune'un Katkısı Bağlamında Bir Değerlendirme <i>An Evaluation of the Contribution of Dion Fortune on the Modern Western Esoteric/Occultist Movements of the 19th and 20th Centuries</i>
157-179	Dr. Öğr. Üyesi Emine Battal Yeni Dini Hareketlerin Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri Karşısındaki Tutum ve Davranışları <i>Attitudes and Behaviors of New Religious Movements towards Epidemics and Their Treatment Methods</i>
181-205	Arş. Gör. Sema Nur Uzun Yahudilikte Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Aşılınmaya Karşı Yaklaşımlar: Covid-19 Örneği <i>Fighting Epidemics and Approaches to Vaccination in Judaism: The Case of Covid-19</i>
207-231	Arş. Gör. Rumeysa Bektaş Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros <i>Apikoros as a Kind of Heresy in Judaism</i>

Süleyman Turan

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Türkiye

suleyman.turan@erdogan.edu.tr & <https://orcid.org/0000-0002-3731-2986>

Oksident, 2019 yılında başlamış olduğu bilimsel yolculuğuna 3. cilt 2. sayısıyla kaldığı yerden devam etmektedir. Bu sayıda dergimiz altı bilimsel çalışma ihtiva etmektedir.

Emine Meydan ve Ahmet Güç tarafından hazırlanan “Roma Katolik Kilisesi’nde Enterdi Uygulamaları” adlı çalışmada 10. yüzyılda ortaya çıkan “Enterdi” uygulamasının geçmişten günümüze yolculuğu, afroz geleneğiyle ilişkisi ve uygulamadaki farklılıklarından bahsedilmektedir. Dinî gerekçelerle tesis edilen bu uygulamanın belli dönemlerde Kilise’nin dünyevî çıkarlarına hizmet edecek şekilde değiştirilip dönüştürülmesi meselesi çalışmanın en önemli çıktılarında biri olarak görülebilir.

16. yüzyılda Katolik Kilisesi bünyesinde başlayan sansür hareketi, Reform hareketlerine karşı Kilise’nin verdiği bir karşılık olarak değerlendirilmektedir. Bu sayede Hıristiyanlık aleyhinde sayılan birtakım yazılar yasaklı kitap listelerine girmiş, basımları

Oksident continues its scientific journey, which started in 2019, with volume 3, issue 2. Our journal contains six scientific studies in this issue.

The article by Emine Meydan and Ahmet Güç titled "Enterdi Practices in the Roman Catholic Church" discusses the history of the "Enterdi" practice emerging in the 10th century, its relationship with the tradition of excommunication, and their differences in practice. One of the most important outputs of the study is its emphasis on the change and transformation of this practice, which was initially established for religious reasons, to serve the worldly interests of the Church.

The censorship movement that started within the Catholic Church in the 16th century is considered the Church's response to the Reform movements. In this way, some works considered against Christianity were included in the

engellenmiş ya da sansürlenmiştir. Kilise'nin heretiklere karşı mücadelesinden Yahudi dinî literatürü de nasibini almıştır. Bu süreçte Yahudilikten Hıristiyanlığa geçen kimselerden İbranice kitapların sansüründe yararlanılmıştır. Domenico Yeruşalmî de bu şahıslardan biridir. Domenico'nun sansür tarihindeki en dikkat çekici yanı, yüzden fazla eseri içeren ayrıntılı bir sansür el kitabı hazırlamış olmasıdır. Yasin Meral, "Osmanlı Saray Hekimliğinden Papalığın Hizmetinde İbranice Kitap Sansürçülüğüne Bir Yahudi Âlimin Hayat Hikâyesi: Domenico Yeruşalmî (ö. 1622) ve *Sefer ha-Zikuk*" adlı çalışmasını bu özel şahsiyet ve eserini dikkate alarak hazırlamıştır. Meral, yaptığı araştırma neticesinde, sansürçüler için titizlikle hazırlanan bu eserin uygulama esnasında yeterince dikkate alınmadığı kanaatine ulaşmıştır.

Nevfel Akyar'a ait "19. ve 20. Yüzyıl Modern Batı Ezoterik/Okültist Hareketleri Üzerine Dion Fortune'un Katkısı Bağlamında Bir Değerlendirme" adlı çalışma, Dion Fortune'u Batı Okültizmi ve Ezoterizmini şekillendiren kişiler bağlamında ele almıştır. Bilhassa, içerisinde yer aldığı Ezoterik cemiyetlerden bir süre sonra ayrılarak kendi kardeşlik örgütünü tesis eden Dion Fortune'a odaklanılmıştır. Fortune yazmış olduğu çok sayıda makale ve kitap neticesinde Modern Batı Ezoterizminin günümüz

banned book lists, their publications were blocked or censored. Jewish religious literature has also taken its share from the struggle of the Church against heretics. In this process, people who converted from Judaism to Christianity contributed to censoring Hebrew books. Domenico Yerushalmi is one of these people. The most notable aspect of Domenico in the history of censorship is that he produced a detailed censorship manual containing more than a hundred works. The article by Yasin Meral titled "The Life Story of a Jewish Scholar from a Physician of Ottoman Palace to Hebrew Book Censorship in the Service of the Papacy: Domenico Yerushalmi (d. 1622) and *Sefer ha-Zikuk*" deals with Domenico and his work. As a result of his research, Meral concluded that this meticulously prepared work for the censors was not considered sufficiently during the implementation.

Nevfel Akyar's article "19. and 20th Century Modern Western Esoteric/Occultist Movements in the Context of Contribution of Dion Fortune" focused on Dion Fortune. After leaving the Esoteric societies he was affiliated with, he established his fraternity. As a result of the many articles and books he has written, Fortune is a very influential figure in the shaping of modern Western

şekillenmesinde oldukça etkili olmuş bir figürdür. Akyar, liderlerinin ölümünden sonra dağılan cemiyet ve örgütlerle kıyaslandığında söz konusu oluşumun, Fortune'un ölümünden sonra da faaliyetlerine devam edebilmesini, yazarın ardında çokça eser bırakmasına bağlamaktadır.

Oksident bu sayısında dünya çapında tesirleri halen devam eden Covid-19 gerçeğine dair iki önemli makale içermektedir. Kendilerini herhangi bir dinî sisteme bağlı hisseden kimselerin, salgın hastalıklara ve bilhassa Covid-19'a karşı aldığı tavır, hiç şüphesiz içinde bulunduğumuz günlerde merak edilen hususlardan biridir. Bu meraktan yola çıkarak hazırlanan "Yeni Dinî Hareketlerin Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri Karşısındaki Tutum ve Davranışları" adlı çalışmada Emine Battal, Yeni Dinî Hareketlerin salgınlara dair yaklaşımlarını daha çok Covid-19 özelinde ele almıştır. Virüsün varlığına dair tereddütler, devletlerin uygulamaya çalıştıkları sağlık tedbirlerine yönelik reaksiyonlar ya da olumlu propagandalara varıncaya çeşitli tavırların olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte yazar bu durumun yalnızca Yeni Dinî Hareketler olarak nitelenen oluşumlara has olmadığı, aksine bir çok geleneksel dinde de aynı ya da benzer tavırların sürdürüldüğü kanaatinde dir.

Sema Nur Uzun'un "Yahudilikte Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Aşılana Karşı Yaklaşımlar: Covid-

Esotericism today. Unlike the societies and organizations that disintegrated after the death of their leaders, as Akyar remarks, the organization mentioned above's ability to continue its activities after Fortune's death, thanks to the author's leaving many works behind.

In this issue of Oksident, there are two significant articles on the reality of Covid-19, which still has worldwide effects. The attitude of the religious people towards epidemics and especially Covid-19 is undoubtedly one of the issues that are wondered about these days. In the study titled "Attitudes and Behaviors of New Religious Movements Against Epidemics and Treatment Methods," which was prepared based on this curiosity, Emine Battal discussed the approaches of New Religious Movements to epidemics, more specifically to Covid-19. It has been observed that there are various attitudes, including hesitations about the existence of the virus, reactions to the health measures that states are trying to implement, or positive propaganda. However, the author concludes that this situation is not unique to the formations described as New Religious Movements; on the contrary, the same or similar attitudes are maintained in many traditional religions.

Sema Nur Uzun's article "Combating Epidemics and

19 Örneği” başlıklı makalesi konuyu Yahudi tarafından ele alıyor. Yahudi dinî geleneğinde kişinin hem kendisinin hem de diğer insanların sağlığını koruması oldukça önem atfedilen hususlardan biridir. Bu bağlamda Yahudilerin büyük çoğunluğunun devletlerin sağlık tedbirlerine (karantina, aşı, izolasyon gibi) uyum sağlama konusunda ortak bir çabası olduğundan bahsedilebilir. Makalede, Yahudiler içerisinde azınlık bir grup olan Ultra Ortodoks Yahudilerin meseleye dair daha farklı tavırlar içine girdiği, virüsün varlığını kabul etme noktasında zorlanıldığı, aşıya ve diğer tedbirlere karşı güvensizlik/tepki halinin daha yoğun olduğu gibi sonuçlar paylaşılmaktadır.

Bu sayının son makalesi Rumeysa Bektaş’a ait “Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros” adlı çalışmadır. Yahudi gelenek içerisinde itikadî açıdan sapkın kabul edilenler için sık kullanılan “Apikoros” isimlendirmesi yaygın kanaate göre Yunan filozof Epikür ile ilişkilendirilmektedir. Makale, bu kavramın kökenini, yazılı gelenekteki karşılıklarını ve Apikorosların Yahudi toplumundaki konumunu ele almaktadır. Konuyla ilgili detaylar, ağırlıklı olarak Yahudi âlim İbn Meymun’un eserlerine dayandırılmıştır.

Bir sonraki sayımızda görüşmek ümidiyle...

Approaches Against Vaccination in Judaism: The Case of Covid-19” deals with the issue from the Jewish side. In the Jewish religious tradition, protecting one’s own and other people’s health is one of the most crucial issues. In this context, the majority of Jews can be mentioned to have a joint effort to comply with the health measures of the states (such as quarantine, vaccination, isolation). The article reveals that Ultra-Orthodox Jews, a minority group among Jews, have different attitudes towards the issue, have difficulty accepting the existence of the virus, and have a more intense distrust/reaction to vaccines and other measures.

This issue of our journal ends with an article by Rumeysa Bektaş entitled “Apikoros as a Type of Faithful Heresy in Judaism.” The term “Apikoros,” frequently used for those considered heretical in the Jewish tradition, is commonly associated with the Greek philosopher Epicurus. The article discusses the origin of this term, its counterparts in the written tradition, and the position of the Apikoros in Jewish societies. The article based the details on the subject mainly on the works of the Jewish scholar Maimonides.

Hope to see you in our next issue...

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

(RESEARCH ARTICLES)

Roma Katolik Kilisesi'nde Enterdi Uygulamaları

Interdict Practices in the Roman Catholic Church

Emine Meydan

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Uzmanı,
e.meydan64@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0001-5938-2742>

Ahmet Güç

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
aguc@uludag.edu.tr & <https://orcid.org/0000-0002-6261-5428>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	24.09.2021
Kabul Tarihi Date Accepted	09.11.2021
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2021
Atıf Citation	Emine Meydan & Ahmet Güç. "Roma Katolik Kilisesi'nde Enterdi Uygulamaları". <i>Oksident</i> 3/2 (2021): 83-104.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by Turnitin and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1000564

Öz

Enterdi, papa veya papanın yetki verdiği ruhbanların kişileri, toplulukları veya bir ülkeyi kiliseden, kilisenin sağladığı vaftiz, nikâh, dinî usullere göre gömülme gibi hizmetlerden mahrum etmesidir. Bu yasaklar belli bir süre için olabileceği gibi uzun yıllar da devam edebilir. Önceleri bir ıslah çabası olarak görülen enterdi zamanla otoriter güç uygulamasına dönüşmüştür. Aforoz cezasının bir nevi hafifletilmiş hali gibi görülen enterdi X. yüzyıldan itibaren tarih sahnesine çıkmıştır. Uygulamanın bu isimle anılması XII. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Orta Çağ -özellikle XII. ve XIII. yüzyıllar- enterdinin kademeli şekilde papalar tarafından geliştirildiği ve yoğun olarak kullanıldığı çağdır. 1198'de İngiltere ve Leon, 1199'da Normandiya ve Fransa, 1200'de Fransa ve 1208'de İngiltere Krallıklarına verilen enterdi cezaları tarih kitaplarında yer almıştır. Bu makale, Türkiye'de Dinler Tarihi alanında nispeten ihmal edilmiş olan enterdi konusunda bilgi vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu açıdan enterdinin tanımı, etkileri, aforozdan ayrılması, papalar tarafından geliştirilmesi ve kullanılması konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, enterdi, aforoz, Orta Çağ, kilise.

Abstract

Interdict is the deprivation of people, communities, or a country from the church or the services provided by the church, such as baptism, marriage, and burial according to religious procedures, by the pope or the clergy authorized by the pope. These prohibitions may remain for a certain period or continue for many years. The interdict was initially seen as a reforming effort and was later used as an authoritarian power. The practice of interdict, seen as a kind of mitigation of the punishment of excommunication, started in the 10th century. It is seen that the practice became established with this name in the XII century. Medieval - especially the 12th and 13th centuries- is when the interdict was developed and used extensively by popes. The interdiction punishments to England and Leon in 1198, Normandy and France in 1199, France in 1200, and England in 1208 took place in the history books. This article gives information about interdict, a relatively neglected subject in the History of Religions in Turkey. Thus, it deals with the definition of the interdict, its distinction from excommunication, its development, and its use by popes.

Keywords: History of Religions, interdict, excommunication, Medieval, church.

Özet

Roma Katolik Kilisesi, X. yüzyıldan itibaren yapmış olduğu çalışmalar neticesinde kiliseyi krallık makamı üstünde konumlandırmıştır. Bu üstünlük XIII. yüzyılda papalık makamında olan III. Innocent zamanında doruk noktasına erişmiştir. Kilisenin hedefleyip gerçekleştirdiği üstünlüğü sağlamada aforoz ve enterdi önemli bir yer teşkil etmiştir. Makalenin konusu olan enterdi bu süreçte papalar ve kanonistler tarafından çalışılmış, aforozdan ayrılmış ve yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Etki ve yetki alanı genişleyen papalığın, krallıklara müdahale etmesi ve kilise ile krallıkların karşı karşıya kaldıkları durumlarda kilisenin beklentileri doğrultusunda neticeye ulaşması için enterdi caydırıcı unsur olmuştur.

Enterdi, papa veya papanın yetki verdiği ruhbanların kişileri, toplulukları veya bir ülkeyi kiliseden veya sakramentlerden mahrum etmesidir. Bu yasaklar belli bir süre için olabileceği gibi uzun yıllar da devam edebilir. Önceleri bir ıslah aracı olarak görülen enterdi zamanla otoriter güç uygulamasına dönüşmüştür. Enterdiye maruz kalan kişi veya topluluklar ayinlere katılmak, kiliseye ait bir makama gelmek, vaftiz, nikah ve cenaze merasimlerinde kilisenin hizmetini almak gibi durumlardan mahrum kalmışlardır.

Tarihte enterdinin varlığını VI. yüzyıla kadar geri götürmek mümkündür. Çünkü Tours piskoposu Gregorius (539-594) yazdığı eserinde enterdiden bahsetmiştir. 869 yılında Laon piskoposu Hincmar enterdiyi kendi piskoposluk bölgesinde uygulamak istemiş fakat başpiskopos buna müsaade etmemiştir. Bir yüzyıl sonra 994 yılında Limoges piskoposu Alduinus kendi piskoposluk bölgesinde enterdiyi uygulamıştır.

Summary

The Roman Catholic Church positioned the church above the monarchy as a result of her efforts as of the 10th century. This superior position of the Church over the monarchy reached its peak during the papacy of Innocent III in the 13th century. Excommunication and interdict played an essential role in ensuring the Church's superiority. Interdict, the subject of this paper, was studied by popes and canonists in this process, separated from excommunication, and used extensively. Interdict became a deterrent tool for the papacy, whose area of influence and authority expanded to intervene in the kingdoms and achieve results in line with the expectations of the Church in cases where the Church and kingdoms were confronted.

Interdict is the deprivation of people, communities, or a country from the church or the sacraments, by the pope or the clergy authorized by the pope. These prohibitions may remain for a certain period or continue for many years. The interdict was initially seen as a reforming effort, later was used as an authoritarian power over time. Persons or communities subjected to an interdict were deprived of rights such as attending masses, being appointed to an office belonging to the Church, and receiving church services of baptism, wedding, and funeral ceremonies.

It is possible to date the existence of interdict in history back to the 6th century because Gregorius (539-594), the bishop of Tours, mentioned interdict in his work. In 869, Hincmar, bishop of Laon, wanted to implement interdict in his diocese, but the archbishop did not allow him to do so. A century later, Alduinus, bishop of Limoges, practiced interdict in his diocese in 994.

Like excommunication, the interdict was used as a means of prohibition as of

Aforoz ile benzerlik gösteren enterdi X. yüzyıldan itibaren bir yasaklama türü olarak kullanılmış, XII. yüzyılda tanımlaması yapılarak aforozdan ayrılmıştır. Aforoz, aynı yüzyılda büyük (major) aforoz ve küçük (minor) aforoz olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Büyük aforozla uğrayan kişi kiliseden ve kiliseyle ilgili bütün sosyal haklardan mahrum bırakılmıştır. Küçük aforozla ise kişi sakramentlere katılmaktan men edilmiştir. Aforoz, müminlere getirilen bu kısıtlamalarla insanlar üzerinde ağır bir etki yarattı. Bu sebeple kilise, aforoz yerine daha hafif ama aforoz kadar etkili bir cezaya ihtiyaç duymuştur. Enterdi de aforozdan daha hafif görülen, bir veya birden fazla kişiye verilebilen, muhataplarını da sakramentlerden mahrum bırakan özellikleriyle kilisenin bu ihtiyacı karşılamıştır. Kilise de XII. yüzyıldan itibaren enterdiyi geliştirme çalışmaları yapmıştır.

Enterdi XII. ve XIII. yüzyıllarda papaların fermanları, uygulamaları ve kanonistlerin çalışmalarıyla geliştirilmiş, kendi içinde lokal, personal, mixtum gibi çeşitleri oluşmuş ve sınırları belirlenmiştir. Bu üç türden local ve mixtum benzer özelliklerinden dolayı tek sayılmıştır. Böylece enterdi, genel (lokal ve mixtum) ve kişisel (personal) olmak üzere iki çeşit olarak görülebilir.

Enterdi çeşitlerinden olan kişisel enterdi, muhataplarını ayinlere katılmaktan ve sakramentleri yerine getirmekten alıkoyan yasaktır. Enterdi edilen kişi, kilise hizmetlerini almak için başka bir kiliseye gitme imkanına sahip değildir. Çünkü söz konusu durum ve kişi diğer kiliselere bildirilir.

Genel enterdi, papalık belgelerinde ve XIII. yüzyıl kaynaklarında en sık karşılaşılan enterdi türü olmuştur. Bu tür enterdiler aynı zamanda en çok bilinen ve daha dramatik sonuçlara yol açan hükümlerdir. Bir yerin sınırları

the 10th century, but later in the 12th century was properly defined and then separated from excommunication. In the same century, excommunication was divided into major and minor excommunication. The person subjected to the major excommunication was deprived of the Church and all social rights related to the Church. However, the person was banned from participating in the sacraments with minor excommunication. Excommunication has had a heavy impact on people with these restrictions placed on believers. Thus, the Church needed a lighter punishment instead of excommunication, but as effective as excommunication. Interdict also met this need of the Church with its features that were considered milder than excommunication, could be imposed on one or more people, and deprived them of sacraments. As of the 12th century, the Church worked on improving interdict.

In the 12th and 13th centuries, the interdict was developed both by popes' edicts or practices and by the works of canonists. Then it varied as local, personal, mixtum and its boundaries were determined. Because of their similarities, local and mixtum excommunications were considered as one. Therefore, it can be said that there are two types of interdicts, a general (local or mixtum) and personal.

Personal interdict prevents its addressee from participating in the rites and performing the sacraments. The person interdicted does not have the opportunity to go to another church to receive church services because other churches are also notified about the situation and the person in question.

The general interdict is the most commonly observed type of interdict as it can be encountered in the papacy documents and the 13th-century sources. These interdictions are also the most

içerisinde yerleşik ya da bu yerlerden geçen kişiler -enterdiye karşı dokunulmazlığa sahip olan ya da bu sınırların dışından geçen masum sakinler hariç- aleyhine verilen bir karardır. Bir yeri "günahlarla kirlenmiş" olarak ilan etmek, günahlarından arınmadıkça ibadete uygun olmadığı anlamına gelir.

Orta Çağ'da kilise enterdiyi dini otoriteyi savunma dışında siyasi ve ekonomik nedenlerle de kullanmıştır. Dolayısıyla enterdiyi kullanma sayısı artmıştır. Bu sebeple enterdi kullanımını kısıtlama konusunda düzenlemeler gerekmiştir. Çünkü enterdi o kadar çok kullanılmıştır ki gerek ruhbanlardan gerekse laiklerden birçok kişi papalıktan imtiyaz talep etmiş ve bu şekilde enterdiyle kaşı karşıya kalmaktan korunmaya çalışmıştır. Bununla birlikte III. Alexander, III. Innocent ve VIII. Boniface enterdiyi hafifletme yoluna gitmişlerdir. VIII. Boniface'dan sonra enterdi kullanımı azalmış, bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmış ve yasaklarda yumuşamalar olmuştur.

Kilise, İngiltere Kralı I. William, Roma-Cermen İmparatoru II. Friedrich ve Fransa Kralı II. Philippe gibi krallara kişisel enterdi uygulayarak onlar üzerinde istediği etkiyi oluşturmuştur. I. William, papalığın önerdiği bir evlilik yapmadığı ve onay almadan başka bir kadın ile evlendiğinden dolayı Normandiya'ya enterdi uygulanmasına sebep olmuştur. II. Philippe, evlilik konusunda III. Innocent ile ters düşmüş ve bu davranışı sebebiyle Fransa'ya enterdi uygulanmasını engelleyememiştir. I. John piskoposluk seçimlerinde kendi otoritesini kullanarak papanın piskopos atamalarını kabul etmemiş, kilise mallarına ve gelirlerine el koymuştur. Böylece III. Innocent'in İngiltere'ye enterdi uygulamasına yol açmıştır. Ayrıca krallar ve tebaalarından başka Polonya ve

well-known ones, and they have the more dramatic outcomes. It is a decision made against people either residing in a location or passing by that location, excluding those immune to the interdict or those passing by outside that location. Declaring a place as "polluted with sins" means it is unsuitable for worshipping until it is cleansed of its sins.

The Church used interdict for political and economic reasons in the Middle Ages, apart from defending religious authority. Because interdict was used redundantly, and many clerics or laymen demanded privilege from the papacy or tried to avoid being faced with interdict in this way, regulations were needed to restrict interdicts. Thus, Alexander III, Innocent III, and Boniface VIII tried to make interdict less severe. After the time of Boniface VIII, the use of interdict decreased, different views emerged on this issue, and there occurred a softening in the prohibitions.

The Church created her impact on King William I of England, Roman-Germanic Emperor Friedrich II, and King of France Philippe II by laying personal interdicts on them. William I caused an interdict to be exercised on Normandy because he did not make a marriage proposed by the papacy and married another woman without obtaining the approval of the papacy. Philippe II had a difference of opinion with Innocent III on marriage, and as a result of this behavior, he could not prevent an interdict from being imposed on France. Using his authority in the diocese elections, John I did not accept the pope's appointments of bishops and confiscated the church's property and revenues. Thus, he caused Innocent III to exercise an interdict on England. In addition to the kings and their subjects, general interdicts were also laid on Poland and Scotland.

İskoçya'ya da genel enterdi uygulanmıştır.

Tarihte bilinen en son genel enterdi, 1606'da V. Paul tarafından Venedik Cumhuriyetine karşı ilan edilmiştir. Kişisel enterdi ise suç işleyenlere verilmeye devam etmiştir. 1917 tarihinde yürürlüğe konan Kilise Hukuku'nda enterdi hem disiplin hem de kefaret cezası olarak yer almıştır. 1983 tarihli Kilise Hukuku'nda ise disiplin cezası ve kişiyi ibadetten mahrum bırakma şeklinde mevcudiyetini korumuştur.

Son olarak papalığın enterdiyi kullanma amaçları; inananlarını ıslah etmek, onları itaate zorlamak, kilisenin çıkarlarını korumak, laik işlere müdahale etmek, halk nezdinde hem dinî hem de siyasi gücünü göstermek şeklinde sıralanabilir.

The last known general interdict in history was declared by Paul V, in 1606, against the Republic of Venice. On the other hand, personal interdict continued to be imposed on offenders. In the Canon Law enacted in 1917, the interdict was included both as a punishment and as a punishment for penance. In the Canon Law dated 1983, interdict endures as disciplinary punishment depriving a person of worship.

Finally, the motives behind the papacy using interdiction can be listed as correcting the believers, forcing them to obey, protecting Church's interests, interfering in secular affairs, and showing her religious and political power to the public.

Giriş

X. ve XVI. yüzyıllar arasında Roma Katolik Kilisesi, halk nezdinde etkin bir yere sahipti. Öyle ki her kasabanın bir kilisesi ve her şehrin bir katedrali vardı. Bu yapılar icra ettikleri fonksiyonlar açısından Batı Avrupa'nın yaşam merkeziydi. Aslında kilise, doğumdan ölüme günlük hayatın içinde yer almış, geniş topraklara sahip olmuş ve ekonomik güç elde etmişti.

Halk nezdinde büyük değer ve etkiye sahip olan kilisenin tarihinde, “enterdi” adı verilen yasağın dikkat çekici bir yeri vardı. Özellikle papalar sahip oldukları manevi güç sayesinde papalık ve krallıklar arasında geçen çekişmelerde enterdiyi geniş çapta kullanmışlardır. Krallıklar ile kilise arasındaki çekişme tarzında görülen bu ilişki her iki kurumun birbirlerine karşı tutumları ve sahip oldukları yetki oranında şekillenmiştir. Papalığın zaman içerisinde krallıklara nazaran etki ve yetkisinin genişlemesi krallıkların işlerine müdahale etmek, istenmeyen seçimleri geçersiz kılmak ve kilisenin tercihleri yönünde sonuca ulaşmak olarak kendini göstermiştir. Bunlar gerçekleşmediği takdirde tehdit yolunu kullanmak, kralları/prensleri aforoz etmek ve davranışları kilisenin beklentilerinden saptığında enterdi uygulamak ile neticelenmiştir.¹

Roma Katolik Kilisesi, bir veya birkaç kişinin günahları için bütün topluma verdiği enterdiyi hukuk açısından nasıl meşrulaştırmıştır? Böyle bir sorunun cevabını Papa Gelasius'un doktrininde görmek mümkündür. Papa Gelasius'a (492-496) göre Tanrı hem dinî gücü (sacerdatium) hem de kraliyet otoritesini (imperium) yaratmıştır. Bu iki güçten ilki insan varlığının manevi yaşam ile ilgili konulara, diğeri ise dünyevi meselelere hâkimdir ve birbiriyle uyum içinde çalışmalıdır. Bu, özünde “Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya vermesi”² sözünün yansıması gibidir. XI. ve XII. yüzyıllarda krallıklar karşısında kilise laik toplum üzerinde hâkimiyet elde etmiştir. Bunun sonucu olarak kilise, mali mekanizması ve içeriği geliştirilmiş yargı sistemi için çalışmalar yapmıştır.³ Enterdi, XI. yüzyıla kadar, kilise hukukunda tedricen uygulanmış ve *Corpus Juris Canonici*'de halka açık ibadete, ayinlerin idaresine ve Hristiyanların cenaze törenine yasak koyma şeklinde tanımlanmıştır.⁴

¹ Marjorie Chibnall, *Anglo-Norman England* (Oxford: Basil Blackwell, 1986), 92-93.

² Matta, 22: 21.

³ Clifford R. Backman, *The Worlds of Medieval Europe* (New York: Oxford University Press, 2003), 262-268.

⁴ Christoph Von Scheurl, “Interdict”, *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge* (New York: Funk & Wagnalls Company, 1910), 6: 21.

XII. ve XIII. yüzyıllarda ise enterdiyi geliştirme ve kullanma çalışmaları yoğunluk kazanmıştır. Bu anlamada papalar arasında III. Innocent (1198-1216), III. Honorius (1216-1227), IV. Innocent (1243-1254), IV. Alexander (1254-1261), IV. Nicolaus (1288-1292) ve VIII. Boniface (1294-1303) öne çıkmıştır. Papaların gerek fermanları gerekse uygulamaları ile enterdi aforozdan ayrılmış, kendi içinde bölgesel (local), kişisel (personal) ve karma (mixed) gibi çeşitleri oluşarak sınırları belirlenmiştir.

1) Enterdi Nedir?

Enterdi (Interdict), kilise tarafından kişiye, krallığa veya bölgeye bir şeyin yapılmasını yasaklamak anlamına gelmektedir. Bu yasaklamaya maruz kalan kişiler -çoğu zaman da masumlar- ayinlere katılmaktan, tüm dinî makamlardan, vaftiz, nikâh ve cenaze merasimlerinde kilisenin hizmetini almaktan men edilmişlerdir.⁵ Papa, kilise veya belirli bir bölgedeki kilise üyeleri sahip oldukları yetkilerden yararlanarak -özellikle papalığın güçlü olduğu dönemlerde- kişileri, kralları ve/veya prensleri boyun eğmeye zorlamak için enterdiyi kullanmışlardır.⁶

Yazılı kaynaklarda enterdinin amacı “kilise tarafından aforozu uğrayan veya aforozu direnecek kadar güçlü olan prenslerin tebaaları aracılığıyla cezalandırılması için icat edilmiştir” şeklinde açıklansa da Chartres’li Ivo (1040-1115) bu yasaklamayı yeni bir çare olarak nitelendirmiştir.⁷

Bruno Schilling enterdiyi ruhban sınıfına yönelik ele almış, askıya alma veya kınama gibi yasak içeren bir ceza olduğunu ifade etmiştir. Ona göre enterdi, kilise üyelerinden birisine verilen, kanonik uyarıya rağmen suça devam eden, belirli bir zamana bağlanmadan ve itaatsizlik bitmeden kaldırılmayan bir cezadır. Bu nedenle asi olan kişi itaate dönene, samimi bir pişmanlık gösterene ve kilisenin yetkilisi tarafından tamamen affedilene kadar söz konusu ceza yürürlükte kalmaktadır.⁸ Sonuç itibarıyla genel ilke, bu cezanın, suçlu inatçılığını sona erdirdiğinde kaldırılması yönündedir.⁹

Edward Benjamin Krehbiel enterdinin ne olduğu hakkındaki görüşünü “enterdi aforozun soyundan geliyor” şeklinde ifade etmiş, kaynak

⁵ William E. Addis & Thomas Arnold, “Interdict”, A Catholic Dictionary (Londra: Kegan Paul, Trench, & Co. Publications, 1884), 453.

⁶ Shailer Mathews & Gerald Birney, “Interdict”, A Dictionary of Religion and Ethics (New York: The Macmillian Company, 1923), 228.

⁷ William Benham, “Interdict”, The Dictionary of Religion (Londra: Cassell & Company, 1887), 556.

⁸ Bruno Schilling, Der Kirchenbann Nach Canonischen Rechte: In Seiner Entstehung und Allmäligen Entwicklung (Leipzig: Bei Carl Graefe, 1859), 66.

⁹ Martin de Azpilcueta Institute, Exegetical Commentary on the Code of Canon Law (Montreal: Wilson & Lafleur, 2004), 4: 331.

olarak da Romalıları ve Druidleri¹⁰ göstermiştir. Ona göre ilk Hristiyanlar, Roma yönetiminin ve Druid rahiplerinin itaatsizlere karşı kullandıkları dışlama yöntemlerinden etkilenmişler ve inananlarını dinî törenlere katılmaktan men etme yöntemi olarak aforoz ve enterdiyi uygulamışlardır.¹¹ William Woestman da Krehbiel'e yakın bir görüş belirterek enterdiyi "bu yasak, bir tür mini veya sınırlı aforozdur" benzetmesini kullanmıştır.¹² Çünkü her iki ceza türünde de sakramentlerden uzak kalma durumu söz konusudur.

313 yılında Hristiyanlığın imparatorluk tarafından tanınmasıyla kilise, uygun ortam bulmuş ve kanunlarını oluşturmaya başlamıştır. Bu kanunları oluştururken de Roma Hukukundan etkilenmiş olması muhtemeldir. Krehbiel, enterdi kelimesinin Roma Hukukundan türetildiğini, ilk davalara ilişkin kaynaklarda "aforoz"un kullanıldığını ve bu adlandırmayla kayıtlara geçtiğini ifade etmiştir. O, Papa II. Alexander (1015-1073) döneminde enterdi kelimesinin benimsenmesine kadar, yetkililer tarafından aforoz terimiyle kayıtlara geçtiğini belirtmiştir.¹³ 1983 tarihli Kilise Kanununda (Code of Canon Law) aforozdan sonra ikinci tür yasak olarak yer alan enterdi XI. yüzyıldan önce "interdictum" terimiyle belirli bir ceza ifade edilmeden anılmıştır.¹⁴ Ne var ki enterdi, Krehbiel'in belirttiği tarihten öncesinde vardı. Tours piskoposu Gregorius (539-594) eserinde özellikle krallıklar ile kilise arasındaki güç mücadelesinde enterdi örneklerinin XI. yüzyıldan önce var olduğunu zikretmiştir.¹⁵ 869'da Laon Piskoposu Hincmar (806-882) enterdiyi kendi piskoposluk bölgesine uygulamaya çalışmış ancak başpiskopos tarafından kabul görmemiştir. Ardından Limoges Piskoposu Alduinus 994 yılında kendi piskoposluk bölgesine enterdi uygulamıştır. Tarihte bilinen ilk enterdi örneği de budur.¹⁶

Orta Çağ'da papalık bu yaptırımı her zaman dinî iradeyi savunmak için değil, bilakis gittikçe artan bir şekilde İtalya'daki çıkarlarını korumak ve laik işlere müdahale etmek amacıyla siyasi bir güç olarak

¹⁰ Druid: Kelt toplumunda rahiplere verilen ad. Bkz. Patricia Monaghan, "Celt Religion", *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore* (New York: Facts On File, 2003), 1: 80-81.

¹¹ Edward B. Krehbiel, *The Interdict Its History and Its Operation* (Washington: The American Historical Association, 1909), 4.

¹² William H. Woestman, *Ecclesiastical Sanctions and the Penal Process: A Commentary on the Code of Canon Law* (Ottawa-Canada: Saint Paul University, 2003), 48.

¹³ Krehbiel, *The Interdict Its History and Its Operation*, 4.

¹⁴ *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law*, 330.

¹⁵ Ernest Brehaut, *The History of the Franks by Gregory, Bishop of Tours* (New York: Columbia University Press, 1916), 129, 139.

¹⁶ Benham, "Interdict", 556.

değerlendirmiştir. Bu nedenle düzenlemeler, enterdinin kullanımını kısıtlamakta yetersiz kalmıştır. Nitekim gerek dinî çevrelerden gerekse laik yöneticilerden birçok kişi papalıktan imtiyaz talep ederek enterdiden korunmaya çalışmıştır.¹⁷ Dönemin papaları Hristiyan halka ağır gelen enterdi uygulamasını zamanla hafifletme yoluna gitmişlerdir. Mesela III. Alexander (ö. 1181) 1173'te çocuklara vaftiz ve ölmek üzere olanlara tövbe ayininin uygulanmasına izin vermiştir.¹⁸ III. Innocent bazı kısıtlamalara gitmiş, buna karşın din adamlarının sessizce gömülmesine ve ritüel ilahilerini söylemeden duaların yapıldığı kanonik saatlere uyulmasına müsamaha göstermiştir. Ancak buna, aforoz veya enterdi altındaki tarafların bulunmaması, kiliselerin kapılarının kilitli kalması ve çanların çalınmasına izin verilmemesi şartlarını eklemiştir. VIII. Boniface da enterdinin hafiflemesine katkıda bulunmuştur. O, halka açık ibadetlerde kilise kapılarının açılmasına, çanların çalmasına, Nativity¹⁹, Easter²⁰, Pentecost²¹ ve Ascension of the Virgin²² kutlamalarında aforoz edilenlerin de hazır bulunmalarına izin vermiştir. Fakat bireysel olarak enterdi cezası almış veya aforoz edilmiş olanlar bu izinlerden hâriç tutulmuştur.²³

XI-XIII. yüzyıllar arasında en dikkat çekici enterdi uygulamaları 1073'de VII. Gregorius'un (1020-1085) Stanislaus'un sunakta öldürülmesi sebebiyle Polonya'ya, 1180 yılında III. Alexander'ın İskoçya'ya, 1200'de III. Innocent'in Philippe Augustus yönetiminde Fransa'ya ve 1208'de John'un kralı olduğu İngiltere'ye verdikleridir. Tarihte bilinen en son genel enterdi ise 1606'da V. Paul tarafından Venedik Cumhuriyeti'ne karşı ilan edilmiştir.²⁴

¹⁷ Peter D. Clarke, *The Interdict in the Thirteenth Century* (New York: Oxford University Press, 2007), 129.

¹⁸ Johannes Henricus Stühr, *De Sponsalibus et Matrimonio: Praelectiones Canonicae* (Nabu Press, 2012), 4.

¹⁹ Nativity: İsa'nın doğumunun kutlanmasına verilen ad. Bkz. Oscar Cullmann, *The Early Church* (Londra: SCM Press, 1956), 21.

²⁰ Easter: Paskalya olarak bilinen ve İsa'nın çarmıha gerildikten üç gün sonra dirilişinin kutlanmasıdır. Bkz. James Ussher, *The Whole Works* (Dublin: Hodges Smith & Co., 1864), 336.

²¹ Pentecost: Paskalya'dan 50 gün sonra Elçilerin İşleri 2:1-4'de anlatıldığı üzere Kutsal Ruh'un havariilere inişinin kutlanmasıdır.

²² Ascension of the Virgin: Meryem'in göğe kabul edilmesi ve taçlandırılmasıdır. Meryem Ana Bayramı da denilir. Bkz. J. W. Langlais, "Assumption of Mary", *New Catholic Encyclopedia* (Washington D. C: Thomson Gale, 2002), 1: 797-801.

²³ Scheurl, "Interdict", 21.

²⁴ Scheurl, "Interdict", 21.

2) Enterdi Çeşitleri

William E. Addis ve Thomas Arnold mahallî, şahsî ve karma olmak üzere üç enterdi türü tanımlamışlardır. Mahallî enterdide yasaklanmış yer/bölgede hiçbir dinî makam, orada yaşayanları veya yabancıları kutsayamaz. Şahsî enterdide kişiler, nerede olurlarsa olsunlar, ayinlere katılmaktan veya sakramentleri yerine getirmekten alıkonulmuşlardır. Karma enterdide ise şehir ve sakinleriyle beraber bir yerleşim yeri yasaklanmıştır. Yine, ilk iki türün her biri genel veya özel verilebilir. Bir kilise; bir kişiyi, bir krallığı, bir eyaleti veya bir şehri enterdi ile cezalandırdığında, bu ceza birçok yeri etkileyebilir. Şahsî yasaklama tek bir kişiyi etkilerken, bir kişiye verilen genel enterdi cezası aynı sınıftaki/konumdaki diğer kişileri de kapsayacak şekilde genişletilebilir. Mesela şahsî enterdi bir ildeki tüm insanları, bir üniversitenin tüm üyelerini, bir manastırdaki tüm keşişleri kapsayabilir. Bir ülkeye verilen enterdi yasağının kapsamına -aksi açıkça belirtilmedikçe- o ülkenin din adamları dâhil edilmez. Ayrıca ruhbanlara verilen genel yasakta, açıkça isimleri zikredilmediği sürece piskoposlar yasak kapsamı dışında kalırlar.²⁵

Addis ve Arnold gibi Schilling de Skolastik dönemde enterdinin mahallî, şahsî ve karma olmak üzere üç türünden bahsetmiştir.²⁶ İçerik olarak ise Addis ve Arnold'a kısmen yakın kısmen de farklı tanımlarda bulunmuştur:

- 1) Mahallî enterdi (interdictum local) aynı yerde yaşayanları etkilemeden belirli bir yerle sınırlı tutulan enterdiye denir. Böyle durumdaki kişilerin, dinî ibadete başka bir yerde katılmalarına ve dinî faydaları almalarına izin verilir.
- 2) Şahsî enterdi (interdictum personal), nerede olduklarına bakılmaksızın bir veya daha fazla kişiye, hem sıradan insanlara hem de ruhbanlara verilen enterdiye denir. Bu ceza türünü alan kişiler diğer kiliselere bildirildiği için sadece kendi kiliselerinde değil, diğer tüm kiliselerde de ibadetlerden dışlanırlar.
- 3) Karma enterdi (interdictum mixtum), belirli bir yerin halkının ne yaşadıkları yerde ne de gidecekleri başka bir yerde kilise ayinlerine katılmalarına izin verilmeyecek şekilde kilise hizmetlerinden mahrum bırakılmasıdır.

Bu üç yasak türünden mahallî ve karma enterdi birbirine yakın etkiye sahiptir. Bu sebeple söz konusu iki enterdi türü tek sayılabilir. Böylece genel (mahallî ve karma) ve şahsî (personal) şeklinde iki çeşit enterdiden söz

²⁵ Addis & Arnold, "Interdict", 453-454.

²⁶ Schilling, *Der Kirchenbann Nach Canonischen Rechte*, 66.

edilebilir. Schilling, enterdi çeşitlerinin tanımlarını verdikten sonra şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Bir genel enterdi (*interdictum locale* veya *mixtum*), birkaç kilisenin veya diğer kutsal yerlerin (ör. şapeller veya manastırlar) bulunduğu bir yere, mahalleye, banliyölerin de bulunduğu bir şehre verilmiş ise, genel olarak kabul edilmiştir. Tek kilise sadece kilisenin kendisi değil, aynı zamanda çevresi olarak anlaşılmıştır. Böylece bitişik şapelde ayinler yapılamaz veya bitişikteki mezarlığa gömülemez. Şahsî enterdi (*interdictum personal*), bulunduğu yere, yani bir kasaba topluluğuna, bir şövalyeler tarikatına (*Ritterorden*) veya bir manastıra karşı yönlendirildiğinde genel olarak görünür. Mesela bir ilçeye getirilen enterdi yasağı, açıkça belirtilmedikçe kasabadaki din adamları için geçerli değildir ve tersine, bir yerin din adamları hakkında söylenenler, topluluğa teşmil edilmez. Ancak şahsî enterdi, yalnızca bir veya daha fazla kişiyi etkiliyorsa, tekil olarak kabul edilir ve enterdi cezası alan kişilerin isimleri sıralanır.”²⁷

3) Enterdinin Aforozdan Ayrılması

Aforoz, kilisenin bir kişiyi, kilisenin belirlediği kurallara uymaması ve bu konuda ısrarcı olması sebebiyle inananlar topluluğundan kınayarak²⁸ dışlaması ve/veya ilişkisini kesmesi şeklinde tarif edilmiştir.²⁹ Kilise Hukukçuları enterdi üzerinde çalışma ve inceleme yapmaya başlamadan çok önce kilise kanunlarında aforoz hükümleri açık bir şekilde yer almıştı. Bologna keşişi Gratianus’un (1101-1159) adıyla anılan *Decretum Gratiani*’de³⁰ sapkınlık, papazlık kararlarına direnme, dinî unvanları satma, rahiplerin nikâhsız beraberlik yaşaması, ruhban sınıfından olmayan kişilerin görevlendirilmesi ve ruhbanlara karşı şiddet gibi bazı suçlar için bu cezaya hükmeden yasalar içerdiği görülmüştür.³¹ Kilise tarafından hedeflenen yarar, aforoza uğrayan asinin ruhani öğelerden ve dâhil olduğu inananlar topluluğundan mahrum kalmasıyla kilise kanunlarına uymaya boyun eğmesini sağlamaktır.³²

²⁷ Schilling, *Der Kirchenbann Nach Canonischen Recht*, 69-70.

²⁸ Alphonse Borras, *Les Sanctions dans l'Eglise: Commentaire du Livre VI du Code du Droit Canonique* (Paris: Trady, 1990), 80.

²⁹ Francis Edward Hyland, *Excommunication Its Nature, Historical Development and Effects* (Washington D. C: Catholic University of America, 1928), 1.

³⁰ Gratianus tarafından derlenen, Kilise'nin disiplin ve kurallarını içeren, ayrıca 3800 kadar metni ihtiva eden yasalar kitabıdır. *Corpus Juris Canonici*'nin (Katolik Kilise Yasaları Koleksiyonu) birinci bölümünde de yer almıştır. Bkz. C. Duggan, “Decretals, Collections of”, *New Catholic Encyclopedia* (Washington: Thomson Gale, 2002), 4: 601-604.

³¹ Clarke, *The Interdict in the Thirteenth Century*, 126.

³² Emine Meydan, *Hristiyan Kilise Otoritesinde Aforoz* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 71-72.

Kilise kanunlarının yorumunda aforoz aracılığıyla kişinin ihraç edilmesi veya sakramentlerden yoksun bırakılması birtakım temellere dayandırılmıştır. Şöyle ki; aforoz edilen kişi, kilisenin bir üyesi olarak kalır ve yasalarına tabidir. Çünkü her insan topluluğunda belirlenen kurallara uyma yükümlülüğü mevcuttur. Böylece kilise yükümlülüklerine uymayan üyeleri ihraç etme hakkına sahiptir. Burada gözetilen yarar topluluğun temel iyiliği veya üyelerinin haklarıdır.³³ Kilise de İsa Mesih tarafından kendisine vasiyet edilen bu hakkı en başından beri kullanmıştır. R. H. Helmholz'a göre, aslında cezaya konu olan eylemleri gerçekleştiren kişi kendini aforoz ettirmiştir. Kilisenin sapkın olduğunu ilan ettiği bir inancı bilerek ve açıkça savunan kişi, kendini müminler topluluğunun dışına çıkarmıştır.³⁴

Aforoz XII. yüzyılda küçük (excommunication minor) ve büyük (excommunication major) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Büyük aforoz kiliseden ve kiliseyle ilgili bütün sosyal haklardan mahrum ederken, küçük aforoz kişiyi dinî merasimlere katılmayı engelleyen bir ceza olarak tarif edilmiştir.³⁵ Bu yönüyle enterdi küçük aforozu daha yakın bir duruşa sahip olmuştur. Hatta zaman zaman aforoz ile enterdi terimleri birbiri yerine kullanılmıştır.

Richard Mathieu, enterdinin aforoz ile karıştırılmadan kendi anlamında kullanılmaya başlamasının XI. veya XII. yüzyıllara tekabül ettiği bilgisini vermiştir.³⁶ XII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar ise enterdi, daha net bir şekilde kayıtlarda yer almıştır. 1140-1317 yılları arasında yer alan ve "Klasik Kanonlar Dönemi" olarak adlandırılan dönemde enterdinin geliştirilmesi, bireylerin aforoz edilmesinin artık din adamlarının ihtiyaçlarını karşılamadığını ve daha etkili bir disiplin aradıklarını göstermiştir. Bu, Hristiyanlığın tanınması ve 380 yılında devlet dini³⁷ haline gelmesinin ardından kilisenin disiplin yetkilerinin genişletilmesine benzetilebilir. Bu anlamda aforoz etkili bir yöntem olmuş ve Mesih'in öğretilerine³⁸ dayandırılarak inananlar tarafından da kabul edilir hale

³³ Thomas J. Green, *New Commentary on the Code of Canon Law* (New York: Paulist Press, 2000), 1549.

³⁴ R. H. Helmholz, *The Spirit of Classical Canon Law* (Londra: The University of Georgia Press, 1996), 384.

³⁵ Hyland, *Excommunication Its Nature, Historical Developement and Effects*, 31-32.

³⁶ Richard Mathieu, *Freimauerei und Katholische Kirche* (Leipzig: Salier Verlag, 2015), 206.

³⁷ Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), 17: 333.

³⁸ Matta 18: 15 "Eğer kardeşin sana karşı günah işlerse, ona git, suçunu kendisine göster. Her şey yalnız ikinizin arasında kalsın. Kardeşin seni dinlerse, onu kazanmış olursun".

gelmiştir.³⁹ Ne var ki kilise, aforozdan daha hafif görülen, fakat muhataplarını sakramentlerden⁴⁰ mahrum bırakan, bir veya birden fazla kişiyi etkileme açısından caydırıcı olan bir cezaya ihtiyaç duymuştur. İşte bu ihtiyacı da enterdi karşılamış olmalıdır. Çünkü enterdi, bazı hizmetlere izin vermesi, bir kişinin yakın çevresiyle ilişkisinin kesilmemesi ve ölümden sonra bu dünya hayatının sıkıntılarından kurtulacağı inancı gibi özellikleriyle aforozdan daha hafif ama daha etkili bir ceza olarak görülmüştür. İngiltere kralı I. William (ö. 1087) ile karısı Flanders’li Matilda’nın (1031-1083) evliliği buna örnek olarak verilebilir. Akraba evliliği olacağı gerekçesiyle Papalığın onay vermemesine rağmen, I. William (ö. 1087), Matilda ile evlenmiştir. Papanın razı olmadığı bu evlilik sebebiyle Normandiya’ya enterdi uygulanmış; Matilda ve I. William’a birer manastır inşa etme görevi verilmiştir. Halka uygulanan enterdi ancak 1059’da kaldırılmıştır.⁴¹ Ayrıca Papa IV. Innocent (1195-1254) tarafından Salzburg halkına verilen enterdi de burada zikredilebilir. IV. Innocent 1248 yılında kendi nezdinde günahkâr sayılan birine destek verenlerin cezalandırılmayı hak ettiğine inandığından dolayı enterdinin sınırlarını genişletmiştir. O, II. Friederich’in (1194-1250) kiliseye karşı olan mücadelesinde yerel halkın onun tarafında yer alarak yardım etmeye yemin etmeleri sebebiyle, Salzburg eyaletindeki tüm kalelere ve yerlere enterdi cezası vermiştir. Aforoz ve enterdi, her ne kadar farklı cezalar olsa ve ayrı ayrı kişi veya topluluklara verilse de aralarında bir bağ kalmıştır. Mesela 1235 yılında Noli (İtalya) halkına, suçlu ve işbirlikçileri aforoz edildiğinde, “onlarla bir şekilde iletişim içinde olan toplumun diğer kesimi de enterdi edilir” gerekçesiyle enterdi cezası verilmiştir. Noli’nin üst düzey yetkilileri ve konsey üyeleri Savona piskoposunun yetki alanında kalan bir kalenin tahrip edilmesine şahsen katıldıklarından dolayı aforoz edilmiş, Noli halkı ise enterdi ile cezalandırılmıştır.⁴²

³⁹ Krehbiel, *The Interdict Its History and Its Operation*, 5.

⁴⁰ Sakrament: Latince bir askerın komutanına sadık kalmak için yemin (Sacramento) etmesine verilen addır. Traianus (Trajan) 112 yılında yazdığı bir mektupta Hristiyanların kendilerini bir yemin ile Mesih’e bağladıklarını ifade etmiştir. Buna göre sakrament, Hristiyanlarda vaftiz ile başlayan, Mesih’e sadık kalmaya yarayan, suçlardan uzak durmayı sağlayan bir tür yemindir. Katolik ve Ortodoks Kiliselerinde sakramentler vaftiz, evharistiya (ekmek-şarap ayini), krizmasyon (Kutsal Ruh ile güçlendirme), tövbe ve günah itirafı, yağ sürme (ölüm halinde kutsama), ruhbanlık ve evlilik olmak üzere yedi adettir. Bkz. “Sacrament”, *The Dictionary of Religion* (Londra: Cassell & Company, 1887), 924.

⁴¹ Kurt-Ulrich Jäschke, *Anglonormannen* (Stuttgart, Urban-Taschenbücher, 1981), 71.

⁴² Clarke, *The Interdict in the Thirteenth Century*, 61-76.

4) XII. ve XIV. Yüzyıllar Arasında Uygulanan Enterdi Örnekleri

Orta Çağ'da III. Innocent ve VIII. Boniface'ın dönemleri papalığın zirve dönemleri olarak anılmıştır. Özellikle III. Innocent zamanı doruk noktası olarak kabul edilir.⁴³ O, sadece kiliseyi yönetmekle kalmamış aynı zamanda Avrupa'nın laik siyasetinde imparator veya kraldan daha büyük bir güç olduğunu icraatlarıyla ortaya koymuştur. Bunun en çarpıcı örnekleri ise İngiltere (1208-1214) ve Fransa'ya (1199-1200) uyguladığı enterdilerdir. VIII. Boniface ise kanonik çalışmalarıyla dikkatleri çekmiştir.⁴⁴ Bu sebeple, makale sınırlılıkları göz önünde bulundurularak, enterdi uygulamaları konusunda III. Innocent ve VIII. Boniface'dan verilen örneklerle yetinilecektir.

1161 yılında doğan III. Innocent (Lotario di Segni) Romalı bir asilzade olup teoloji eğitimini Paris'te, hukuk eğitimini ise Bologna'da almıştır. Innocent, amcası Papa III. Clement (1130-1191) aracılığıyla otuz yaşına gelmeden kardinal olmuş, 1198'de papa seçilmiştir. 1215 yılındaki IV. Lateran Konsili'ni toplama amacı kutsal toprakların kurtarılması ve "Kilise Reformu" idi. Onun asıl amacı ise VII. Gregorius gibi kilise reformunu gerçekleştirmek ve akabinde krallara karşı dünya gücünü ziyadeleştirmektir. O, bu amaca ulaşmada II. Friedrich (1194-1250) ve diğer krallarla iyi ilişkiler içinde olmak, papalık mülklerine sahip çıkmak, IV. Haçlı Seferini gerçekleştirmek, Albigenian gibi sapkınlıklarla savaşmak, ruhban atamalarının papalık tarafından kontrol edilmesini sağlamak ve IV. Lateran (1215) Konsili'ni toplamak niyetindeydi.⁴⁵

Enterdi konusunda Papa III. Innocent'in Fransa ve İngiltere'ye uyguladığı iki ünlü yasak dikkat çekicidir. İlki, II. Philippe Augustus'un (1165-1223) evlilik konusunda III Innocent'i dinlemeyişinden kaynaklanmıştır. III. Innocent, Fransa Kralı II. Philippe Augustus'un 1193'te Hainaultlu Isabella ile evlenmesi konusunda onunla çatışma yaşamıştır. Bazı kaynaklara göre II. Philippe, Danimarka Prensesi Ingeborg ile evlenmiş, ancak düğün gecesi nefesinin dayanılmaz derecede kötü olduğunu fark etmiş ve bu yüzden onu kendinden uzaklaştırmıştır. Bu sebeple II. Philippe, bir Fransız piskoposlar konseyine evliliğin feshini ilan etmesini emretmiştir. Ingeborg ise kiliseye başvurmuş ve birkaç yıl boyunca Philippe'in kendisine dönmesini sağlamaya çalışmıştır. III.

⁴³ Sidney R Packard, "King John And the Norman Church", *The Harvard Theological Review* 15/1 (1922): 15-40.

⁴⁴ Margaret Deanesly, *A History of the Medieval Church 590-1500* (Londra: Methuen & Co Ltd, 1923), 143.

⁴⁵ Deanesly, *A History of the Medieval Church 590-1500*, 144-153.

Innocent Kral II. Philippe'e sözünü dinletememiş ve neticede Fransa'ya enterdi uygulamıştır.⁴⁶

III. Innocent'in diğer ünlü enterdi uygulaması İngiltere'ye yöneliktir. İngiltere Kralı John (1166-1216) Canterbury başpiskoposluğuna atamaları kendisi yapmak istemiştir. Fakat III. Innocent 1205 yılında Stephen Langton'u (1150-1228) bu makama getirmiştir. Kral John'un bu atamaya karşı çıkması üzerine III. Innocent, 23 Mart 1208'de, İngiltere hakkında enterdi kararı almıştır. Bu atamanın sebep olduğu papalık-krallık otorite mücadelesinde Kral John'un başdanışmanlarından olan Jocelin of Wells (ö. 1242),⁴⁷ konunun detaylarına vakıf olması hasebiyle⁴⁸ 1209'da Kral John'u III. Innocent ile anlaşmaya teşvik etmiştir. Fakat iki otorite arasındaki güç mücadelesi devam etmiştir.⁴⁹ Çünkü John bir karşı hamlede bulunarak piskoposlukları boş tutmak, kilise mallarına ve gelirlerine el koymak gibi uygulamalarda bulunmuştur. Jocelin, Innocent'in cezayı genişleteceğinden endişe duyarak John'un danışmanlarını krala hizmet etmekle papaya itaat etmek arasında seçim yapmaya zorlamıştır. Ancak görüşmelerden müspet bir sonuç çıkmamıştır.⁵⁰ 2 Temmuz 1214'e kadar altı yıl süren bu ceza sebebiyle kiliseler kapatılmış, ayinler ise yalnızca bebeklerin vaftizine⁵¹, hastalara ve ölenlere özel olarak yapılabilmektedir. Bu süreç "çanlar susturuldu, ibadetler durduruldu, ölümler tören yapılmaksızın gömüldü" şeklinde anlatılmıştır.⁵²

III. Innocent, enterdi uygulaması çerçevesinde piskoposların hangi görevleri nasıl yerine getireceklerine dair talimatları Londra, Ely ve Worcester piskoposlarına şöyle vermiştir:

Yeni *chrism*'in⁵³ Maundy Thursday'da⁵⁴ kutsanamayacağı durumlarda, bebeklerin vaftizinde kullanılması ve ihtiyaç duyulması halinde yağın piskoposun eliyle karıştırılması gerektiği konusunda sorularınızı yanıtlıyoruz... İnsanlar aynı yerde toplansa da ne müjde ne de kilise saatleri alışılmış yerde veya başka bir yerde görülmesin. Manastırları ziyaret etmeye alışkın

⁴⁶ Backman, *The Worlds of Medieval Europe*, 269-272.

⁴⁷ James P. Barefield, "Peter Des Roches, Bishop of Winchester, and the Papal Interdict on England, 1208-1214", *Rice University Studies*, 60/4 (1974), 14.

⁴⁸ J. Armitage Robinson, "Bishop Jocelin and the Interdict", *Somerset Historical Essays* (Oxford: Oxford University Press, 1921), 141-159.

⁴⁹ Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 111.

⁵⁰ Ralph V. Turner, *King John: England's Evil King?* (England: The History Press, 2009), 120-121.

⁵¹ Jane Sayers, *Jocelin of Wells* (Woodbridge USA: The Boydell Press, 2010), 37.

⁵² Benham, "Interdict", 556.

⁵³ Chrism: Ayinlerde kullanılan kutsal Mesih yağı ve kutsal suya verilen ad.

⁵⁴ Maundy Thursday: Paskalya'dan önceki perşembe gününe verilen ad.

dindarlar, kilisenin içindeki inananları büyük kapının yanında değil, daha gizli bir yerde dua için kabul etsinler... Vaftiz, kilisenin içinde kapalı kapılarla eski chrism ve yağ ile olağan şekilde kutsansın, vaftiz ebeveynleri dışında hiçbir kimse kabul edilmemelidir ve ihtiyaç duyulması halinde yeni yağ karıştırılmalıdır... Rahipler kendi saatlerinde dualarını özel olarak söyleyebilirler. Rahipler pazar günü kilise bahçesindeki suyu kutsayabilir, serpebilir, mübarek ekmek yapıp dağıtabilir, halka vaaz verebilir, bayram ve oruç ilan edebilir. Doğumdan sonra bir kadın kiliseye gelebilir ve arınmasını kilise duvarlarının dışında yapabilir. Rahipler hastaları ziyaret edebilir, itirafları dinleyebilir ve alışılmış bir şekilde ruhların övgüsünü yapmalarına izin verebilir. Ancak ölümlerin cesetlerini takip etmeyecekler. Çünkü kilisede cenaze törenleri olmayacak. Rahipler, tutku gününde⁵⁵, haçı tören yapmadan kilisenin dışına yerleştirecekler. Böylece inananlar geleneksel adanmışlıkla ona ibadet edebilsinler...⁵⁶

Kral John, papalığa karşı bir hareket olarak kilise topraklarını ele geçirerek piskoposların çoğunu krallıktan kaçmak zorunda bırakmıştır. III. Innocent, 1209'da onu aforoz ettiğini, 1212'de ise tahttan indirdiğini ilan etmiştir. Akabinde Fransa Kralı Philippe Augustus'un İngiltere'yi işgal etmesini istemiştir. Bir yıl sonra 1213'te çatışmanın galibi kilise olurken Kral John III. Innocent'in isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştır. 27 Temmuz 1214'te John, Bouvines Muharebesi'nde Fransa'ya karşı ağır bir yenilgi yaşamış, savaşa girme sebebi olan kaybettiği toprakları geri alamamıştır. Kral John, İngiltere Kilisesi'ne imtiyaz vermiş, seçim vaadinde bulunmuş ve İngiliz piskoposların taleplerini kabul etmiştir.⁵⁷ Kral bütün bu sıkıntıların ardından bir kez de isyan içinde olan baronlar (büyük toprak sahipleri) ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Kendini çaresizlik içinde gören Kral John baronların önerdiği *Magna Carta Libertatum* adlı antlaşmayı 15 Haziran 1215 tarihinde imzalamıştır.⁵⁸ III. Innocent, *Magna*

⁵⁵ Tutku Pazarı veya Palmiye Pazarı şeklinde de adlandırılmaktadır.

⁵⁶ Henry Bettenson, *Documents of the Christian Church* (New York: Oxford University Press, 1947), 229-230.

⁵⁷ Deanesly, *A History of the Medieval Church 590-1500*, 143-153.

⁵⁸ *Magna Carta* (Latince: Büyük Ferman veya Büyük Berat) 15 Haziran 1215'te o dönemdeki İngiliz monarşisi tarafından onaylanan resmi bir belgedir. Bu belge İngiltere Kralı Yurtsuz John'un 1215'te iç savaş tehdidi altında uyruklarına özgürlükler tanıdığını belirten bir fermanıdır. 1216, 1217, ve 1225'te bazı değişikliklerle tekrar yayınlanmıştır. Bkz. E. John, "Magna Carta", *New Catholic Encyclopedia* (Washington: Thomson Gale, 2002), 9: 40-42.

Carta'yı kraliyet otoritesine karşı feodal ayaklanma girişimi olarak görmüştür.⁵⁹

Tarihçi ve piskopos olan Giraldus Cambrensis (Gerald of Wales, 1146-1223) bu süre zarfında enterdinin yol açtığı iki yönlü yaradan söz etmiştir. Bunlar kilisenin gerçekleştirdiği din hizmetlerinin yapılamaması ve din adamlarının mallarının yağmalanmasıdır.⁶⁰ Çünkü 1208 yılında din adamlarının tüm kesimleri, enterdi sırasında krala büyük meblağlar ödemek zorunda bırakılarak vergilendirilmişlerdir. Kralın bu uygulaması sonucu 1213'te yedi boş piskoposluk ve başrahipleri olmayan düzinelerce manastır kalmıştır.⁶¹

Orta Çağ papaları arasında makalenin bu bölümünde anılacak olan ikinci örnek de VIII. Boniface'tır (1294-1303). Asıl adı Benedetto Gretani olan VIII. Boniface, 1235 yılında Anagni'de varlıklı bir ailenin ferdi olarak doğmuş, hukuk okumuş, kilisede görev almış ve 23 Ocak 1295'te papalık makamına yükselmiştir.⁶² *Unam sanctam* (1302) adlı fermanıyla papanın tüm insanlar üzerindeki yetkisini savunmuştur. Bu üstünlüğe olan inancı sebebiyle laik yöneticilerle karşı karşıya kalmıştır. Luka İncili 22:38'de yer alan "Ya Rab, işte burada iki kılıç var" sözüyle "İki Kılıç Kuramı"na⁶³ atıfta bulunarak, papalık otoritesini kralın otoritesinin üstünde ilan etmiştir.⁶⁴ VIII. Boniface'ın döneminde hükmen genel enterdi örnekleri o kadar artmıştır ki XIV. yüzyılın ortalarında onun derlemeleri bir tür küçük kilise kanunu haline gelmiştir.⁶⁵ Söz konusu cezalar yaygınlaşırken onların

⁵⁹ Jacob E. Safra, "Innocent III", *Britannica Encyclopedia of World Religions* (2006), 505, erişim: 31.03.2021, <http://www.britannica.com>.

⁶⁰ R. C. Cheney, *King John and the Papal Interdict* (Manchester: John Rylands, 1984) 304, erişim: 31.03.2021, <https://www.escholar.manchester.ac.uk/uk-ac-man-scw:1m3082>.

⁶¹ Cheney, *King John and the Papal Interdict*, 304.

⁶² J. N. D. Kelly, *The Oxford Dictionary of Popes* (Oxford: Oxford University Press, 1986), 209.

⁶³ İki Kılıç Kuramı: Papa I. Gelasius (492-496) tarafından ortaya atılan, dünyevi düzeni sağlayan "maddi kılıç" (krallık/imperium) ile ruhani otoriteyi kuran "manevi kılıç" (papalık/sacerdotium) birbirinden ayrı fakat birbirleriyle uyum içinde eşit iki kuvvettir. Söz konusu kuram, VII. Gregorius (1073-1085) tarafından geliştirilerek, havari Petrus'un elinde olan iki kılıç simgesinin bölünmezliğini gösteren, kılıçlardan birinin papanın gücü, diğersinin ise Tanrı'nın hizmetkârları olan Petrus ve Petrus'un vekili papanın hizmetinde olan kralların ve prenslerin gücü haline dönüşmüştür. III. Innocent (1198-1216) İki Kılıç Kuramı ile kilisenin devlet karşısındaki üstünlüğünü şöyle açıklamıştır: "Hiçbir kral, İsa'nın vekiline kendini adayarak hizmet etmediği sürece doğru bir hükümlerlik süremez." Bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları & Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine Siyasal Düşünceler* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1991), 184.

⁶⁴ Frederic Austin Ogg, *A Source Book of Medieval History* (New York: American Book Company, 1908), 385-388.

⁶⁵ Clarke, *The Interdict in the Thirteenth Century*, 127.

uygulanmasında daha az ve sarıh gerekçelerin olması hedeflenmiştir. VIII. Boniface tarafından öngörülen ve bu meyanda yapılmış olan çalışmalardan biri de *Liber Sextus* (Altıncı Kitap) olmuştur. VIII. Boniface, *Liber Sextus*'un derleme çalışmalarına Béziers Piskoposu Bérenger Frédol'un (1250-1323)⁶⁶ de katılmasını istemiştir. Derleme çalışmalarında görev alan Frédol'un yokluğunda Béziers piskoposluğundaki görevli ruhbanlar diğer ruhbanları vergilendirmişlerdir. Halbuki VIII. Boniface'ın *Clericis Laicos* adlı fermanına göre papanın rızası ve bilgisi olmadan ruhbanlardan vergi alınamayacaktır. Çiğnenen bu yasaktan dolayı ilgili ruhbanlar aforoz edilmiş ve Béziers şehrine enterdi uygulanmıştır.

Schilling'in verdiği bilgiye göre papalık gücü, VIII. Boniface'dan sonra azalmış, enterdi hakkında farklı görüşler ve dolayısıyla yumuşamalar olmuştur. Yine enterdi sebebiyle kiliseye bağlılığın zayıflaması, bu otoriteye karşı isyanı körüklemesi ve hatta inançsızlığa yol açması gibi çekincelerden dolayı kullanımı azalmıştır.⁶⁷ 17 Nisan 1606'da tarihteki son genel enterdi V. Paul (Camillo Borghese, 1552-1621) tarafından Venedik Cumhuriyeti'ne verilmiştir.⁶⁸ Kişisel enterdi ise suç işleyenlere verilmeye devam etmiştir. 1917 tarihinde yürürlüğe konan Kilise Hukuku'nda enterdi hem disiplin hem de kefaret cezası olarak yer almıştır. 1983 tarihli Kilise Hukuku'nda ise disiplin cezası ve kişisel ibadetten mahrum kılma şeklinde mevcudiyetini korumuştur.⁶⁹ 915⁷⁰ ve 1374 nolu kanun⁷¹ maddeleri ve devamındaki maddelerde enterdi halen mevcuttur.

Sonuç

Kilise, Erken Hristiyanlık döneminde, İncil'e dayandırdığı aforozu kullanmış, daha sonra enterdiyi yeni bir çare olarak geliştirmiştir. Zira kilise, aforozdan daha hafif olan fakat muhataplarını sakramentlerden mahrum bırakan ve caydırıcı özelliğe sahip bir cezaya ihtiyaç duymuştur.

⁶⁶ Fransız Kilise Hukukçusu. Ayrıca *Liber de Excommunicacione* adını verdiği bir tezi olup, 42-53. sayfalar arasını "De Interdictis" başlığıyla enterdi konusuna ayırmıştır. Bkz. Eugène. Vernay, *Le 'Liber De Excommunicacione' du Cardinal Bérenger Frédol* (Paris: Arthur Rousseau, 1912), 42-53.

⁶⁷ Benham, "Interdict", 556.

⁶⁸ Schilling, *Der Kirchenbann Nach Canonischen Rechte*, 88.

⁶⁹ Mathieu, *Freimauerei und Katholische Kirche*, 206.

⁷⁰ Mathieu, *Freimauerei und Katholische Kirche*, 207.

⁷¹ 1374. madde: "Kilise aleyhine fesat yuvası teşkil eden bir cemiyete üye olan kimse, münasip bir ceza ile cezalandırılacaktır; fakat bu cemiyette aktif bir rol oynayan veya bu cemiyeti idare eden kimse, yasaklama (interdict) cezası ile cezalandırılacaktır." Bkz. The Holy See, "Code of Canon Law", erişim: 09.10.2021, https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/eng/documents/cic_lib6-cann1364-1399_en.html.

Enterdinin tanımı kilise tarafından böylece oluşturulmuş ilerleyen zamanda da etki ve bölge sınırları belirlenmiştir. Orta Çağ'da ise papalık bu yaptırımını her zaman dinî iradeyi savunmak için değil, bilakis gittikçe artan bir şekilde çıkarlarını korumak ve dünyevi işlere müdahale etmek amacıyla siyasi bir güç olarak kullanmıştır.

Bu bağlamda kilise, enterdi gücüyle krallara karşı etki ve yetkisini genişletmiş, kralların yönetimine -kilisenin yararına olmak üzere- müdahale etmiş, istemediği şekilde sonuçlanan dünyevi/laik yöneticilerin seçimlerini geçersiz kılmış, krallara sözünü dinletmek konusunda tehdit yolunu kullanmış, gerektiğinde kralları/prensleri aforoz etmiş ve davranışları kilisenin beklentilerinden saparsa da enterdiyi uygulamaktan çekinmemiştir.

Papalık, halka ağır gelen enterdiyi zamanla hafifletme yoluna gitmiştir. Mesela çocuklara vaftiz ve ölmek üzere olanlara tövbe ayininin uygulanmasına, ruhbanların sessizce gömülmesine, halka açık ibadetlerde kilise kapılarının açılmasına, çanların çalmasına izin vermiştir.

Roma Katolik Kilisesi tarihinde genel enterdi 994 yılında Limoges Piskoposu Alduinus'un kendi piskoposluk bölgesine uygulamasıyla başlamış ve 1606'da V. Paul'ün Venedik Cumhuriyeti'ne verdiği enterdi ile son bulmuştur. Kişisel enterdi ise 1983 tarihli Kilise Hukuku'nda halen mevcudiyetini korumaktadır.

Son söz olarak denilebilir ki, Orta Çağ'da papalık enterdiyi, inananlarını ıslah etmek, itaate zorlamak, çıkarlarını korumak, laik işlere müdahale etmek amacıyla hem dinî hem de siyasi bir güç olarak kullanmıştır.

Kaynakça

- Addis, William E. & Thomas Arnold. *A Catholic Dictionary*. Londra: Kegan Paul, Trench, & Co. Publications, 1884.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali & Levent Köker. *İmparatorluktan Tanrı Devletine Siyasal Düşünceler*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1991.
- Backman, Clifford R. *The Worlds of Medieval Europe*. New York: Oxford University Press, 2003.
- Barefield, James P., "Peter Des Roches, Bishop of Winchester, and the Papal Interdict on England, 1208-1214". *Rice University Studies* 60/4 (1974): 1-22.
- Benham, William. "Interdict". *The Dictionary of Religion*, Londra: Cassell & Company, 1887, 556.
- Bettenson, Henry. *Documents of the Christian Church*. New York: Oxford University Press, 1947.
- Borrass, Alphonse. *Les Sanctions dans l'Eglise: Commentaire du Livre VI du Code du Droit Canonique*. Paris: Trady, 1990.

- Brehaut Ernest. *The History of the Franks by Gregory, Bishop of Tours*. New York: Columbia University Press, 1916.
- Cheney, C. R. *King John and the Papal Interdict*. Manchester: John Rylands Library, 1984, erişim: 31.03.2021, <https://www.escholar.manchester.ac.uk/uk-ac-man-scw:1m3082>.
- Chibnall, Marjorie. *Anglo-Norman England*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.
- Clarke, Peter D. *The Interdict in the Thirteenth Century*. New York: Oxford University Press, 2007.
- Cullmann, Oscar. *The Early Church*. Londra: SCM Press, 1956.
- Çoban, Bekir Zakir. *Geçmişten Günümüze Papalık*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- Deanesly, Margaret. *A History of the Medieval Church 590-1500*. Londra: Methuen & Co Ltd, 1923.
- Demirci, Kürşat. "Hristiyanlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 17: 328-340.
- Documents of the Christian Church*. New York: Oxford University Press, 1947.
- Duggan, C. "Decretals, Collections of". *New Catholic Encyclopedia*, Washington: Thomson Gale, 2002, 4: 601-604.
- Green Thomas. *New Commentary on the Code Of Canon Law*. New York: Paulist Press, 2000.
- Helmholz, R. H. *The Spirit of Classical Canon Law*. Londra: The University of Georgia Press, 1996.
- Hyland, Francis Edward. *Excommunication Its Nature, Historical Development and Effects*. Washington D. C: Catholic University of America, 1928.
- Jäschke, Kurt-Ulrich. *Anglonormannen*. Stuttgart: Urban-Taschenbücher, 1981.
- John, E. "Innocent III". *New Catholic Encyclopedia*, Washington: Thomson Gale, 2002, 9: 40-42.
- Kelly, J. N. D. *The Oxford Dictionary of Popes*. Oxford: Oxford University Press, 1986, 206-218.
- Krehbiel, Edward B. *The Interdict Its History and Its Operation*. Washington: The American Historical Association, 1909.
- Langlinsais, J. W. "Assumption of Mary". *New Catholic Encyclopedia*, Washington: Thomson Gale, 2002, 1: 797-801.
- Martin de Azpilcueta Institue. *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law*. Montreal: Wilson, 2004.
- Mathews, Shailer & Gerald Birney. "Interdict". *A Dictionary of Religion and Ethics*, New York: The Macmillian Company, 1923, 228.
- Mathieu, Richard. *Freimauerei und Katholische Kirche*. Leipzig: Salier Verlag, 2015.
- Meydan, Emine. *Hristiyan Kilise Otoritesinde Aforoz*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Monaghan, Patricia. "Celt Religion". *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*, New York: Facts On File, 2003, 1: 80-81.
- Ogg, Frederic Austin. *A Source Book of Medieval History*. New York: American Book Company, 1908.
- Packard, Sidney R. "King John And the Norman Church". *The Harvard Theological Review* 15/1 (1922): 15-40.

- Robinson, J. Armitage. "Bishop Jocelin and the Interdict". *Somerset Historical Essays*. Oxford: Oxford University Press, 1921.
- Safra, Jacob E. *Britannica Encyclopedia of World Religions*. Chicago: 2006. Erişim:31.03.2021, <http://www.britannica.com>.
- Sayers, Jane. *Jocelin of Wells*. Woodbridge USA: The Boydell Press, 2010.
- Scheurl, Christoph Von. "Interdict". *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, New York: Funk & Wagnalls Company, 6: 1910.
- Schilling, Bruno. *Der Kirchenbann Nach Canonischen Rechte: In Seiner Entstehung und Allmäligen Entwicklung*. Leipzig: Bei Carl Graefe, 1859.
- Stuhr, Johannes Henricus. *De Sponsalibus et Matrimonio: Praelectiones Canonicae*. Nabu Press, 2012.
- The Holy See. "Code de Droit Canonique". Erişim: 12.05.2019, http://www.vatican.va/archive/ENG1104/_P39.HTM.
- The Holy See. "Code of Canon Law". Erişim: 09.10.2021, https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/eng/documents/cic_lib6-cann1364-1399_en.html.
- Turner, Ralph V. *King John: England's Evil King?* England: The History Press, 2009.
- Ussher, James. *The Whole Works*. Dublin: Hodges Smith & Co., 1864.
- Vernay, Eugéne. *Le 'Liber De Excommunicacione' du Cardinal Bérenger Frédol*. Paris: Arthur Rousseau, 1912.
- Woestman, William H. *Ecclesiastical Sanctions and the Penal Process: A Commentary On the Code of Canon Law*. Ottawa-Canada: Saint Paul University, 2003.

Osmanlı Saray Hekimliğinden Papalığın Hizmetinde İbrance Kitap Sansürcülüğüne Bir Yahudi Âlimin Hayat Hikâyesi: Domenico Yerusalmî (ö. 1622) ve Sefer ha-Zikuk

The Life Story of a Jewish Scholar from a Physician of Ottoman Palace to Hebrew Book Censorship in the Service of the Papacy: Domenico Yerushalmi (d. 1622) and Sefer ha-Zikuk

Yasin Meral

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

yasinmeral1979@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0001-5794-721X>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	07.11.2021
Kabul Tarihi Date Accepted	25.11.2021
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2021
Atrf Citation	Yasin Meral. "Osmanlı Saray Hekimliğinden Papalığın Hizmetinde İbrance Kitap Sansürcülüğüne Bir Yahudi Âlimin Hayat Hikâyesi: Domenico Yerusalmî (ö. 1622) ve Sefer ha-Zikuk". <i>Oksident</i> 3/2 (2021): 105-134.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by <i>Turnitin</i> and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1020299

Öz

Katolik Kilisesi 16. yüzyılda Reform hareketlerine bir cevap olarak Hıristiyanlık inancı açısından sakıncalı görülen kitapların yasaklanması ve sansürden geçirilmesine önem göstermiştir. Bu çerçevede Index adı verilen listelerle yasaklı kitaplar ilan edilmeye başlanmış diğer taraftan da sansür komisyonları kurularak kitaplardaki sakıncalı ifadeler basılmadan önce çıkarılmış, basılanların da üzeri mürekkeple çizilmiştir. İtalya'nın farklı şehirlerinde sansür komisyonlarında genellikle Hıristiyanlığı kabul eden Yahudi dönemleri istihdam edilmiştir. Bunun temel sebebi, bu dönemlerin İbranice bilgileri ve Yahudi dini literatürüne olan aşinalıklarıdır. Bu sansürcülerin başında da Domenico Yeruşalmî gelmektedir. 1555 yılında Kudüs'te doğan Domenico, 1578/9-1588/9 yılları arasında İstanbul'da Sultan III. Murad'ın özel hekimi olarak görev yapmıştır. İstanbul'dan İtalya'ya giden Domenico, 1593 yılında Venedik'te Hıristiyan olmuştur. Domenico hem sansür kitabı hazırlamış hem de Yeni Ahit'i İbraniceye tercüme etmiştir. Domenico'dan günümüze gelen en önemli çalışma, sansür el kitabı olarak hazırladığı Sefer ha-Zikuk'tur. 1596 yılında Mantua'da sansür komisyonunda görevliken hazırladığı bu eser, sansür tarihinin en ilginç örneklerinden biridir. Domenico, bu eserin girişinde sansürcüler için takip edilmesi gereken ilkeleri listelemektedir. Bu ilkelerde Hıristiyanlığa yönelik tahkir ifadelerinin silinmesi veya değiştirilmesi belirtilmektedir. Ayrıca reenkarnasyon gibi Kilise açısından sapkın olarak kabul edilen düşünceler de bu listede yer almaktadır. Domenico, bu eserin yüzlerce eserin isimlerini ve basıldıkları yerleri vererek hangi sayfa ve hangi satırdaki hangi kelimenin silineceğini belirtmektedir. Bazı eserler farklı basım yerleri dikkate alınarak tekrar edilmiştir. Domenico'nun sansürcü olarak imzasının yer aldığı pek çok eser günümüze ulaşmıştır. Bu eserler incelendiğinde Domenico'nun kendisinin belirlediği esaslara uymada titiz olmadığını görülmektedir. Bu makalede Domenico'nun yaşam hikâyesi, Hıristiyan oluşu ve Sefer ha-Zikuk'un içeriği hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Domenico Yeruşalmî, sansür, İbranice, Papalık, Sefer ha-Zikuk, İstanbul, Venedik.

Abstract

In the 16th century, in response to the Reform movements, the Catholic Church emphasized banning and censoring books deemed objectionable in Christianity. In this framework, banned books were announced with lists called Index; on the other hand, censorship commissions were established, offensive statements in the books were removed before they were printed, and the printed ones were scratched out with ink. In censorship commissions in different cities of Italy, the employees were generally Jews who converted to Christianity. The main reason for this is their knowledge of Hebrew and their familiarity with Jewish religious literature. Domenico Yerushalmi is one of these censors. Born in Jerusalem in 1555, Domenico lived in Istanbul between the years 1578/9-1588/9. He served as Sultan Murad's private physician. Domenico, who went to Italy from Istanbul, converted to Christianity in Venice in 1593. He both prepared a censorship book and translated the New Testament into Hebrew. The most significant work of Domenico is Sefer ha-Zikuk, prepared as a censorship handbook. This work, which he prepared while he was on the censorship commission in Mantua in 1596, is one of the most interesting examples in the history of censorship. In the introduction to this work, Domenico lists the principles for censors. These principles specify the deletion or modification of insulting statements against Christianity. In addition, thoughts considered heretical for the Church, such as reincarnation, are also included in this list. In this work, Domenico gives the names of hundreds of Hebrew works and the places they were printed, indicating which word on which page and which line will be deleted. Some works have been repeated considering different publication places. Many works that include Domenico's signature as a censor have survived. When these works are examined, it is seen that Domenico was not meticulous in complying with the principles set by himself. Giving information about the life story of Domenico and his conversion to Christianity, this article examines the content of Sefer ha-Zikuk.

Keywords: Domenico Yerushalmi, censor, Hebrew, Catholic Church, Sefer ha-Zikuk, İstanbul, Venice.

Özet

16. yüzyıl Katolik Kilisesi açısından en sıkıntılı yüzyıllardan biridir. Martin Luther'in Reform hareketini başlatması, Kilise için birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Reform hareketine karşı Kilise kendi içerisinde Karşı-Reform adı verilen bir dizi uygulama başlatmıştır. Bunlardan biri de Hıristiyanlık inancı açısından sakıncalı görülen kitapların yasaklanması ve bazılarının da sansürden geçirilmesidir. Kilise'nin heretiklere karşı mücadelesinden Yahudi dinî literatürü de nasibini almıştır. Yahudiliğin en önemli kitaplarından Talmud, Kilise tarafından yasaklanmış ve sıkça toplatılarak yakılmıştır. Talmud dışında kalan literatürün ise sansürden geçirilmesi şartıyla bulundurulmasına izin verilmiştir. Papalığın etkili olduğu İtalya'nın farklı şehirlerinde sansür komisyonları kuran engizisyon kurumu, bu komisyonlarda genellikle Hıristiyanlığı kabul eden Yahudi dönmelerini istihdam etmiştir. Bunun temel sebebi, genellikle eski hahamlardan oluşan bu dönmelerin İbranice bilgileri ve Yahudi dinî literatürüne olan aşinalıkları sebebiyle İbranice kitaplardaki Hıristiyanlıkla ilgili sakıncalı yerlerin tespitinde daha avantajlı konumda olmalarıdır. Papalığın hizmetinde sansürcü olarak çalışan Yahudi dönmelerinden birisi de Domenico Yerusalmî'dir. 1555 yılında Kudüs'te İspanya kökenli bir ailenin çocuğu olarak doğan Domenico, Filistin'in kuzeyindeki Celile bölgesinde din eğitimi almıştır. Genç yaşlarında muhtemelen saraydaki diğer Yahudi doktorların tavsiyesiyle İstanbul'a gelen Domenico, yaklaşık 1578/9-1588/9 yılları arasında İstanbul'da sultanın özel hekimi olarak görev yapmıştır. İstanbul'dan İtalya'ya geçen Domenico, 1593 yılında Venedik'te Hıristiyanlığı benimsemiştir. Domenico'nun hem sansür kitabı hazırlaması hem de Yeni Ahit'i İbraniceye tercüme etmesi hem de Yahudilere yönelik reddiye kaleme alması

Summary

The 16th century was one of the most troubled centuries for the Catholic Church. Luther's Reformation movement brought many problems for the Papacy. Against the Reform movement, the Church initiated a series of reforms called Counter-Reformation. One of these is the banning of books considered heretical in Christianity and the censorship of some of them. Jewish religious literature has also taken its share from the struggle of the Church against heretics. The Talmud, one of the most important books of Judaism, was banned by the Church and was frequently confiscated and burned. Literature other than the Talmud is permitted if it is censored. Establishing censorship commissions in different cities of Italy, where the Papacy was influential, the inquisition generally employed Jewish converts who accepted Christianity in these commissions. The main reason for this is that these converts, who usually were old rabbis, are more advantageous in determining where they have problems with Christianity in Hebrew books due to their knowledge of Hebrew and their familiarity with Jewish religious literature. One of the Jewish converts working as a censor in the service of the Papacy is Domenico Yerushalmi. Born in Jerusalem in 1555 to a family of Spanish origin, Domenico studied religion in the Galilee region of northern Palestine. Domenico, who came to Istanbul at a young age, probably on the advice of other Jewish physicians in the palace, served as the sultan's private physician in Istanbul between about 1578/9-1588/9. Passing from Istanbul to Italy, Domenico adopted Christianity in Venice in 1593. Domenico's preparation of a censorship book, his translation of the New

onun bu konudaki kararlılığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Domenico, Hıristiyan olduktan sonra Kilise yetkilileri tarafından İbranice kitapların sansür komisyonlarında istihdam edilmiştir. Onun ilk görev yeri Mantua'dur. Domenico, 1595-1605 yılları arasında Mantua'da yüzlerce kitabın sansür işlemlerini yapmıştır. Domenico'nun Ferrara, Milan ve Roma gibi İtalyan şehirlerinde bu işleri yürüttüğü bilinmektedir. Hayatının son dönemlerini Roma'da Neofiti Koleji'nde İbranice öğreticiliği ve sansür işleriyle sürdüren Domenico, 1622 yılında Roma'da hayatını kaybetmiştir. Roma'dayken İstanbul izlenimlerini anlattığı *Relatione della Gran Citta di Costantinopli* adlı eserini kaleme almıştır. Domenico'nun bu eseri beş bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde şehrin kapıları, çeşmeler, camiler, saraylar, dükkânlar, yabancılar için kurulan hanlar, hastaneler, medreseler, vadiler, hamamlar ve meydanlar gibi yapılar yer almaktadır. Domenico bu bölümde şehrin yedi tepe üzerinde kurulduğundan, Yedikule zindanlarından, Ayasofya camiinden ve diğer selatin camilerinden, kiliselerden ve sinagoglardan da bahsetmektedir. İkinci bölümde şehirdeki idari, hukuki sistemden ve vergilerden bahsedilmektedir. Bu bölümde ayrıca medreseler, hocalar, şeyhler, kadılardan söz edilmektedir. Üçüncü bölümde sultanın yaşadığı saraydan ve diğer kullandığı saraylardan bahsetmektedir. Divan toplantılarından ve bu toplantılara katılan kazasker, defterdar, yeniçeri ağası ve beylerbeyi gibi devlet erkânına değinilmektedir. Dördüncü bölümde sultanın günlük hayatı hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Bu bölümde sultanın şehirde gezmek istediğinde maiyetindekilerle birlikte nasıl dolaştığını, sabah namazına nasıl kalktığını, kahvaltıda neler yediğini, haremdeki kadınlarla iletişimini, sultanın

Testament in Hebrew, and his refutation against the Jews are important in showing his determination to embrace Christianity. After Domenico became a Christian, he was employed by Church officials on censorship commissions of Hebrew books. His first assignment is Mantua. Between 1595 and 1605, Domenico censored hundreds of books in Mantua. It is known that Domenico carried out these works in Italian cities such as Ferrara, Milan, and Rome. Domenico, who spent the last years teaching Hebrew and censorship at Neofiti College in Rome, died in Rome in 1622. While in Rome, he wrote his work called *Relatione della Gran Citta di Constantinopli*, in which he describes his impressions of Istanbul. This work of Domenico consists of five parts. The city's gates, fountains, mosques, palaces, shops, inns established for foreigners, hospitals, madrasas, valleys, baths, and squares are depicted in the first part. Within this very part, Domenico also mentions the city's foundation on seven hills, the Yedikule dungeons, the Hagia Sophia mosque and other great mosques, churches and synagogues. The city's administrative, legal system, and taxes are mentioned in the second part. This part also speaks of madrasahs, hodjas, sheiks, and qadis. In the third part, he talks about the palace where the sultan lived and the other palaces he used. Court meetings and state officials such as kazasker, treasurer, janissary aghas, and beylerbeyi are also mentioned in this part. In the fourth part, detailed information about the sultan's Daily life is given. This part explains how the sultan walked around the city with his entourage, how he got up for the morning prayer, what he ate for breakfast, his communication with the women in the harem, and the sultan's

şeyhülislam ve hocasıyla olan hukukunu anlatmaktadır. Bölümde ayrıca Ramazan ve Kurban bayramlarından, yağmur duasından, veba zamanlarından, köpeklerin itlaf edilmesinden ve Türkler arasında kedi sevgisinden bahsedilmektedir. Beşinci bölümde ise genel anlamda İslam ile ilgili bilgiler verilmektedir. Dört mezhep, İranlılarla Türkler arasındaki inanç farklılıkları, abdest, namaz, cami adabı, Cuma namazları, sünnet, cihad, sadaka, hac ibadeti, tevhid inancı, peygamberlik inancı gibi hususlara bu bölümde yer verilmektedir. Domenico'nun günümüze gelen en büyük mirası, sansür el kitabı olarak hazırladığı *Sefer ha-Zikuk*'tur. 1596 yılında Mantua'da sansür işleriyle ilgilenirken hazırladığı bu eser sansür tarihinin en ilginç kayıtlarından birisi olarak karşımızda durmaktadır. Domenico, bu eserin girişinde sansürcüler için takip edilmesi gereken temel ilkeleri listelemektedir. Bu liste incelendiğinde Hıristiyan inancına yönelik hakaret içeren ifadelerin silinmesi veya değiştirilmesi en önemli gündem maddesidir. Bunun dışında reenkarnasyon, cinler, kötü ruhlar ve bunlarla ilgili batıl inanış ve uygulamalar gibi itikadi anlamda heretik kabul edilebilecek düşünceler de bu ilkelerde dile getirilmiştir. Benzer şekilde Yahudilerin övüldüğü ve Tanrı'nın halkı olduğuna dair ifadelerin geçtiği yerlerin de dolaylı olarak Hıristiyanlığa eleştiri barındırdığı düşünülerek silinmesi karara bağlanmıştır. Bu ilkelerden sonra Domenico, yüzlerce eserin künyelerini vererek her bir kitapta hangi sayfa ve hangi satırda hangi kelimenin silineceğini kaydetmektedir. Bu eser, aynı zamanda Domenico'nun Yahudi dinî literatürüne vukufiyetini göstermektedir. Eserin bir diğer önemli yönü de o dönemdeki Yahudi-Hıristiyan polemğine dair canlı bir kayıt sunmasıdır. Zira bu eserde Kilise tarafından sakıncalı görülen ifadelerin bir arada yer aldığı görülmektedir. Nitekim

law with the sheikh al-Islam and his teacher. The part also mentions the Ramadan and Sacrifice/Edha Feasts, the prayer for rain, the culling of dogs during the plague times, and the love of cats among the Turks. In addition, the four sects, differences in belief between Iranians and Turks, ablution, prayer, Friday prayers, the interior architecture of mosques, circumcision, jihad, charity, pilgrimage worship, belief in oneness, belief in prophethood are included in the fifth and the last chapter. The greatest surviving legacy of Domenico is the *Sefer ha-Zikuk*, which he prepared as a censorship manual. This work, which he prepared while dealing with censorship in Mantua in 1596, stands before us as one of the most impressive records in the history of censorship. In the introduction to this work, Domenico lists the basic principles that should be followed for censors. When this list is examined, the most important agenda item is to delete or change expressions that insult the Christian faith. Apart from this, ideas that can be considered heretical in the sense of creeds, such as reincarnation, jinn, evil spirits, and their related superstitious beliefs and practices, are also expressed in these principles. Similarly, it was decided to delete the places where the Jews were praised, and the statements that they were the people of God were thought to contain indirect criticism of Christianity. After these principles, Domenico tags hundreds of works and records which page and which word will be deleted in each book. This work also shows Domenico's knowledge of Jewish religious literature. Another important aspect of the work is that it presents a lively record of the Judeo-Christian polemic of that period. Because the expressions considered objectionable by the Church seem to be

Hıristiyan inancı, İsa, Meryem, Kilise ve papazlarla ilgili hakaret ve eleştiri ifadelerinin silinmesi o dönemdeki gerilimi göstermesi açısından önemlidir. *Sefer ha-Zikuk*, birkaç asır boyunca kendisine atıf yapılan bir kitap olarak sansürcüler tarafından kullanılmıştır. Ancak her ne kadar *Sefer ha-Zikuk*'a atıf yapılmış olsa da, sansürcüler tarafından içerisindeki talimatlara uyma noktasında gevşeklik gösterildiği tespit edilmiştir. İlginç bir şekilde Domenico'nun imzasını taşıyan ve günümüze ulaşan sansürlenmiş kitaplar incelendiğinde Domenico'nun da kendi belirlediği ilkelere pek fazla riayet etmediği görülmektedir. Araştırmacılar arasında genel kanaat, sansürcülerin Yahudi cemaatlerinden aldıkları paranesinde birçok yeri görmezden geldikleri ve konuya hassasiyet göstermedikleri şeklindedir. Nitekim bu şekilde görev yaptığı tespit edilen bazı Yahudi dönmesi sansürcüler Kilise tarafından görevlerinden uzaklaştırılmışlardır.

included together in this work. The deletion of insults and criticisms about the Christian faith, Jesus, Mary, the Church, and priests is important in showing the tension in that period. Censors used *Sefer ha-Zikuk* as a reference book for several centuries. However, despite the reference to *Sefer ha-Zikuk*, it was determined that the censors showed laxity in obeying the instructions. Interestingly, when the censored books signed by Domenico that have survived to the present day are examined, Domenico himself seems not to follow the principles he has determined. The general opinion among the researchers is that the censors ignored many places and did not show sensitivity to the issue as a result of the money they received from the Jewish communities. The Church dismissed some Jewish convert censors who were detected to work in this way.

Giriş

Katolik Kilisesi, Luther'in (ö. 1546) başlattığı Reform hareketine mukabelede bulunarak Karşı-Reform adı verilen bir dizi uygulamayı hayata geçirmiştir. Bu faaliyetlerden biri de yasaklı kitaplar listesinin (*Index Librorum Prohibitorum*) hazırlanması ve Hıristiyanlık açısından sakıncalı görüşler içeren kitapların sansüre tabi tutulmasıdır.¹ 1599 yılında yayınlanan yasaklı kitaplar listesinde Talmud'a da yer verilmiştir.² 1564 yılındaki listede ise Talmud ismi kullanılmamış ve Hıristiyanlığa yönelik saygısız ifadeler barındırmazsa Talmud'un hoş görülebileceği kaydedilmiştir.³ 1596'da Talmud tamamıyla yasaklanmıştır.⁴ Kilise, sonuncusu 1948 yılında olmak üzere 42 defa *Index* listesi yayımlamıştır. 1966 yılında da bu gelenek lağvedilmiştir.

Kilise tarafından Talmud tamamen yasaklanırken, sansürden geçirilmesi şartıyla Yahudi dinî literatürüne ait diğer kitapların

¹ Detaylı bilgi için bkz. George Haven Putnam, *The Censorship of the Church of Rome* (New York & Londra: The Kneckerbocker Press, 1906-1907).

² Tanah, Hıristiyanlar tarafından kabul edilmekle birlikte Yahudilerle Hıristiyanların Tanah'ı farklı şekilde yorumlamaları ve Yahudi geleneğinin Hıristiyanlıktan tamamen farklı zemin üzerinde devam etmesi Sözlü Tevrat olarak bilinen Talmud sebebiyledir. Hıristiyanlara göre Yahudilerin İsa'yı ve Hıristiyan inancını kabul etmelerinin önündeki en büyük engel Talmud'dur. Zira Talmud, üzerine bina edildiği şifahi gelenekle Yahudileri ayrı ve müstakil bir dinî gelenek olarak diri ve muhalif tutmaktadır. Bu sebeple de Kilise açısından bu engelin kaldırılması gerekmektedir. Daha önce birkaç defa toplanıp yakılan Talmudlar, 1553-1554 yıllarında da Kilise tarafından Yahudilerin evlerinden toplanarak yakılmıştır. Bkz. Jacob Rader Marcus & Marc Saperstein, *The Jews in Christian Europe: A Source Book 315-1791* (Pittsburgh: Hebrew Union College Press, 2015), 221-224; Kenneth R. Stow, "The Burning of the Talmud in 1553, in the Light of Sixteenth Century Catholic Attitudes Toward the Talmud", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 34:3 (1972): 435-459; Amnon Raz-Krakotzkin, *The Censor, the Editor, and the Text: The Catholic Church and the Shaping of the Jewish Canon in the Sixteenth Century* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007), 32-64.

³ Federica Francesconi, "This passage can also be read differently ..." *How Jews and Christians Censored Hebrew Texts in Early Modern Modena*, *Jewish History* 26 (2012): 139. Kilise sadece Talmud'u değil, Talmud'dan üretilen bazı şerh, midraş ve konkordans türü eserleri de yasaklamıştır. Bu kitaplar için bkz. William Popper, *The Censorship of Hebrew Books* (New York: Knickerbocker Press, 1899), 35. Basılacak Talmud nüshaları için Talmud isminin yerine *Şişa Sedarim*, *Gemara* veya *Limud* kullanımları bu dönemde gündeme gelmiştir. Bkz. Moshe Carmilly-Weinberger, "External and Internal Censorship of Hebrew Books", *Jewish Book Annual* 28 (1970): 10; Popper, *The Censorship of Hebrew Books*, 59.

⁴ Amnon Raz-Krakotzkin, "The Censor as a Mediator: Printing, Censorship and the Shaping of Hebrew Literature", *The Roman Inquisition, the Index and the Jews*, ed. Stephan Wendehorst (Leiden: Brill, 2004), 37-40.

bulundurulmasına izin verilmiştir. Bu çerçevede Kilise'nin oluşturduğu komisyonlar 16. asrın ikinci yarısından itibaren sakıncalı gördükleri İbranice kitapları sansürlemeye başlamıştır.⁵ Papa III. Julius, 29 Mayıs 1554 yılında yayınladığı bir fermanla (*Cum sicut nuper*) bütün İbranice kitapların incelenmek üzere Kilise otoritelerine teslim edilmesini duyurunca Yahudi cemaatler kendi içlerinde sansür mekanizmaları geliştirmişlerdir. 1 Haziran 1554'te Ferrara Yahudi cemaati hahamları, en az üç hahamdan onay almadan hiçbir kitabın basılmayacağına dair bir karar yayınlamışlardır. Kararda, onaysız basılan kitapları satın alanların para cezasına çarptırılacağı ifade edilmiştir.⁶ 1 Eylül 1554 tarihli bir belgede ise Roma Yahudi cemaati ileri gelenleri, İbranice kitapların sansürü (*ha-zikuk me-ha-sfarim*) işlerini takip etmeleri için beş kişilik bir haham heyeti kurmuşlardır.⁷ Benzer şekilde Mantua'da Yahudi hahamlardan Abraham ben David Provençal, cemaat içi sansürü takip etmek üzere görevlendirilmiştir.⁸ Yine 1603'te Frankfurt'taki hahamlar meclisi, eski ya da yeni tüm Yahudi kitaplarının üç Yahudi mahkemesinden izin almadan bastırılmayacağına dair bir kararname yayınlamıştır.⁹

Kilise, İbranice kitapların sansür işlerini yürütmesi için genellikle Yahudi dönmelerini istihdam etmekteydi. Bilindiği üzere 16. asırda Papalığa bağlı bölgelerde Yahudilerden Hıristiyanlığı seçen pek çok isme rastlanmaktadır. Bu kişilerin çoğu haham olan isimlerdir. O dönemlerde Yahudilerin Hıristiyanlığı seçme sebepleri farklıdır. Bazısı maddi imkânlar ve makam elde etmek amacıyla böyle bir tercihte bulunurken bazıları da samimi olarak İsa Mesih'in kurtarıcı olduğuna inandığını belirtmektedir. Yahudilere yapılan baskılar ve din değiştirenlere gösterilen kolaylıklar da din değiştirmelerde etkili olmuştur. İtalya'nın farklı şehirlerinde farklı komisyonlarda görev alan Yahudi dönmeler gerek matbaada basılmaya hazırlanan kitapları gerekse basılmış kitapları, buna ilaveten el yazmalarını

⁵ Bazı araştırmacılara göre, İbranice kitapların yasaklanması konusundaki kararlılık sadece Yahudilere yönelik değildir. Özellikle 15. ve 16. asırlarda Hıristiyan entelektüeller arasında İbranice ve Yahudi dinî literatürü konusunda uzmanlaşan Hıristiyanlar da (Hebraistler) bu vesileyle uyarılmak istenmiştir.

⁶ Louis Finkelstein, *Jewish Self-Government in the Middle Ages* (New York: The Jewish Publication Society Press, 1924), 301, 304.

⁷ Kenneth Stow, *The Jews in Rome* (Leiden: Brill, 1997), 2: 695.

⁸ Kilise'nin baskısı sonucunda Yahudilerin kendi cemaatleri içerisindeki sansür faaliyetleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Isaiah Sonne, *Expurgation of Hebrew Books-the Work of Jewish Scholars: A Contribution to the History of the Censorship of Hebrew Books in Italy in the Sixteenth Century* (New York: New York Public Library, 1943), 201-241.

⁹ Marcus Horovitz, *Die Frankfurter Rabbinerversammlung vom Jahre 1603* (Frankfurt: M. Slobotzky, 1897), 26-27; Finkelstein, *Jewish Self-Government in the Middle Ages*, 263.

kontrolden geçirerek İsa ve Meryem başta olmak üzere Hıristiyan inancı, Kilise, Papalık ve papazlar hakkında küçük düşürücü ifadelere müdahale etmişlerdir.¹⁰ Müdahale birkaç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Eğer kitap basılmışsa siyah bir mürekkeple sakıncalı kelime veya cümlelerin üzeri boyanmaktadır. Henüz basılmamış ise o kısımlar çıkarılarak basılmaktadır. Bazen ilgili pasajlar sayfada boş bırakılarak basılmıştır. Yazmalar söz konusu olduğunda da çıkarılması gereken yerler üzeri boyanarak kapatılmıştır. Sansüre tabi olan eserlerde bazen tek bir sansürcünün bazen 2, 3, 5 sansürcünün imzaları aynı anda yer almaktadır. Sansür masrafları kitap sahipleri tarafından karşılanmaktaydı. Bazı araştırmacılara göre, zaten sansürlenmiş ve üzerinde daha önceki sansürcülerin imzası olan kitaplar, Yahudileri haraca bağlamak için farklı tarihlerde tekrar tekrar sansüre tabi tutulmuştur. Bu çok imzalı kitapların metinlerinde sınırlı düzeyde sansür uygulanmış olması da bu iddiayı kuvvetlendirmektedir.¹¹

Bu çalışmada Kudüs'te doğup Yahudi bir âlim olarak yetişen ve Osmanlı saray hekimliğinin ardından İtalya'ya giderek Hıristiyan olan Domenico Yerusalmî isimli İbranice kitap sansürcüsü bir âlimin hayat hikâyesi aktarılacaktır. Bunu yaparken onun hayatının dönüm noktaları ve nihayetinde sansür faaliyetlerinin kitaplaştırıldığı *Sefer ha-Zikuk* adlı eseri incelenecektir.

¹⁰ Raz-Krakotzkin, *The Censor, the Editor, and the Text*, 85-89. Raz-Krakotzkin'e göre, sansürcüler Yahudilerin dinî literatürünün belirli sınırlar içerisinde muhafazasına katkı sağlamıştır. Bir diğer ifadeyle Yahudi dinî literatürünü yok etmek değil, Hıristiyan karşıtı olmayan ve kendisine müstakil bir alanı olan bir İbranice literatür oluşturmak istemişlerdir. O, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Yahudi dönmesi sansürcülerin iş birliği içerisinde bir literatür oluşturduklarını, metnin de bunlar arasındaki tartışma ve müzakerelerin sonucu olduğunu öne sürmektedir. Sansür faaliyetinin de bu müzakerelerin temelini oluşturduğunu iddia etmektedir. Bkz. Raz-Krakotzkin, *The Censor, the Editor, and the Text*, 13-18, 22-26, 109-119; Amnon Raz-Krakotzkin, "Censorship, Editing, and the Reshaping of Jewish Identity: the Catholic Church and Hebrew Literature in the Sixteenth Century", *Hebraica Veritas? Christian Hebraists and the Study of Judaism in Early Modern Europe*, ed. Allison P. Coudert & Jeffrey S. Shoulson (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2004), 125-155. Raz-Krakotzkin'in bu iddiaları birçok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir. Bkz. Piet van Boxel, "Hebrew Books and Censorship in Sixteenth-Century Italy", *Jewish Books and their Readers*, ed. Scott Mandelbrote & Joanna Weinberg (Leiden: Brill, 2016), 90.

¹¹ Adri K. Offenber, "The Censorship of Hebrew Books in Sixteenth-Century Italy", *Against the Law: Crime, Sharp Practice and the Control of Print*, ed. Robin Myers v.dğr. (ed.) (New Castle: Oak Knoll Press, 2004), 26; Shifra Baruchson-Arbib & Gila Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)-The Book's Use and its Influence on Hebrew Printing", *La Bibliofilia* 109:1 (2007): 18.

1) Domenico'nun İstanbul İzlenimleri

1555¹² yılında Kudüs'te dünyaya gelen Domenico, aldığı eğitimden sonra hem haham hem *dayan* (kadı) hem de hekim olarak görev yapmıştır.¹³ Domenico'nun Yahudi iken adının Samuel Vivas olduğu 1593 tarihli vaftiz belgesinden anlaşılmaktadır.¹⁴ Aile ismi olan Vivas, onun İspanya Yahudilerinden olduğunu göstermektedir.¹⁵ Domenico, kendi otobiyografisinde Kudüs'te doğduğunu ve Filistin'in kuzeyindeki Celile bölgesinde eğitim aldığını belirtmektedir. O dönemlerde Celile bölgesindeki en önemli eğitim merkezinin Safed olduğu bilinmektedir. Safed'de Yosef Karo (ö. 1575) gibi Yahudi hukukunda önde gelen isimler ve Yitshak Luria (ö. 1572) gibi Kabala üstatları bulunmaktaydı. Konuyla ilgili elimizde bir veri olmamakla birlikte aynı dönemde aynı bölgede bulunmaları sebebiyle Domenico'nun bu kişilerle yollarının kesişmiş olması ihtimal dâhilindedir.¹⁶

Domenico'nun hayatıyla ilgili bilgiler iki otobiyografi aracılığıyla günümüze ulaşmaktadır. Bunlardan ilki İbranice olup, 1616 yılında tamamlanan Yeni Ahit'in İbranice çevirisinin girişindedir.¹⁷ İkincisi de İtalyanca olup 1621 tarihli Domenico tarafından yazılan Aziz George'un Orta Doğu'daki kutsal makamlarını anlatan bir yazmanın içerisindedir.¹⁸ Domenico, İbranice biyografisinde Celile bölgesinde yetiştiğini, Yazılı ve Sözlü Tora'yı talim ettiğini, sivil hukuk, ticaret hukuku, Kabala ve diğer ilimlerle meşgul olduğunu, oradaki Yahudi cemaatlerinde uzun müddet hukuki otorite olarak görev yaptığını, daha sonra da İstanbul'a gittiğini anlatmaktadır.¹⁹ İtalyanca otobiyografide ise 1576 yılında sultanın kızıyla

¹² Domenico'nun 1550 veya 1552 yılında doğduğuna dair bilgiler mevcut olsa da vaftiz belgesinden doğum tarihinin 1555 olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Pier Cesare Ioly Zorattini, "Domenico Gerosolimitano a Venezia", *Sefarad* 58 (1998): 110.

¹³ Gila Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya: Hayav şel Dominiko Yeruşalmî, Hiburav ve-Peiluto ke-Tsentsor", *Pe'amim* 111-112 (2007): 215.

¹⁴ Ioly Zorattini, "Domenico Gerosolimitano a Venezia", 107-115.

¹⁵ David Corcos & Getzel Kressel, "Bibas", *Encyclopedia Judaica* (MI: Thomson Gale, 2007), 3: 571-572.

¹⁶ Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 219.

¹⁷ Bu çeviri, Biblioteca Apostolica Vaticana'nın Neofiti Koleksiyonu'nda yer almaktadır.

¹⁸ Gila Prebor, "Domenico Yerushalmi: His Life, Writings and Work as a Censor", *Materia giudaica: Rivista dell'Associazione italiana per lo studio del giudaismo XV/XVI* (2010/2011): 467-481.

¹⁹ Prebor, otobiyografinin tamamını makalesine ek olarak yayınlamıştır. Bkz. Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 238-239. Prebor, Yahudi kaynaklarında onun ismiyle anılan bir fetvaya veya Yahudilikle ilgili bir esere rastlanmadığını, bu sebeple Domenico'nun kendisinin otorite konumuyla ilgili söylediği ifadelerin kendinden menkul olduğunu öne sürmektedir. Bununla birlikte Yahudi dinî literatürüne olan

Kahire üzerinden hac yolculuğuna gittiğinden ve Hz. Muhammed'in²⁰ kabrini ziyaret etmelerinden bahsetmektedir. Bu ziyaret sırasında otuz yaşında olduğunu ve on altı yıldır sarayda hekimlik yaptığını belirtmektedir.²¹ Metinde ayrıca kırk yaşındayken 1593 yılında Hıristiyanlığı benimsediğinden, bu yazıların yazıldığı esnada 21 yıllık Hıristiyan olduğundan, Roma'da ikamet ettiğinden ve İbranice öğrettiğinden bahsetmektedir. Elimizdeki son veriler ışığında Domenico'nun verdiği tarihler ve yaşıyla ilgili rakamlar çelişkili olduğu için araştırmacılar bu tarihleri düzeltme ihtiyacı hissetmişlerdir.²²

Domenico'nun İstanbul hayatına dair bilgiler sınırlı düzeydedir. O, 1611 yılında Roma'da bulunduğu sırada *Relatione della Gran Citta di Costantinopli* adlı eserini yazmıştır.²³ Domenico, bu eserde kendi hayatını değil, ikamet ettiği dönemdeki İstanbul'u anlatmaktadır. Austin, eserdeki bilgilerden hareketle Domenico'nun 1578/9-1588/9 yılları arasında İstanbul'da olduğunu öne sürmektedir.²⁴ Bu da III. Murad'ın (hük. 1574-

hâkimiyeti *Sefer ha-Zikuk* adlı çalışmasında listelediği eserlerde görülmektedir. Bkz. Prebor, "Domenico Yerushalmi", 468.

²⁰ Domenico, biyografisinde Hz. Muhammed'den bahsederken "sahte peygamber Muhammed (falso profeta Maometto)" ifadesini kullanmaktadır.

²¹ Buradaki sultan kızı olarak zikredilen kişinin II. Selim'in kızlarından Hacı Gevheri Mülük Sultan (Gevherhan Sultan) olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Michael Austin, *Domenico's Istanbul* (Londra: E.J.W. Gibb Memorial Trust, 2001), 142.

²² Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 217.

²³ Bu eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, çev. Esma Selçuk Demir (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017). Bu çeviri Michael Austin'in *Domenico's Istanbul* adlı İngilizce çevirisinin Türkçe tercümesidir. Maalesef İngilizce nüshada yer alan üç değerli ek Türkçe çeviride yer almamaktadır. Eseri intihal ederek kendi adlarıyla yayınlayanlarla ilgili bkz. Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, 23-31. Domenico, eseri ancak 1621'de Bologna'da bir matbaada bastırabilmiştir. Eserin kapağında kendisiyle birlikte Alfonso Cheirici'nin adı da yer almaktadır. Domenico'nun ölümünden sonra bu eser tekrar basılmış fakat Domenico'nun ismi silinmiş sadece Cheirici'nin ismi kalmıştır. Daha sonraki dönemde bu eser başka isimler tarafından da intihal edilerek basılmıştır. Leopold von Ranke bu eseri ilk keşfeden kişi olmuş fakat aidiyetini tespit edemeyip anonim bir eser olarak zikretmiştir. Eserin Domenico'ya ait olduğu ilk olarak 1919 yılında Emil Jacobs tarafından tespit edilmiştir. Bkz. Prebor, "Domenico Yerushalmi", 468.

²⁴ Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, 12. Domenico'nun İstanbul'a niçin ve ne zaman geldiği tam olarak bilinmemektedir. Her ne kadar Osmanlı sultanının Domenico'nun hekimlik şöhretini duyarak İstanbul'a getirttiğine dair ifadeler yer alsın da bunun abartı olduğu düşünülmektedir. Domenico'nun İstanbul izlenimlerini İtalyancadan İngilizceye tercüme eden Michael Austin'e göre, Domenico saraydaki Yahudi hekimler aracılığıyla İstanbul'a gelmiştir. O dönemlerde İstanbul'da sultanın sarayında Yahudi hekimlerin görev yapıyor olması ve İstanbul Yahudilerinin de Domenico gibi İspanya göçmeni olmaları bu

1595) saltanat dönemine denk gelmektedir ki Domenico da ismen III. Murad'ın hekimi olduğundan bahsetmektedir.

Domenico'nun bu eseri beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde şehrin kapıları, çeşmeler, camiler, saraylar, dükkânlar, yabancılar için kurulan hanlar, hastaneler, medreseler, vadiler, hamamlar ve meydanlar gibi yapılardan bahsetmektedir. Onun verdiği bilgiye göre o dönemde İstanbul'da Yahudilere ait otuz sekiz sinagog bulunmaktadır.²⁵ İkinci bölümde şehirdeki idari, hukuki sistemden, vergilerden, medreseler, hocalar, şeyhler ve kadılarından bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde sultanın yaşadığı saraydan ve diğer kullandığı saraylardan bahsedilerek kazasker, defterdar, yeniçeri ağası ve beylerbeyi gibi devlet erkânına değinilmektedir. Domenico, bu bölümde sultan için keçi sütüyle yoğrulmuş özel bir somun yapıldığını ve bundan herkese verilmediğini, fakat kendisinin padişahın üçüncü hassa doktoru olarak bu somundan alabildiğini belirtmektedir.²⁶ Dördüncü bölümde sultanın günlük hayatı hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Beşinci bölümde ise genel anlamda İslam ile ilgili bilgiler verilmektedir. Dört mezhep, İranlılarla Türkler arasındaki inanç farklılıkları, abdest, namaz, cuma vaazları, sünnet, cihad, sadaka, hac ibadeti, tevhid inancı ve peygamberlik inancı gibi hususlara bu bölümde yer verilmektedir.

Domenico, İstanbul'dan bahsettiği kitabında sultanın ekmeğinden yiyebildiğine dair bilgi verdiği tek cümle hariç kendisinden hiç bahsetmemektedir. Kitapta Yahudilerden de neredeyse hiç bahsedilmemektedir. Domenico, kendi Yahudi geçmişine dair bir ima da paylaşmamaktadır. Prebor, bu durumu Yahudi geçmişiyle bağları tamamen koparmak istemesine bağlamaktadır.²⁷ Ancak kitap incelendiğinde Domenico, sadece kendisinden değil özel olarak hiçbir karakterden bahsetmemektedir. Zira kitap genel anlamda şehrin yapısına, milletin örfüne ve devletin yönetimine dair genel gözlemlere ayrılmıştır. Bu gözlemlerde de değerlendirmelerden kaçınan ve sadece gördüklerini tasvir bir dille anlatan bir üslup kullanılmaktadır. Bu sebeple kendisinden veya

ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bkz. Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, 7-8.

²⁵ Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, 55.

²⁶ Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, 74.

²⁷ Prebor, "Domenico Yerushalmi", 471.

İstanbul Yahudilerinden özel olarak bahsetmemesi anlaşılabilir bir durumdur.²⁸

2) Domenico'nun İtalya Macerası ve Hıristiyan Oluşu

Domenico'nun İstanbul'u ne sebeple terk ettiği bilinmemektedir. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra onunla ilgili ilk kayıt 1593 yılına ait Venedik'teki vaftiz belgesinde yer almaktadır. Bilindiği üzere Venedik ve İstanbul Yahudileri arasında güçlü bir iletişim mevcuttu. İstanbul ve Venedik'te basılan İbranice kitaplarla ilgili karşılıklı alışverişlerden de bu temasın güçlü olduğu görülebilmektedir. Aslen Venedikli olan ve II. Selim'in özel doktoru olan Şlomo Natan Aşkenazi'nin de Venedik'le yürütülen müzakerelerde Osmanlı tarafının temsilcilerinden birisi olarak yer aldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Daha da ötesi Yahudi iken Hıristiyan olmaya zorlanan ve sureten Hıristiyan gibi yaşayan *marrano* veya *converso* diye bilinen Yahudi dönmelerinin en yoğun yaşadığı yerlerin başında Venedik gelmekteydi. Hatta bu dönmelerden bazıları İstanbul'a geldiklerinde Yahudiliklerini aşikâr etmişler ve Domenico tarafından sünnet edilmişlerdir. Bu çerçevede Domenico'nun da ilk tercihinin Venedik olması kuvvetle muhtemeldir.²⁹

Domenico, 1 Temmuz 1593 yılında Venedik'te ihtida ofisine başvurarak Hıristiyan olmak istediğini belirtmiştir. Vaftiz kaydında kendisinden “Kudüslü Samuel Vivas adında Levanten bir Yahudi (Samuel Vivas hebreo levantin da Gierusalem)” ifadesiyle bahsedilmektedir. 29 Temmuz'da Kilise, mühtedi adayının vaftiz babasını ve vaftiz seremonisi için uygun kılık kıyafetleri giydirecek kişileri belirlemiştir. Samuel Vivas, 6 Ağustos 1593 yılında Venedik'te *Saint Giovanni e Paolo* isimli Dominiken kilisesinde bir törenle vaftiz edilerek Hıristiyanlığı benimsemiştir.³⁰ Vaftizden sonra kendisine Domenico ismi verilmiştir. Genel kanaat, Domenico'nun vaftiz olduğu günün Dominiken tarikatının kurucusu Domenico de Guzman'ın doğum günü olmasıdır.³¹ İtalyanca ve Latince Gerosolimitano, Irosolimitano ve Hierosolimitano gibi farklı şekillerde

²⁸ Bkz. Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, 14.

²⁹ Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, 17.

³⁰ Ioly Zorattini, “Domenico Gerosolimitano a Venezia”, 107-108. Zorattini, vaftiz kaydını makalenin sonunda yayınlamıştır.

³¹ Prebor, “Domenico Yerushalmi”, 471. Her ne kadar doğum tarihi dense de Aziz Dominik'in doğum tarihini 4-8 Ağustos arasında farklı günlere yerleştirenler mevcuttur. Ölümü ise ortak kanaatle 6 Ağustos 1221'dir.

yazılan kelime “Kudüslü” anlamına gelmektedir. Aynı kelime İbranice “Yeruşalmî” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.³²

Otobiyografisinde Hıristiyanlığa geçişini anlatan Domenico, bir arayışa girdiğini, hangi yolun doğru olduğunu kafa yordüğünü, arayışları neticesinde şu ana kadar yaşamını sürdürdüğü Yahudi inancının doğru yol olmadığını ve kurtuluşa ulaştırmayacağını anladığını belirtmektedir. Ona göre Tanrı'nın kurtuluş için belirlediği yol, İsa Mesih'in (Yeşua ha-Maşıah) yoludur. Domenico, gözlerinin aydınlandığını, üzerine manevi bir rahatlık geldiğini, kalbinin sıkıntılardan azade olduğunu, yeni bir kalp ve ruhla doldüğünü, Saul iken Pavlus olduğunu ve Hıristiyanlığın bu yüce inanç esaslarını karanlıkta yol alan halka (Yahudiler) öğreteceğini ifade etmektedir.³³

Elimizdeki verilere göre Domenico, Hıristiyan olduğu sırada ekonomik sıkıntılar çekmekteydi. Nitekim vaftiz olduğu hafta kendisine mali destek verilmesi konusunda girişimlerde bulunması için şehrin Hıristiyan ileri gelenleri iki keşişi görevlendirmişlerdir.³⁴ Domenico'nun Hıristiyan olduktan sonra da maddi durumunun iyi gitmediği anlaşılmaktadır. 1605 tarihinde Milan Kardinali Federico Borromeo'ya gönderilen bir mektupta Domenico'nun evli, yaşlı ve çocuksuz olduğu ve kısıtlı imkânlarla yaşadığı zikredilmektedir. Yine 1607 tarihli bir başka belgede de Claudia Bottina isimli Karmelitan bir keşiş Kardinal Borromeo'ya Reggio Emilia'dan gönderdiği mektupta kitap satın alabilmesi için Domenico'ya borç para verdiğinden bahsetmektedir.³⁵ Benzer şekilde İstanbul'u anlattığı 1611 tarihli eserinde de Domenico, kendisinden “ibret verici bir sabır hayatı yaşayan ve Kurtarıcımızın [İsa] aşkı için ziyadesiyle fakirlik çeken” ifadelerini kullanmaktadır.³⁶

Domenico, vaftiz olduktan sonra Kilise tarafından İbranice kitapların sansür komisyonunda istihdam edilmiştir. Elimize ulaşan kayıtlara göre, Kilise'nin en etkili sansürcülerinden birisidir. Domenico'nun sansüründen geçmiş ve imzasının yer aldığı yüzlerce eser günümüze gelmiştir. Kendisi de *Sefer ha-Zikuk* adlı eserinin girişinde 20.000'in üzerinde eseri sansürlediğini belirtmektedir. Hatta o, İtalya'nın hangi şehrinde kaç eseri sansürlediğine dair bir liste de paylaşmaktadır. Bu listede en yüksek rakam 13.991 ile Mantua'ya aittir. Listede Milan, Roma, Viadana, Ostiglia, Revere, Verola, La Volta ve Castigliano gibi farklı yerlerin isimleri bulunmaktadır. Listede

³² İlgili belgede Domenico'nun 11 Şubat 1594'te Venedik'ten ayrıldığı belirtilmektedir.

³³ MS. Neofiti 32, Ib. Bkz. Prebor, “Domenico Yerushalmi”, 472.

³⁴ Ioly Zorattini, “Domenico Gerosolimitano a Venezia”, 108.

³⁵ Prebor, “Domenico Yerushalmi: His Life, Writings and Work as a Censor”, 473.

³⁶ Domenico Hierosolimitano, *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*, 74.

ayrıca el yazmalarını da elden geçirdiği görülmektedir.³⁷ Bu şehirler arasında Venedik yer almamaktadır. Vaftiz olmasını takip eden günlerde Venedik'te Eusebio Renati ile İbranice kitapların basım öncesi ve sonrası incelenmesinde birlikte çalıştıkları bilinmektedir. Fakat Domenico'nun bu sırada sansürcü olarak istihdam edildiğine dair bir veri yoktur.³⁸ Onun bu görevi resmi olarak ilk yürütmeye başladığı yer Mantua'dır. Domenico'nun sansürlediği kitaplar arasında tespit edilebilen en erken tarih 1595 veya 1596'dır.³⁹ Domenico'nun sansürcü olarak imzasını attığı son tarih, 1621'dir.

Domenico'nun 1595-1621 yılları arasındaki sansürcülük kariyerinde en fazla imzası bulunan yıl Mantua'da bulunduğu 1597 yılıdır. Domenico, Mantua'da bulunduğu iki yıllık zaman diliminde (1595-1597) şehrin episkoposu Franscesco Gonzaga tarafından Ağustos 1595 yılında AlessandScipione ve Lorenzo Granguelloro ile birlikte sansür komisyonuna atanmıştır.⁴⁰ Bu iki isim de aslen Yahudi olup Domenico gibi sonradan Hıristiyan olmuşlardır. Mantua Yahudilerinden, ellerindeki bütün İbranice kitapları engizisyon idaresinin sansür komisyonuna getirmeleri istenmiştir. Kitapları getirmeyenler veya gizleyenler kitaplarının haczedilmesi, para veya hapis cezası verilmesi gibi farklı cezalarla tehdit edilmişlerdir.⁴¹ Sansür komisyonunun denetiminden geçirilen eserler sahiplerine iade edilmiştir.⁴² Kısa bir süre sonra getirilen kitapların sansürlenmesi ve iade edilmesiyle baş edilemeyeceği görülünce episkopos, Yahudi ailelerin ileri gelenlerine ve sinagog yetkililerine gerek İbranice gerekse diğer dillerde ellerinde bulunan kitapların listesini yapıp bu listeyi sansür komisyonuna teslim etmeleri çağrısında bulunmuştur. Aynı yılın ekim ayında Kilise ileri gelenleri, Yahudi cemaatini harcadıkları mesai ve emek sebebiyle sansürcülere 400 scudi ücret ödemekle yükümlü tutmuştur.⁴³ Eldeki verilere göre kitap listeleri, ancak 1596 Şubat ayında

³⁷ Shlomo Simonsohn, "Sfarim ve-Sifriyot şel Yehudey Mantuva, 1595", *Kiryat Sefer* 37:1 (1961): 105; Prebor, "Domenico Yerushalmi", 475; Nathan Porges, "Der hebräische Index expurgatorius", *Festschrift zum siebzigsten Geburtstag A. Berliner's*, ed. A. Freimann & M. Hildesheimer (Frankfurt: J. Kaufmann, 1903), 285; Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 228.

³⁸ Ioly Zorattini, "Domenico Gerosolimitano a Venezia", 110.

³⁹ Prebor, "Domenico Yerushalmi", 475.

⁴⁰ Simonsohn, "Sfarim ve-Sifriyot şel Yehudey Mantuva, 1595", 105; Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 231.

⁴¹ Nathan Porges, "Censorship of Hebrew Books", *Jewish Encyclopedia* (New York: Funk and Wagnalls, 1903), 3: 644.

⁴² Baruchson-Arbib & Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)", 7-8.

⁴³ Simonsohn, "Sfarim ve-Sifriyot şel Yehudey Mantuva, 1595", 105; Offenber, "The Censorship of Hebrew Books in Sixteenth-Century Italy", 24-25; Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 232; Baruchson-Arbib & Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An

heyete sonradan katılan Claudio Fina isimli sansürcüye teslim edilebilmiştir. Bu kitapların kahir ekseriyeti 1597 yılı içerisinde sansürden geçirilmiştir. Domenico da muhtemelen ihtiyaca binaen *Sefer ha-Zikuk* adlı eserinin ilk versiyonunu Ağustos 1596 yılında hazırlamıştır.⁴⁴ Benzer bir sansür kampanyası 1605 yılında yapılmıştır ve orada da Domenico Yeruşalmî en kritik isim olarak karşımıza çıkmaktadır. O zamanki listeden günümüze ulaşan 430 kitaptan neredeyse tamamında Domenico'nun imzası yer almaktadır.⁴⁵

Domenico'nun Mantua'dan sonra yine İbrani kitaplarının sansür işlemlerini yapmak üzere 1598 yılında Ferrara şehrine geçtiği düşünülmektedir. Muhtemelen Domenico orada sadece bir yıl kalmıştır.⁴⁶ Domenico'nun 1599-1605 yılları arasında da Mantua'da olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde Giovanni Domenico Carretto isimli bir başka sansürcünün de heyette görev aldığı görülmektedir.⁴⁷ 1605 yılında daha sonra Pesaro şehrinin episkoposluğunu yapan Bartolomeo Giorgi (ö. 1612), Mantua'ya ziyarete gelmiş ve burada Domenico'nun faaliyetlerine şahit olarak ondan istifade etmek istemiştir. Giorgi, bunun için Milan Kardinalı Federico Borromeo'ya bir mektup göndererek Domenico'nun Milan'da istihdam edilmesini talep etmiştir. Mantua episkoposu Vincenzo Gonzaga ile görüşmelerden sonra Domenico, 1605 yılında Milan'daki Ambrosiana Kütüphanesi'ne gitmiştir. Domenico, burada İbranice öğreticiliği yapmış, Yahudilere yönelik münazara konuları hakkında

Index of Forbidden Hebrew Books)", 8. Kilise açısından bakıldığında, kitapların ellerinden alınmasıyla kitapların sansüre tabi tutulması arasındaki bir tercihte, Yahudiler sansürle ödüllendirilmektedir. Bu durum *Index* listelerinde olan ve bulundurulması tamamıyla yasak olan kitaplar için geçerli değildir. Nitekim Talmud tamamen yasaklanmıştır. Bu durumda İbranice kitapların tamamen yasaklanması yerine içeriklerinde İsa, Meryem ve Kilise hakkında sakıncalı ifadeler çıkartılarak Yahudiler tarafından kullanılmasına izin verilmektedir. Böyle yaparak Kilise, aslında bir ara formülle Yahudilere ihsanda bulunduğunu düşünmektedir. Verilen bu sansür hizmeti karşısında da Yahudilerin ödeme yapması şart koşulmuştur. Bu çerçevede sansür, Kilise tarafından Yahudi cemaatine kitapları ellerinde tutabilmeleri için sunulan zorunlu bir hizmet olarak görülmektedir. Kasabalarda veya köylerde yaşayıp kitaplarını getirmeyenler için sansürcüler o yerlere gittiklerinde kitap sahipleri tarafından sadece yol masraflarının karşılanmasını kabul etmişlerdir. Bkz. Simonsohn, "Sfarim ve-Sifriyot şel Yehudey Mantuva, 1595", 104-105; Prebor, "Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yeruşalmî", 22.

⁴⁴ Baruchson-Arbib & Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)", 4; Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 232; Prebor, "Domenico Yerushalmi", 477-478.

⁴⁵ Prebor, "Domenico Yerushalmi", 478; Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya: 232.

⁴⁶ Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 232; Popper, *The Censorship of Hebrew Books*, 141; Prebor, "Domenico Yerushalmi", 479.

⁴⁷ Prebor, "Domenico Yerushalmi", 479; Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya", 232.

bilgiler vermiş ve İbranice yazmaların/eserlerin sansürlenmesiyle ilgilenmiştir.⁴⁸ Milan kardinali 1607 yılında Domenico'yu yazma toplaması amacıyla Corfu şehrine göndermiştir. Domenico'nun aynı sene Milan'a dönüp görevine devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁹ Domenico, 1610 yılına kadar Milan'da Ambrosiana Kütüphanesi'nde görev yapmıştır. 1606-1611 yılları arasında Domenico'nun imzasıyla sansürden geçirilmiş bir kitap günümüze ulaşmamıştır.

Domenico, 1611 yılında İstanbul'la ilgili gözlemlerini kaleme aldığı kitabını yazmıştır. Bu kitabın içerisinde geçen “Şu anda Roma’da Tanrı’nın lütfuyla bir Hıristiyan olarak yaşayan Kudüslü Domenico” ifadesinden ötürü 1611 yılında Roma’ya intikal ettiği düşünülmektedir. Domenico'nun Roma’daki görev yeri, mühtedilerin koleji olarak bilinen Collegio dei Neofiti’dir. Neofiti kelime anlamı olarak “yeni imanlı” demektir. Bununla da yeni Hıristiyan olmuş kişiler kastedilmektedir. Bu kolej Yahudilikten Hıristiyanlığa geçmiş kişilerin din eğitimi almaları ve daha sonra Yahudi cemaatlerine gönderilerek misyonerlik faaliyetlerinde kullanılmaları için 1577 yılında Papa 13. Gregory tarafından kurulmuştur.⁵⁰ Domenico burada hem hocalık yapmış hem eser üretmiş hem de sansürcü olarak çalışmıştır. 1616-1617 yıllarında Domenico, Roma’da Yeni Ahit’i ve bazı apokrif kitapları İbraniceye tercüme etmiştir. Eldeki verilere göre Domenico, hayatını kaybettiği 1622 yılına kadar Roma’da yaşamıştır. 22 Aralık 1622 tarihinde Milan Kardinali Borromeo'nun Roma’daki temsilcisi Papirio Bartoli, kardinale gönderdiği bilgi notunda “Domenico Gerosolimitano vefat etti” ifadelerini kullanmış ve onun incelediği kitapları titizlikle gözden geçirdiğini belirtmiştir.⁵¹

Domenico, sansürlediği kitaplarda ve otobiyografisinde ismini İbranice Domenico Yerusalmî, Latince Domenicus Hierosolimitanus veya Dominicum Hyerosolimitanum, İtalyanca yazdığı eserlerde ise Domenico Irosolomitano veya Dominico Irosolomitano şeklinde yazmaktadır.⁵² Domenico, 1595-1605 yılları arasında sansürlediği kitaplara Latin karakterlerle imzasını atmaktadır. 1612 ve sonrasındakilerde ise hem

⁴⁸ Ignazio Guidi, “Domenico Gerosolimitano”, *Festschrift zum siebzigsten Geburtstage A. Berliner’s*, ed. A. Freimann & M. Hildesheimer (Frankfurt, 1903), 176-177; Prebor, “Domenico Yerushalmi”, 477, 480; Sonne, *Expurgation of Hebrew Books*, 206; Prebor, “mi-Yeruşalayim le-Venetsiya”, 235-236.

⁴⁹ Prebor, “Domenico Yerushalmi”, 479-480.

⁵⁰ Tevrat’ın Aramice çevirilerinden Targum Neofiti, bu kolejin kütüphanesinde yer aldığı için bu isimle anılmaktadır. Kolej, 1886 yılında kapanmıştır.

⁵¹ Lucia Rostagno, “Note su Domenico Gerosolimitano. A proposito del recente saggio di M. Austin. Parte I”, *Rivista degli Studi Orientali* 76 (2002): 237.

⁵² Prebor, “Domenico Yerushalmi”, 471, 476-477; Popper, *The Censorship of Hebrew Books*, 61.

İbranice hem de Latin karakterleriyle imzalar bulunmaktadır. Sadece İbranice imza atılan eserlerde imzanın yanında “Bu kitabı gerektiği şekilde inceledim ve sansürden geçirdim, ben Dominico Yeruşalmî (*hakarti ve zikakti ha-sefer ha-ze ka-rauy ani dominiko yeruşalmi*)” şeklinde bir not yer almaktadır.⁵³

Domenico'nun Yahudi bir âlim olarak Hıristiyanlığı benimsemesi ve eski dindaşlarını Hıristiyan yapmaya çalışması bağlamında Kilise'nin onu başka işler için de kullanmak istediği anlaşılmaktadır. Bunlardan biri de İspanya'da zorla Hıristiyan yapılan ve sonrasında İtalya'ya göç eden *marranolardır*. Domenico'nun 1594'ün Aralık ayında Venedik'te bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sırada Portekiz asıllı bir keşiş, İtalya'ya geldikten sonra gizli veya açıktan Yahudiliğe dönen *marranoların* tespiti için Roma engizisyon makamından Domenico Yeruşalmî'nin istihdam edilmesini talep etmiştir. Talep yazısında İstanbullu bir haham olan Domenico'nun Papalık tarafından Roma'ya bir bahane üretilerek çağrılması teklif edilmektedir. Zira onun davet edilmesi Venedik'te Yahudiliğe dönen *marranolar* arasında şüphe yaratmayacaktır. Daha önce haham olan Domenico'nun, Roma'daki engizisyon makamlarına Venedik'te Yahudiliğe dönen ve çifte kimlikle yaşayan *marranolar* hakkında çok kıymetli istihbarat sunabileceği düşünülmüştür. Zira Domenico, bu dönmeleri şahsen tanımaktadır. Bu belgeden hareketle eski bir haham olan Domenico'nun Yahudi cemaatinin içerisinde casus olarak istihdam edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bir başka belge ise İstanbul'da ikamet ettiği dönemlerde İspanya ve İtalya'dan gelen zorla Hıristiyan yapılmış Yahudilerin tekrar Yahudiliğe döndürülmesi, onların sünnet ettirilmesi gibi hususlarda Domenico'nun aktif olarak görev aldığına dairdir. Şimdi ise Domenico, tam tersi bir görev için istihdam edilmek istenmektedir. Bir başka Portekiz asıllı keşişe ait bu belgede, Domenico'nun İstanbul'da hekim olduğu sırada Portekiz asıllı dönmelerin tekrar Yahudiliğe geçmelerine aracı olduğu dile getirilerek bunlara Lizbon Yahudi cemaatinden olan ve Venedik'te yaşayan Garcia, Manoel ve Alvaro Pimentel isimli üç kardeş örnek gösterilmektedir. Belgeye göre Alvaro Pimentel, dört yıl kadar önce tekrar Yahudiliğe geçebilmek için İstanbul'a göç etmiş, orada sultanın doktoru Domenico ile buluşmuş, sünnet olmuş ve Venedik'e dönerek gettonun dışında yine Hıristiyan gibi yaşamaya devam etmiştir. Domenico'nun Venedik'e gelerek Hıristiyan olmasıyla birlikte Alvaro'nun huzurunun bozulduğu ve Kilise otoritelerine ihbar etmemesi konusunda

⁵³ Prebor, “Domenico Yerushalmi”, 477; Sonne, *Expurgation of Hebrew Books*, 204; Popper, *The Censorship of Hebrew Books*, 61.

Domenico'yu tehdit ettiği ifade edilmektedir.⁵⁴ İstanbul-Venedik Yahudi cemaatlerinin irtibatı düşünüldüğünde Domenico'nun Hıristiyan olması, Venedik'teki *marranoları* ciddi anlamda endişeye sevk etmiş olmalıdır. Onun bu görevi yürütüp yürütmediğine dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte Yahudileri Hıristiyanlaştırmak için gösterdiği çaba dikkate alınırca ihtimal dâhilinde olduğu söylenebilir.

Domenico'nun Hıristiyan olduktan sonra yazdığı ilk eser, *Sefer ha-Zikuk*'tur. Kitabın mukaddimesinde karanlıkta yürüyen Yahudi halkının gözlerini hakikate açmak ve Hıristiyanlığın hakikatlerini ortaya koymak için bu eseri hazırladığını ifade etmektedir. İlk versiyonu 1596 yılında hazırlanan eser, Domenico'nun yaşamı süresince önemli bir etki bırakmış ve diğer sansürcüler tarafından da el kitabı olarak kullanılmıştır. Domenico'nun *Ma'yan Ganim* ismini taşıyan diğer eseri, Hıristiyanlık ve Yahudilik arasındaki münazara konularını ele almaktadır. Domenico, eseri tanıtırken hacimce geniş, içerik olarak da nitelikli bir eser olduğunu, bu eserde Yahudilerin Hıristiyan inancına dair bütün yanlışlarını gözler önüne serdiğini, Hıristiyanlığın inanç esaslarını izah ettiğini nakletmektedir.⁵⁵ Bu veriler ışığında ve Domenico'nun kendi ifadelerinden hareketle onun samimi bir şekilde Hıristiyanlığı benimsediği sonucu çıkarılmaktadır.

Domenico, *Sefer ha-Zikuk* ve *Ma'yan Ganim* adlı eserlerine ilaveten Yeni Ahit'i İbraniceye tercüme etmiştir.⁵⁶ Domenico'nun bu faaliyetleriyle eski dindaşlarını Hıristiyanlığa çekmeye ve onlara bu konuda yardımcı olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Domenico, ayrıca buradaki otobiyografisinde Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un lütfuyla Yeni Ahit'i (*ha-Edut ha-Hadaşa*) Aramice/Süryanice, Yunanca, Latince ve Arapça versiyonlarından kutsal dil İbraniceye tercüme ettiğini belirtmektedir (*Anohî ha-dal ve-ha-tsa'îr zikenî ha-El Av ve-Ben ve-Ruah Kadoş le-ha'atik et ha-Edut ha-Hadaşa mi-laşon Aşurî ve-Yavanî ve-Romî ve-Hagrî el-laşon ha-kadoş laşon ivrî*).⁵⁷ Neofiti 34

⁵⁴ Ioly Zorattini, "Domenico Gerosolimitano a Venezia", 112-113.

⁵⁵ Prebor, "mi-Yeruşalayim le-Venetsiya:", 225. Bartolomeo Giorgi, Milan kardinaline yazdığı 1605 tarihli mektupta Domenico'nun Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki münazaralar hakkında bir kitap yazdığını fakat bastırmakta sıkıntı çektiğini aktarmaktadır. Domenico, 1621 tarihli bir yazısında da Yahudilere reddiye olarak yazdığı eserin yakın zamanda Paris'te basıldığından bahsetmektedir. Domenico'nun sözünü ettiği eserin *Ma'yan Ganim* olduğu düşünülmektedir. Fakat bu eser, yazma veya matbu halde günümüze ulaşmamıştır. Bkz. Guidi, "Domenico Gerosolimitano", 177; Austin, *Domenico's Istanbul*, 142.

⁵⁶ Bu çeviri hakkında detaylı bilgi için bkz. Dina Blokland, *The Gospel according to Matthew in the Translation of Domenico of Jerusalem, a Jew who Became a Christian* (Doktora Tezi, Kudüs: Kudüs İbrani Üniversitesi, 2019).

⁵⁷ MS. Neofiti 32, Va. 1616-1617 yıllarıyla tarihlendirilen ve Domenico'nun kendi el yazısıyla kaleme aldığı bu yazmalardan Neofiti 32 numaralı yazmanın 1a-229a varakları arasında dört İncil'in İbranice tercümesi yer almaktadır. 1a-63a arasında

numaralı yazmada ise Yahudi apokrif kitaplarının İbranice tercümesi yer almaktadır.⁵⁸ Domenico'nun Neofiti yazmalarından 36, 40 ve 41 numaralı yazmalarda yer alan toplam 73 adet vaazı da Prebor tarafından keşfedilmiştir. Bu vaazlar genellikle Eyüp, Mezmurlar ve Vaiz kitaplarındandır ve İbrani harfleriyle İtalyanca olarak kaleme alınmıştır.⁵⁹

3) Domenico'nun Hazırladığı Sansür El Kitabı: *Sefer ha-Zikuk*

Domenico Yerusalmî'den günümüze ulaşan en önemli miras *Sefer ha-Zikuk* adındaki sansür kitabıdır.⁶⁰ *Zikuk* kelimesi, "arındırma, temizleme, saflaştırma" gibi anlamlara gelip Latince "expurgatio" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. *Sefer ha-Zikuk*'ta toplam 472 eserin listesi ve bu eserlerde silinmesi ve değiştirilmesi gereken kelime, cümle ve pasajlar yer almaktadır. Bu eserlerden sadece dördü el yazması olup diğerlerinin tamamı matbaa baskısı kitaplardır.⁶¹ Talmud, bulundurması her hâlükarda yasak olan kitaplardan olduğu için *Sefer ha-Zikuk*'ta yer almamaktadır. Domenico'nun, *Sefer ha-Zikuk* adlı kitabının girişinde sunduğu temel sansür ilkeleri şu şekildedir:⁶²

Beserat Mattay başlığıyla Matta İncili, 64a-105b arasında Beserat Markus başlığıyla Markos İncili, 106a-178b arasında Beserat Luka adıyla Luka İncili ve 179a-229a varakları arasında da *Keruzat Yohanan* başlığıyla Yuhanna İncili'nin İbranice tercümesi yer almaktadır. Neofiti 33 numaralı yazmada ise Elçilerin İşleri'nden başlayarak Yeni Ahit'in diğer kitapları yer almaktadır. Bkz. Biblioteca Apostolica Vaticana, "Neofiti.33", erişim: 3.11.2021,
<http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=shortDetail&id=255249>.

⁵⁸ Bunlar arasında Baruh Kitabı, Yeremya'nın Mektubu, Süleyman'ın Hikmeti, Ben Sira, Menaşe'nin Duası, Suzanna, Bel ve Ejderha, Yudit, Tobit ve Aristes'in Mektubu gibi eserler yer almaktadır. Bkz. Biblioteca Apostolica Vaticana, "Neofiti.34", erişim: 3.11.2021,
<http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=shortDetail&id=195872>.

⁵⁹ Biblioteca Apostolica Vaticana, "Neofiti.36", erişim: 3.11.2021,
<http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=shortDetail&id=195946>. Ayrıca bkz. Gustavo Sacerdote, *I codici ebraici della Pia Casa dei Neofiti in Roma* (Roma: Tipografia della R. Accademia dei Lincei, 1893), 178-181; Prebor, "mi-Yerusalayim le-Venetsiya", 226-227; Prebor, "Domenico Yerushalmi", 474-475.

⁶⁰ Gila Prebor, "Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yerusalmî", *Italia* 18 (2008): 7-302.

⁶¹ Baruchson-Arbib & Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)", 5; Gila Prebor, "Sefer ha-Zikuk ke-Makor Bibliyografi", *Aley Sefer* 23 (2013): 64-65.

⁶² İbranice metin için bkz. Prebor, "Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yerusalmî", 53-54; Amnon Raz-Krakotzkin, *ha-Tsentsor, ha-Oreh ve-ha-Tekst: ha-Tsentsura ha-Katolit ve-ha-Defus ha-İvri be-Mea ha-Şeş Esra* (Kudüs: Magnes Press, 2005), 148-149; Porges, "Der hebräische Index expurgatorius", 286-288. İngilizce çeviri için bkz. Raz-Krakotzkin, *The Censor, the Editor, and the Text*, 121-123; Popper, *The Censorship of Hebrew Books*, 82-

1. Maksudı tam bir şekilde anlaşılmayan ve eski putperestlik dönemine işaret ettiği açıkça belli olmayan bütün avoda zara (putperestlik) tabirlerinin yerine “yıldızlara ve burçlara tapanlar” anlamına gelen akum⁶³ kelimesi yazılacaktır. Eğer avoda zara tabirinin, efendimizin [İsa] gelişinden önceki döneme işaret ettiği anlaşılıyorsa o zaman sorun yoktur.
2. Her türlü put isminin yanına da benzer şekilde “yıldızlara ve burçlara tapanların (şel akum)” ifadesi yazılacaktır.
3. Goy, goyim, nohri, nohrit kelimesi geçtiği yerde goya yönelik herhangi bir eleştiri, hakaret ve olumsuzlama varsa kelime silinecek ve yerine akum yazılacaktır. Eğer pasaj Şabat, yasak yiyecekler, goyun dokunduğu şarap gibi Yahudilerin hukuki konularından birinden bahsediyorsa o zaman sorun yoktur.
4. Fakat bunlarda hiçbir şekilde avoda zara’dan bahsedilmeyecektir. “Nohrilerin düşünceleri avoda zara’dır” ve “goy, avoda zara için şarap döker” gibi ifadelerin bulunduğu yerler tamamen silinecektir.
5. Bütün min (heretik) ve minim (heretikler) kelimeleri tamamen silinecektir.
6. Meşumad kelimesi eğer hakaret içermiyorsa silinip⁶⁴ yerine akum kelimesi yazılacaktır. Eğer hakaret içeriyorsa tamamen silinecektir.
7. Uma (millet) ve umot (milletler) geçen bütün kelimelerin yanına akum kelimesi yazılacaktır.
8. Eğer umot kelimesi genel anlamda bugün dünyanın milletleri şeklinde ya da özel olarak bu dönemdeki bizim milletimiz (Hıristiyanlar) olarak anlaşılıyorsa ilgili kısmın tamamı silinecektir. Zira akum kelimesini eklemek suretiyle düzeltmeye çalışmak bu kısmı daha sorunlu hale getirir.
9. Bize hakaret iması taşıyan ve günümüz için söylendiği anlaşılan Yahudi millete yönelik bütün övgüler silinecektir.

83. Listenin metni ortak olsa da edisyonunu yapanlar metni farklı yerlerinden bölerek listelemişlerdir. Biz burada Prebor’un bölümlenmesini esas aldık.

⁶³ Oudey kohavim u-mazalot (yıldızlara ve burçlara tapanlar) kelimelerinin kısaltılmış hali. Yahudilerin akum kelimesini de Hıristiyanlara yönelik tahkir amaçlı olarak oudey Kristos u-Maria (Mesih ve Meryem’e tapanlar) şeklinde kullandıklarına dair iddialar bulunmaktadır. Nitelim Wagenseil, eserinde akum kelimesinin oudey kohavim u-mazalot şeklinde açıklandığını, fakat Yahudilerin bu kelimeyi oudey Kristos u-Maria şeklinde okuduklarını iddia etmektedir. Bkz. Johann Christoph Wagenseil, *Tela ignea Satanae* (Altdorf, 1681), 120-121. Yahudi müellifler, Avrupa’da zaman zaman bu ithama maruz kalmışlardır.

⁶⁴ İbranice metinde “lo yimahek (silinmeyecek)” şeklinde yer olsa da Porges’in düzeltmesinde olduğu gibi “silinecek” şeklinde olması daha doğrudur. Bkz. Porges, “Der hebräische Index expurgatorius”, 287.

10. Sünnet derisiyle ilgili küçük düşürücü her ifade erken dönemlere atfedilmek suretiyle özelleştirilecektir. Mesela “sünnet derisi iğrençtir” (meusa hi arela)⁶⁵ cümlesinin “sünnet derisi iğrençti” (meusa hayta arela) şeklinde olması gerekmektedir.⁶⁶
11. Tanah'ta Yahudilerin inancıyla bizim inancımız arasında polemik ve farklılık konusu olan her yerde, eğer bizim anlayışımızı çürütmeye yönelik açık bir ifade ya da Yahudilerin görüşünü destekleyecek bir delil varsa, Hıristiyan âlimlerin ve hahamlarının isimleri açıkça zikredilmese bile ilgili kısmın tamamı silinmelidir. Fakat konu kendi görüşleri istikametinde şerh edilmişse ve görüşümüzü çürütmeye yönelik herhangi bir şey yoksa bu durumda sorun yoktur.
12. Hukuki kurallarımızdan herhangi birine, öğretilerimize, törelerimizden birine ya da bir uygulamamıza veya bir kral, prens veya milletimizin kutsal papazlarından birine yönelik küçük düşürücü ifadelerin olduğu bütün yerler tamamıyla silinecektir.
13. Reenkarnasyon, bütün ruhların dünyanın yaratıldığı altı günlük süreçte yaratıldığı, Tanrı'nın ağladığı, kötü ruhların cinler ve mazikler (zarar veren görünmezler) olduğu, insanların bedenlerine giren kötü ruhların ölen şerli insanların kötü ruhları olduğu gibi ve benzeri büyük küfür ve büyük yanlışlıklar içeren her yer tamamıyla silinecektir.
14. Edom, Roma ve İtalya'dan hakaret ifadeleriyle bahseden her yer silinecektir.
15. Tanrı'nın, Yahudilerin yok olmasına üzüldüğünden bahseden her yer tamamıyla silinecektir.
16. Portekiz ve İspanya'da ölenler gibi, insanların dinleri için öldüklerinden bahseden yerlerde, bu kişilerin şehit (kuduş ha-şem) olduklarından bahsediliyorsa ya da bu ölen kişiler için tsadikim (salihler) ve kadoşim (mübarekler) gibi sıfatlar kullanılıyorsa ilgili yerler tamamen silinecektir.
17. Bayramlarımızdan, festivallerimizden ve kutsal günlerimizden hakaret eder şekilde bahseden her yer, mesela “onların bayramlarından önce...”⁶⁷ ya da “Bir Yahudi'nin onların bayram günlerinde onlarla alışveriş yapması yasaktır”⁶⁸ gibi ifadeler tamamen silinecektir.

⁶⁵ Mişna, Nedarim, 3:11.

⁶⁶ Yahudi dinî literatüründe Hıristiyanlar için kullanılan en yaygın ifadelerden birisi de arelim (sünnetsizler) şeklindedir.

⁶⁷ Mişna, Avoda Zara, 1:1.

⁶⁸ İbn Meymun, Mişne Tora, Hilhot Avoda Zara, 9:1.

18. Yine Kalenda ve Saturnalia gibi açıkça yazılan bayram isimlerinin silinmesi gerekmektedir.⁶⁹
19. Keşişler, papazlar, kardinaller, dükkler veya papalardan bahseden her yer [İsa] efendimizin gelişinden önceki döneme yönelik anlaşılamayacaksa tamamen silinecektir.⁷⁰
20. [İsa] Efendimizin gelişinden sonraki dönemde yaşayan herhangi bir Yahudi için tsadik (salih), kadoş (mübarek); Yahudi cemaati için de kehila kedoşa (kutsal cemaat) veya edat ha-šem (Tanrı'nın topluluğu) gibi kullanımlar olan her yer silinecektir. Bütün bu işler kavrayış ve bilgi gerektiren sağlam bir tetkik istiyor, hele de avoda zara geçen yerler için.

Domenico, bu listenin sonunda yüzünü Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a dönerek onlardan medet umduğunu belirterek "İsa'nın inancını savunmak için Tanrı benim yardımcım olsun. Karanlıkta giden halk -ki onlar Yahudilerdir- onların gözünü de açsın. Böylece iyi yolu ve ebedi yaşam yolunu görsünler, öyle ki o yol Tanrı'nın Mesihi İsa efendimizin yoludur" ifadelerini kullanmaktadır.

Domenico'nun İbranice kitaplar için listelediği sansür taleplerini üç kategoride ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, Hıristiyan inancına yönelik küçük düşürücü ifadelerdir. İkincisi, Yahudilerin yüceltilmesine dair pasajlardır. Üçüncüsü de itikadi anlamda sapkın sayılan görüşlerdir. Domenico, bu ilkelerin fiili uygulamasını yaptığı *Sefer ha-Zikuk*'ta bu üç türün farklı şekillerde yansıdığı sansürler teklif etmektedir. Bunlardan ilki, kelime silme veya değiştirmedir. Bunlar arasında *avoda zara* (putperestlik), *min* (heretik), *minim* (heretikler), *Edom*,⁷¹ *meşumad* (mürted) gibi kelimeler ilk sıralarda yer almaktadır. Bunlarda genellikle *mahak* (sil), *al ha-mahak* (silinmeli), *kulo yimahek* (hepsi silinecek), *mahak ha-kol* (tamamını sil), *ha-kol yimahek* (hepsi silinecek) ve *yimahek le-gamre* (tamamen silinecek) gibi ifadeler kullanılmaktadır. Yukarıda listelenen düzenlemeler istikametinde uygulanan bir diğer yöntem de kelime değiştirmedir. Metinlerde geçen ve Hıristiyanlığa işaret ettiği düşünülen *avoda zara*, *goy* (Yahudi olmayan), *nohri* (yabancı), *meşumad* kelimeleri *akum* kelimesiyle değiştirilmektedir.

⁶⁹ Bkz. Mişna, Avoda Zara, 1:3.

⁷⁰ İsa'dan önce Hıristiyanlık olmadığı için burada genel anlamda din adamı türlerinin tamamı kastedilmektedir.

⁷¹ Edom, Filistin'in güneyinde ve Ürdün'de kurulan eski bir krallıktır. Kelime anlamı itibarıyla kırmızı demektir. Esav, kırmızı renkli olarak doğduğu için Edom, Esav'ın sıfatı olarak da kullanılmaktadır. Bkz. Tekvin 25:25. Yahudi dini literatüründe Edom ve Esav, genellikle Roma İmparatorluğu ve sonrasında da Hıristiyan dünyası için kullanılmaktadır.

Bu yapılırken *yimahek ve-yikatev binkomo* (silinecek ve yerine şu yazılacak) veya *tsarih le-taken* (düzeltilmesi gerek) ifadeleri kullanılmaktadır.⁷²

Sansür ilkeleri listesinde 10. maddede görüldüğü üzere bazen fiilin zamanı değiştirilmiştir. “Sünnet derisi iğrençtir” ifadesi Hıristiyanları kastettiği gerekçesiyle geçmiş zaman kipine dönüştürülmüştür. *Sefer ha-Zikuk*’ta 7 numaralı Yisthak Arama’ya ait Venedik’te basılan Akedat Yitshak isimli eserde böyle bir ifade görülmektedir.⁷³ Bazen de yaprağın tamamen yırtılması söz konusudur. Mesela, 313 numaralı *Sefer Neviim Aharonim im Peruş Abarbanel Defus Soncino* künyeli eser için “Bu eserin sıkı bir sansüre ihtiyacı var, zira içerisinde inancımıza ters bir sürü şey var. Özellikle Edom ismini zikrettiği yerlerde ve bizim din bilginlerimizle polemik yaptığı her konuda müellif bizim inancımızı kastediyor, bu tür yerlerde ilgili yaprak tamamen yırtılıp atılmalıdır” ifadelerine yer vermektedir.⁷⁴ Bazı düzeltme taleplerinde ise ilgili pasaja özel önem gösterilmesi ve kemal-i ciddiyetle ele alınması gerektiğine dair not bulunmaktadır. Bu tavsiye edilirken genellikle *tsarih iyun* (tetkik lazım), *tsarih iyun gadol* (sıkı tetkik lazım), *tsarih iyun harbe* (çok tetkik lazım), *tsarih iyun heytev be-kulo* (tamamında iyi bir tetkik gerek), *ha-kol be-iyun yimahek* (tamamı tetkik edilerek silinecek) ve *ha-kol be-iyun nimrats* (tamamı sağlam tetkikten geçecek) gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁷⁵ Bunların dışında bazı yerlerde düzeltme gerekçelerini yazdığı, bazı yerlerde metnin sorunlu olduğunu ifade ettiği halde herhangi bir düzeltme yapmadığı, bazı yerlerde de matbaacının baskıda bazı yerleri düzeltmek isterken pasajı daha da sorunlu hale getirdiğini belirtmektedir.⁷⁶

Domenico, *Sefer ha-Zikuk*’ta kitapların isimlerini ve genellikle basım yerlerini başlık olarak yazmaktadır. Listelerde müellif ismi nadiren yer almaktadır. Bir eserin farklı yerlerdeki (Mantua, Venedik, Roma, Hamburg, İstanbul gibi) bütün baskılarında sansür gerekiyorsa Domenico bunu *zikuk kolel* (tam sansür) veya sadece *kolel* (tam) olarak ifade etmektedir. Eser hacimliyse *kovets gadol* (büyük mecmua) veya sadece *gadol* (büyük), kısaysa *kovets revia* (çeyrek mecmua) veya *kovets katan* (küçük mecmua) ifadelerini kullanmaktadır. Sorun olmayan kitaplar için *eyn davar* (bir şey yok) veya uzun haliyle *eyn davar ma la-hagiah* (düzeltilecek bir şey yok) ifadeleri kullanılmaktadır.⁷⁷

⁷² Prebor, “Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yeruşalmî”, 18-19.

⁷³ Prebor, “Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yeruşalmî”, 64.

⁷⁴ Prebor, “Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yeruşalmî”, 222.

⁷⁵ Prebor, “Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yeruşalmî”, 19, 127.

⁷⁶ Prebor, “Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yeruşalmî”, 20.

⁷⁷ Prebor, “Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yeruşalmî”, 12-13; Prebor, “Sefer ha-Zikuk ke-Makor Bibliyografi”, 65; Porges, “Der hebräische Index expurgatorius”, 289.

Sefer ha-Zikuk'taki eserler türlerine göre ayrıldığında en fazla sansüre tabi tutulanların Tanah tefsirleri (%17-18), halaha kitapları (%16), ahlak literatürü (%10) ve felsefi eserler (%8) olduğu görülmektedir. En az oran ise edebiyat kitapları, litürji, Mişna ve Talmud şerhleri, gramer kitaplarında yer almaktadır. Listedeki eserlerin %70'i İtalya'da, bunların yaklaşık %46'sı da Venedik'te basılmıştır. *Sefer ha-Zikuk*'taki kitaplardan 51 tanesi İstanbul'da, 29 tanesi Selanik'te, 2 tanesi de Safed'de basılan eserlerdir. Listedeki eserlerin çoğunun Domenico'nun yaşadığı süre zarfında basıldığı görülmektedir. Listede en eski tarihli eser 1477 yılına aittir. En son tarihli eser ise 1612 yılına aittir. Eserde incelenen kitapların yaklaşık yarısı 1500-1600 yılları arasıyla tarihlendirilmektedir. Bu iki tarih arasında bazı araştırmacılara göre 2189, bazılarına göre 3294 farklı İbranice eser basılmıştır. Bu durumda *Sefer ha-Zikuk*'ta sadece %15-20'lik bir oranın sansür için elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Yine 49 kitapta (yaklaşık %10) baskı tarihi yer almamaktadır. Bu tür kitaplarda genellikle kolel yazılarak bütün farklı baskılarında aynı ifadelerin silinmesi gerektiği belirtilmektedir.⁷⁸ *Sefer ha-Zikuk*'taki kitap listeleri, basım yerleri İbrani kitap bibliyografyası açısından çok değerli bilgiler vermektedir. Mesela, bu liste sayesinde emin olunmayan bazı bilgiler teyit edilmekte, daha önce orada basıldığına dair bir bilgi olmayan kitapların belirli bir şehirde ve hangi tarihte basıldığı da öğrenilmiş olmaktadır.⁷⁹

Sefer ha-Zikuk'un sonraki dönemlerdeki etkisiyle ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bazı araştırmacılar sonraki sansürcülerin Domenico'nun eserini çok az kullandıklarını, bazı araştırmacılar da hiç kullanmadıklarını ve kafalarına göre uygun gördükleri şekilde sansür yaptıklarını iddia etmektedirler. 1738 tarihli bir dilekçede Roma Yahudi cemaati, engizisyon kurumundan kendilerinden alınan kitapların iadesini talep etmiştir. Bu dilekçede kitapların Domenico Yerusalmî'nin *Sefer ha-Zikuk* adlı eseri çerçevesinde sansürden geçirildiği ifade edilmektedir. Bu dilekçeden sonra bir başka dilekçede bütün kitapların iade edilmediği, *Sefer ha-Zikuk* ışığında kitapların gözden geçirildiği, yapılan düzenlemeler gereğince kitapların iade edilmesini bekledikleri, gerekiyorsa yeniden gözden geçirildikten

⁷⁸ Baruchson-Arbib & Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)", 13-17; Prebor, "Sefer ha-Zikuk ke-Makor Bibliyografi", 66-68; Prebor, "Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yerusalmî", 14-15.

⁷⁹ *Sefer ha-Zikuk*'un İbrani kitap bibliyografyasındaki yeri ve önemi için detaylı inceleme için bkz. Prebor, "Sefer ha-Zikuk ke-Makor Bibliyografi", 70-80. Prebor, Domenico'nun bu eserde işaret ettiği yerleri ilgili baskılarda kontrol etmiş ve neticede Domenico'nun çok titiz ve hassas çalıştığını, küçük birkaç hata dışında kelimesi kelimesine işçilik yaptığını belirtmektedir. Bkz. Prebor, "Sefer ha-Zikuk ke-Makor Bibliyografi", 66.

sonra iade edilmesini bekledikleri ifade edilmektedir. Yine 18. asrın ortalarında Roma'daki engizisyon kurumunda İbrani kitapların sansüründen sorumlu olan Giovanni Antonio Costanzi, her yerde İbranice kitapları sansürleyecek İbranice ve Yahudi dinî literatürü konusunda yetkin kişiler bulunmadığını, bu sebeple *Sefer ha-Zikuk* adında bir kitap hazırlandığını, bu çalışmada 450 kitabın listelendiği ve her kitabın yanında silinmesi veya değiştirilmesi gereken paragraflarla ilgili bilgiler verildiğini belirtmektedir.⁸⁰

Baruchson-Arbib ve Prebor, sansürden geçmiş 300 eseri inceleyerek sansürlenmiş kitaplarla *Sefer ha-Zikuk*'taki talepler arasındaki oranı ortaya koymaya çalışmışlardır. 300 eserden 154 tanesinde, sansürden geçirildiğine dair imza olmasına rağmen kitabın içerisinde en ufak bir sansür emaresi görülmemiştir. *Sefer ha-Zikuk*'ta ise bu 154 kitaptan sadece 42 tanesi için "sansürlük bir durum yoktur" ifadesi bulunmaktadır. Bu durumda, sansüre tabi olduğu ve sansürcüler tarafından gözden geçirildiği halde, 112 kitaba en ufak bir müdahalede bulunulmamıştır. 300 kitaptan *Sefer ha-Zikuk*'taki talep edilen düzeltmelere uyma oranı sadece %33 çıkmıştır. İlginç bir şekilde Domenico Yerusalmî'nin sansüründen geçen 34 kitap incelendiğinde kendisi de *Sefer ha-Zikuk*'ta sansürden geçmesi gerektiğini söylediği yerlerin sadece %32'sini sansüre tabi tutmuştur.⁸¹

Araştırmacılar arasında bu durum farklı şekillerde açıklanmaktadır. Bazı araştırmacılar, Yahudilerin sansürcülere rüşvet vererek kitaplarını sansürden koruduklarını belirtmektedirler. Bunun haricinde Kilise içerisinde de bazı sansürcülerin işlerini iyi yapmadıklarına, gevşek ve ilgisiz davrandıklarına, konuya ehemmiyet göstermediklerine, yeterli donanımına sahip olmadıklarına ve Yahudilerden para aldıklarına dair şikâyetler yer almaktadır. Nitekim 1556 yılında Papa IV. Paul, sansür işlerinde görevli Yahudi dönmesi Giacomo Geraldino'yu Yahudilerden rüşvet aldığı iddiasından ötürü sansür görevinden azletmiştir.⁸² Baruchson-Arbib ve Prebor ise sansür için binlerce kitabın elden geçirilmesi gerektiğini, her sayfanın ve satırın tek tek kontrol edilmesine ihtiyaç duyulduğunu, *Sefer ha-Zikuk*'ta doğrudan ilgili paragraflar yer alsa bile bunun çok zahmetli bir

⁸⁰ Popper, *The Censorship of Hebrew Books*, 119; Baruchson-Arbib & Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)", 10-11.

⁸¹ Baruchson-Arbib & Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)", 16-17, 20-21; Prebor, "Sefer ha-Zikuk şel Dominiko Yerusalmî", 21.

⁸² Popper, *The Censorship of Hebrew Books*, 40; van Boxel, "Hebrew Books and Censorship in Sixteenth-Century Italy", 80; Offenber, "The Censorship of Hebrew Books in Sixteenth-Century Italy", 19; Sonne, *Expurgation of Hebrew Books*, 206. Elimizdeki kayıtlara göre İbrani kitaplarına sansür işinde istihdam edilen kişi Giacomo Geraldino'dur.

iş olmasından ötürü ihmallerin ortaya çıktığını öne sürmektedirler. Sansürcülerin yaptığı sansürlerde en yüksek oranlar edebiyat metinleri (%66), bilim ve tarih kitaplarıdır (%48). Bu metinler aynı zamanda en az sansür isteyen metinler olduğu için sansürcüler açısından sansüre en fazla riayet edilen metinler olarak karşımıza çıkan eserlerdir. İçerisinde çok fazla sansür gerektiren eserlerde ise gerekli olan sansür ile fiilî olarak uygulanan arasında oran gittikçe düşmektedir. Yahudi dönmler bile olsalar özellikle Kabala metinleri sansürcüler açısından da zorluk teşkil etmiştir. Nitekim yapılan incelemede Kabala metinlerinde *Sefer ha-Zikuk*'ta talep edilen sansürün sadece %11'i uygulanmıştır.⁸³

Sonuç

Üç farklı coğrafyada iki farklı dinî geleneği hayat hikâyesinde birleştiren Domenico Yerusalmî, gerek İstanbul izlenimlerine dair kitabıyla dönemin İstanbul'u hakkında gerek otobiyografisiyle gerekse sansür faaliyetleriyle farklı alanlarda çok değerli bilgileri miras bırakmıştır. Yahudi bir âlimin Hıristiyan olarak Papalığın hizmetinde sansürcülük görevinde bulunması, eski dindaşlarına yönelik misyonerlik faaliyetleri yapması, onların Hıristiyanlığı benimsemeleri için İbraniceye çeviriler yapması din değiştirmedeki ciddiyetinin bir göstergesi kabul edilebilir.

Sefer ha-Zikuk adlı eseriyle tarihe önemli bir kayıt düşen Domenico, hiç şüphesiz İbranice kitapların sansüründe tarihinin en önemli isimlerinden birisidir. Eserde listelediği kitaplarda silinmesi gereken yerler ve temel sansür ilkeleri o dönemler itibarıyla aynı zamanda Yahudi-Hıristiyan polemiklerine dair son derece değerli bilgiler edinmemize imkân sağlamaktadır. Bir diğer ifadeyle Yahudi dinî literatüründe Hıristiyanlık açısından sakıncalı görülen ifade ve pasajların listesinin her bir kitap özelinde listelenmesi, konunun canlılığını göstermesi ve birinci elden kaynaklık teşkil etmesi açısından son derece önem arz etmektedir. Diğer taraftan Talmud gibi Yahudiliğin en temel metinlerinden birinin *Sefer ha-Zikuk*'ta yer alamayacak kadar tehlikeli görülmesi de Talmud'un Kilise tarafından nasıl algılandığını göstermektedir.

Domenico Yerusalmî, *Sefer ha-Zikuk*'ta bıkmadan usanmadan Yahudi dinî literatürünü listelemiş, her bir sayfa ve satırındaki sıkıntılı ifadeleri belirtmiştir. İlginç olan husus şu ki Domenico, *Sefer ha-Zikuk*'taki bu gayret ve ciddiyetini sansür faaliyetleri sırasında göstermemiştir. Her ne kadar sansürcülere bir el kitabı sunmuş olsa da Domenico'nun imzasını taşıyan ve

⁸³ Baruchson-Arbib & Prebor, "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)", 16-22.

sansürden geçirilmiş eserler incelendiğinde bazısında çok kısmi düzenlemelerin yapıldığı, birçoğuna ise hiç müdahale edilmediği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle Domenico'nun kendisi, *Sefer ha-Zikuk*'ta listelediği hususlara fazla riayet etmemiştir.

Teşekkür

Yazar, makaleyi okuyarak önemli düzeltme ve tashihler teklif eden Dr. Tolga Savaş Altinel, Dr. Abdullah Altuncu, Arş. Gör. Fatma Seda Şengül, Fatıma Betül Taş, Büşra Şahin ve Kübra Güneş'e teşekkür eder.

Kaynakça

- Austin, Michael. *Domenico's Istanbul*. Londra: E.J.W. Gibb Memorial Trust, 2001.
- Shifra Baruchson-Arbib & Gila Prebor. "Sefer Ha-Ziquq (An Index of Forbidden Hebrew Books)-The Book's use and its influence on Hebrew Printing". *La Bibliofilia* 109:1 (2007): 3-31.
- Blokland, Dina. *The Gospel according to Matthew in the Translation of Domenico of Jerusalem, a Jew who Became a Christian*. Doktora Tezi, Kudüs: Kudüs İbrani Üniversitesi, 2019.
- Boxel, Piet van. "Hebrew Books and Censorship in Sixteenth-Century Italy". *Jewish Books and their Readers*, ed. Scott Mandelbrote & Joanna Weinberg, Leiden: Brill, 2016, 75-99.
- Carmilly-Weinberger, Moshe. "External and Internal Censorship of Hebrew Books". *Jewish Book Annual* 28 (1970): 9-16.
- Corcos, David & Getzel Kressel. "Bibas". *Encyclopedia Judaica*, MI: Thomson Gale, 2007, 3: 571-572.
- Domenico Hierosolimitano. *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları*. Çev. Esmâ Selçuk Demir, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Finkelstein, Louis. *Jewish Self-Government in the Middle Ages*. New York: The Jewish Publication Society Press, 1924.
- Francesconi, Federica. "This passage can also be read differently ..." *How Jews and Christians censored Hebrew texts in early modern Modena*. *Jewish History* 26 (2012): 139-160.
- Guidi, Ignazio. "Domenico Gerosolimitano". *Festschrift zum siebzigsten Geburtstage A. Berliner's*, ed. A. Freimann & M. Hildesheimer, Frankfurt, 1903, 176-179.
- Horovitz, Marcus. *Die Frankfurter Rabbinerversammlung vom Jahre 1603*. Frankfurt: M. Slobotzky, 1897.
- Ioly Zorattini, Pier Cesare. "Domenico Gerosolimitano a Venezia". *Sefarad* 58 (1998): 107-115.
- Marcus, Jacob Rader & Marc Saperstein. *The Jews in Christian Europe: A Source Book* 315-1791. Pittsburgh: Hebrew Union College Press, 2015.
- Offenberg, Adri K., "The Censorship of Hebrew Books in Sixteenth-Century Italy", *Against the Law: Crime, Sharp Practice and the Control of Print*, ed. Robin Myers,

- Michael Harris, and Giles Mandelbrote, Oak Knoll Press, New Castle, 2004, ss. 24-25.
- Popper, William. *The Censorship of Hebrew Books*. Knickerbocker Press, New York 1899.
- Porges, Nathan. "Censorship of Hebrew Books". *Jewish Encyclopedia*, New York: Funk and Wagnalls, 1903, 3: 642-650.
- Porges, Nathan. "Der Hebräische Index Expurgatorius". *Festschrift zum Siebzigsten Geburtstag A. Berliner's*, ed. A. Freimann ve M. Hildesheimer, Frankfurt: J. Kaufmann, 1903, 273-295.
- Prebor, Gila. "Domenico Yerushalmi: His Life, Writings and Work as a Censor". *Materia Giudaica: Rivista dell'Associazione Italiana per lo Studio del Giudaismo XV/XVI (2010/201)*: 467-481.
- Prebor, Gila. "mi-Yeruṣalayim le-Venetsiya: Hayav ŧel Dominiko Yeruṣalmî, Hiburav ve-Peiluto ke-Tsentsor". *Pe'amim* 111-112 (2007): 215-242.
- Prebor, Gila. "Sefer ha-Zikuk ke-Makor Bibliyografi". *Aley Sefer* 23 (2013): 63-80.
- Prebor, Gila. "Sefer ha-Zikuk ŧel Dominiko Yeruṣalmî". *Italia* 18 (2008): 7-302.
- Putnam, George Haven. *The Censorship of the Church of Rome*. New York & Londra: The Kneckerbocker Press, 1906-1907.
- Raz-Krakovtshin, Amnon. "Censorship, Editing, and the Reshaping of Jewish Identity: the Catholic Church and Hebrew Literature in the Sixteenth Century". *Hebraica Veritas? Christian Hebraists and the Study of Judaism in Early Modern Europe*, ed. Allison P. Coudert & Jeffrey S. Shoulson, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004, 125-155.
- Raz-Krakovtshin, Amnon. "The Censor as a Mediator: Printing, Censorship and the Shaping of Hebrew Literature". *The Roman Inquisition, the Index and the Jews*, ed. Stephan Wendehorst, Brill, Leiden 2004, ss. 35-57.
- Raz-Krakovtshin, Amnon. *ha-Tsentsor, ha-Oreh ve-ha-Tekst: ha-Tsentsura ha-Katolit ve-ha-Defus ha-İvri be-Mea ha-ŧeŧ Esra*. Kudüs: Magnes Press, 2005.
- Raz-Krakovtshin, Amnon. *The Censor, the Editor, and the Text: The Catholic Church and the Shaping of the Jewish Canon in the Sixteenth Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.
- Rostagno, Lucia. "Note su Domenico Gerosolimitano. A Proposito del Recente Saggio di M. Austin. Parte I". *Rivista degli Studi Orientali* 76 (2002): 231-262.
- Sacerdote, Gustavo. *I Codici Ebraici della Pia Casa dei Neofiti in Roma*. Roma: Tipografia della R. Accademia dei Lincei, 1893.
- Simonsohn, Shlomo. "Sfarim ve-Sifriyot ŧel Yehudey Mantuva, 1595". *Kiryat Sefer* 37:1 (1961): 103-122.
- Sonne, Isaiah. *Expurgation of Hebrew Books-the Work of Jewish Scholars: A Contribution to the History of the Censorship of Hebrew Books in Italy in the Sixteenth Century*. New York: New York Public Library, 1943.
- Stow, Kenneth R. "The Burning of the Talmud in 1553, in the Light of Sixteenth Century Catholic Attitudes Toward the Talmud". *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 34:3 (1972): 435-459.
- Stow, Kenneth. *The Jews in Rome*. Leiden: Brill, 1997.
- Wagenseil, Johann Christoph. *Tela ignea Satanae*. Altdorf, 1681.

İnternet Kaynakları:

- Biblioteca Apostolica Vaticana, “Neofiti.33”. Erişim: 3.11.2021,
<http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=shortDetail&id=255249>.
- Biblioteca Apostolica Vaticana, “Neofiti.34”. Erişim: 3.11.2021,
<http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=shortDetail&id=195872>.
- Biblioteca Apostolica Vaticana, “Neofiti.36”. Erişim: 3.11.2021,
<http://www.mss.vatlib.it/gui/console?service=shortDetail&id=195946>.

19. ve 20. Yüzyıl Modern Batı Ezoterik/Okültist Hareketleri Üzerine Dion Fortune'un Katkısı Bağlamında Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Contribution of Dion Fortune to the Modern Western Esoteric/Occultist Movements of the 19th and 20th Centuries

Nevfel Akyar

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
nevfelakyar@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0002-2712-7576>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	03.10.2021
Kabul Tarihi Date Accepted	12.01.2021
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2021
Atıf Citation	Nevfel Akyar. "19. ve 20. Yüzyıl Modern Batı Ezoterik/Okültist Hareketleri Üzerine Dion Fortune'un Katkısı Bağlamında Bir Değerlendirme". <i>Oksident</i> 3/2 (2021): 135-155.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by <i>Turnitin</i> and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1004186

Öz

On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda Batı okültizmi ve ezoterizmi Helena Blavatsky, MacGregor Mathers, Aleister Crowley, İsrail Regardie ve Dion Fortune gibi başat şahsiyetlerin ellerinde şekillenmiştir. Blavatsky'nin kendinden öncekilerin ezoterik bakış açısını oryantal öğelere öncelik vererek yeniden biçimlendirmesi modern dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ondan sonrakiler Blavatsky'nin öğretisini reddetmemekle beraber az çok değiştirerek oluşturdukları deneyimlerini yeni kardeşlik cemiyetlerine tatbik etmekteydiler. Meşhur olan mahlasıyla Dion Fortune yirminci yüzyıl Batı ezoterik akımlarına yön veren kişiler arasında kuvvetli kalemi, kendine has üslubu ve yeni sayılabilecek kabulleriyle farklı bir şahsiyet olmuştur. Onun, modern Batı ezoterik cemiyetlerinin bir çoğuyla ilişkili çalışmalar yapması, önemli okültistlerden dersler almış olması ve sonunda da kendi topluluğunu kurması bu alanda göz ardı edilemez bir etkisi ve katkısının olduğunu göstermektedir. Bu çalışma Blavatsky ve sonrasındaki Batı Ezoterizmini genel hatlarıyla incelerken Fortune'un ortaya koyduğu yöneme ve yeni bakış açısına odaklanmaktadır. Bu çerçevede söz konusu katkıyı karşılaştırmalı bir bakış açısıyla aktarmayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ezoterizm, Okültizm, Teosofi, Dion Fortune.

Abstract

In the nineteenth and twentieth centuries, such prominent figures as Helena Blavatsky, MacGregor Mathers, Aleister Crowley, Israel Regardie, and Dion Fortune shaped Western occultism and esotericism. Blavatsky's reshaping of the esoteric perspective of his predecessors by giving priority to oriental elements is accepted as the beginning of the modern period. After him, although they did not reject Blavatsky's teaching, they were applying their experiences to new fraternities by changing them to some degree. With her famous pseudonym, Dion Fortune has become a distinct personality among the people who steered the twentieth-century Western esoteric movements with her strong pen, unique style and new acceptances. Her work is related to many modern Western esoteric societies. She studied many modern Western esoteric societies, took lessons from influential occultists, and eventually established her community. These show her undeniable contributions to the field. This study focuses on Fortune's method and a new perspective while examining Blavatsky and later Western Esotericism in its general terms. It aims to convey and interpret the contribution in question from a comparative perspective.

Keywords: Esotericism, Occultism, Theosophy, Dion Fortune.

Özet

Tarihi Gnostisizm, Hermetizm ve Neoplatonizm gibi kadim inanış ve akımlara kadar varan Ezoterizm, sihir, astroloji, simya, astral seyahat ve cifer gibi metafizik unsurları barındıran dini inanış ve pratiklerden meydana gelmektedir. Batı ezoterik kozmolojisi genel olarak Yahudi-Hıristiyan kozmolojisinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Tanrı ve tanrıçalar, Kelt-Pagan, Hint hatta gnostik unsurlar bu kozmolojinin temel parçalarını oluşturur. Batı Ezoterizmi başlangıçta Gül-Haçlı ve Mason örgütleri cemaatlerde ortaya çıkmış dini temelli bir yapı arz etmektedir. Modern dönem Batı Ezoterizmi için genel bir başlangıç tarihi vermek gerekirse Helena Petrovna Blavatsky ve birkaç arkadaşının Teosofi Cemiyeti'ni kurduğu 1875 yılı en uygun zaman olacaktır. Teosofi Cemiyeti ve MacGregor Mathers ve arkadaşlarının kurduğu Altın Şafak Hermetik Tarikatı on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın önde gelen ezoterik/okültist toplulukları olarak göze çarpmaktadır. Teosofi Cemiyeti, ezoterik yaklaşımını Blavatsky'nin kadim bilgeliğin Hindistan ve Tibet'ten türediği görüşü ve eski Magi Kültü ve Hindu/Budist dini sentezi üzerine temellendirmiştir. Bu cemiyetler birbirinden tamamen bağımsız olarak düşünülmemeyeceği gibi bilakis iç içe yapılmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl modern batı ezoterik tarikatlarının neredeyse tamamı, Teosofi Cemiyeti üyesi olan veya onunla yakın ilişki içinde olan kişiler tarafından kurulmuştur. Örneğin Altın Şafak Hermetik Tarikatı'nın kurucuları Teosofi Cemiyeti'nin egzotik tavrından rahatsız olan bazı üyeleri idi.

Söz konusu cemiyetlerin ikisinde de bulunmuş ve dersler almış, sonunda da kendi topluluğunu kurmuş olan Dion Fortune, daha en başında Hıristiyan Bilim Tarikatı'nın şifacısı olan annesi

Summary

Esotericism, whose history goes back to ancient beliefs and movements such as Gnosticism, Hermeticism, and Neoplatonism, comprises religious beliefs and practices containing paranormal elements such as magic, astrology, alchemy, astral travel, and cipher. Western esoteric cosmology generally emerges as a manifestation of Judeo-Christian cosmology. Celtic-Pagan, Indian, and even gnostic elements together with gods and goddesses constitute the basic parts of this cosmology. Western Esotericism initially presents a religion-based structure that emerged in communities such as Rosicrucian and Masonic organizations. To give a general starting date for modern Western Esotericism, 1875 would be the most appropriate time when Helena Petrovna Blavatsky and a few of her friends founded the Theosophical Society. The Theosophical Society and the Hermetic Order of the Golden Dawn, founded by MacGregor Mathers and his friends, stand out as the leading esoteric/occultist societies of the nineteenth and twentieth centuries. The Theosophical Society based its esoteric approach on Blavatsky's view that ancient wisdom derives from India and Tibet and the ancient Magi Cult and Hindu/Buddhist religious synthesis. These societies are unthinkable as entirely independent from each other; on the contrary, they were structured together. Almost all the nineteenth-century modern western esoteric sects were founded by individuals who were members of or closely associated with the Theosophical Society. For example, the founders of the Hermetic Order of the Golden Dawn were some members of the Theosophical Society who were uncomfortable with its exotic attitude.

Opening her eyes to an esoteric and

vasıtasıyla ezoterik ve okültist bir çevrede gözlerini açmıştır. Dion Fortune daha dört yaşlarındayken Atlantis'le ilgili vizyonlar görüyor ve annesi onun eski bir tapınak rahibesinin ruhunu aldığına inanıyordu. Velüt bir yazar olan Fortune, yazarlığa daha çocukluğunda başlamıştı. Diğer taraftan tarım lisesi tahsili yapmakta ve psikiyatri ve psikanalize ilgi duymaktaydı. Bu ilgi onu Londra'nın önemli lay-analistlerinden biri yapmıştı. Klinik çalışmaları sırasında Teosofi Cemiyeti'nin derslerine katılan ve ezoterik bakış açısı burada şekillenmeye başlayan Fortune işten artta kalan zamanlarını cemiyetin kütüphanesinde geçirmeye başlamıştı. Kişinin kendini kötü gizil güçlere karşı nasil savunması gerektiğine dair tavsiyeler verdiği *Psychic Self Defense* adlı kitabı burada şekillenen görüşlerinin bir parçasıdır. Diğer taraftan zaman zaman gördüğü vizyonlar ve bunların anlamları hakkında yaptığı araştırmalar onun, her önemli üstadın Hindistan kökeninin bulunduğunu iddia eden Teosofi Cemiyeti'nin görüşlerini sorgulamasına yol açmıştı.

Bu sırada bir farmason ve okültist olan Dr. Theodore Moriarty ile tanışması ve ondan ders alması onun ezoterik geleceğini etkileyen en önemli faktördü. Fortune, Moriarty'den batı mistik geleneğini ve batı ezoterizminin derinliklerini öğrendi. Fortune, *The Secrets of Doctor Taverner* adlı romanında trans sırasında ilk kez Üstad olarak isimlendirdiği ruhani varlıklarla kurduğu bağlantıyı anlatmakta ve Moriarty'den öğrendiklerini gerçeküstü bir anlatımla ele almaktadır. Fortune'un asıl ezoterik kariyeri Altın Şafağın Büyülü Düzeninin Alfa ve Omega Tapınağı'na katılmasıyla başlamıştır. "Dion Fortune" mahlasını burada seçen Fortune bu adla meşhur olmuştur. Burada Avalon Company adıyla bir grup kurmuş, ancak yaşadığı bazı

occultist environment through her mother, the healer of the Christian Science, Dion Fortune participated in both societies, took lessons, and eventually founded her community. Dion Fortune had visions of Atlantis when she was only four years old, and her mother believed that she had the spirit of an ancient temple priestess. Fortune, a prolific writer, started writing as a child. On the other hand, she studied at an agricultural high school and was interested in psychiatry and psychoanalysis. This interest made her one of London's key lay Freudian analysts. Fortune, who attended the lectures of the Theosophical Society during her clinical studies and whose esoteric perspective took shape here, spent her spare time in the society's library. Her book *Psychic Self Defense*, which contained her advice on defending oneself against evil latent forces, emerged from her views shaped here. Besides, her research on the visions she saw from time to time and their meanings led her to question the views of the Theosophical Society, which claimed that every important Master had an Indian origin.

Meanwhile, meeting and taking lessons from Dr. Theodore Moriarty, a freemason and occultist, was the most important factor affecting her esoteric future. Fortune learned the western mystical tradition and the intricacies of western esotericism from Moriarty. In her novel *The Secrets of Doctor Taverner*, Fortune describes the connection she established with the spiritual beings she named the Master for the first time during her trance and deals with what she learned from Moriarty with a surrealist narrative. Fortune's actual esoteric career began when the Magical Order of the Golden Dawn joined the Alpha and Omega Temple. Fortune, who chose the pen name "Dion Fortune"

anlaşmazlıklar sonucu bu gruptaki birtakım arkadaşlarıyla birlikte daha sonraları adını *Fraternity of the Inner Light* olarak değiştirecek olan kendi cemiyetini kurmuştur. Münbit bir yazar olan Fortune, birçok kitap neşretmiş ve bunun yanı sıra cemiyetin çıkardığı *Inner Light Dergisi*'nde makaleler yayınlamıştır. Fortune'un eserleri psikoloji, gizil bilimler, teolojik çalışmalar, okült kurgu ve okült olmayan kurgu gibi kategorilere ayrılabilir.

Fortune'un ezoterik-okültist sistemi ilk bakışta halihazırda var olan ritüellerin yeniden yorumlanmasından oluşmaktaydı. Ayinlere katılan cemaatini bazı okült ve masonik uygulamalar vasıtasıyla inisiyasyon aşamalarından geçirmektedir. Kozmolojisi Hayat Ağacı şemasının kabbalistik bir yorumundan oluşmaktaydı. *Mystical Qabalah* ve *The Cosmic Doctrine* adlı kitapları bu hususları detaylandırmaktadır. Batı ezoterik geleneğinin Yunan, Kelt ve Atlantis medeniyetlerine uzandığını düşünmektedir. Bununla birlikte tüm Batı okültistleri gibi Yahudi ve Hristiyan mistik öğelerinden faydalanmaktadır. Üstatlarla yapılan temas onun ayinlerinin en önemli özelliğiydi. Fortune, genel teamüllere aykırı olarak doğu ile batı ekollerini birleştirmiş bütün üstatlarla iletişimi mümkün kılan bir ritüel ortaya çıkarmıştı. Bu üstatlar mütekamil ruhlardan oluşmakta olup trans sırasında efendi İsa, Manus Krishna ve Osiris gibi en üst mertebedeki ruhlarla da temas kurulmaktaydı. Fortune, en başından beri kendine has bir ezoterik psikoloji geliştirmeye çalışmıştır. Ona göre Glastonbury dünyanın en kutsal yeriydi ve Avalon adındaki kayıp Atlantis kabilesi bu bölgede yaşamıştı. Burada Charles T. Loveday ile birlikte topluluğun ilk merkezini inşa etmişlerdi.

here, became famous with this name. Here she founded a group called *Avalon Company*, but due to some disagreements, she founded her society, which would later change its name to *Fraternity of the Inner Light*, with some of her friends in this group. Fortune, a prosperous writer, has published many books and articles in the *Inner Light Magazine*, published by the society. Fortune's works can be divided into categories, such as psychology, occult sciences, theological studies, occult fiction, and non-occult fiction.

At first glance, Fortune's esoteric-occultist system consisted of reinterpretations of already existing rituals. She was subjecting her congregation to the stages of initiation through some occult and masonic practices. Her cosmology consisted of a kabbalistic interpretation of the Glyph. Her books *Mystical Qabalah* and *The Cosmic Doctrine* detail these issues. She thinks the Western esoteric tradition extends to the Greek, Celtic, and Atlantean civilizations. However, like all Western occultists, she uses Jewish and Christian mystical elements. Contact with the masters was the highlight of her rituals. Fortune had created a ritual that made communication possible with all the masters, who united the eastern and western schools, contrary to general conventions. These masters were made up of omnipotent souls, and during the trance, contact was made with the highest spirits, such as the Master Jesus, Manus Krishna, and Osiris. From the very beginning, Fortune sought to develop distinctive esoteric psychology. To her, Glastonbury was the holiest place in the world, and a lost Atlantean tribe called Avalon lived in this area. Here they built the first headquarters of the community with Charles T. Loveday.

Teosofi Cemiyeti yirminci yüzyılın başlarında basında Üstatları popülerleştirme çabası gütmesine rağmen onlarla iletişim kurulan yolları ifşa etmekten imtina etmekteydi. Bunun temel nedeni okült sırları cemiyet dışına taşımamanın onları işe yaramaz hale getireceğine dair inanıştır. Ancak Altın Şafak'ın makalelerini ve ritüellerini yayımlayan Regardie ve 1930'ların ortalarında aynı şeyi yapan Fortune bu inanca ters davranmaktaydı. Nitekim kitaplarında bazı gizli sırları açıkladığı için Altın Şafak Tarikatının önde gelenleri ile arası bozulmuş ve bu cemiyetten dışlanmıştır. Buna benzer olarak Fortune'un İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayınladığı haftalık mektupları ile Üstatların görüntüleri de dahil olmak üzere alışılmadık bir biçimde görsel öğelerle birçok sırrını gözler önüne sermekten çekinmemiştir.

Although the Theosophical Society sought to popularize the Masters in the press in the early twentieth century, it refrained from disclosing the ways through which they were communicated. The main reason for this is the belief that bringing occult secrets out of society will render them useless. However, Regardie, who published the articles and rituals of the *Golden Dawn*, and Fortune, who did the same in the mid-1930s, were against this belief. Because she disclosed some hidden secrets in his books, she was at odds with the prominent members of the *Golden Dawn* Sect and was excluded from this society. Similarly, Fortune did not hesitate to reveal many of its secrets with unusual visual elements, including weekly letters published during World War II and images of the Masters.

Giriş

Batı ezoterik geleneği, kökleri Helenistik dönemden miladi ilk yüzyıllardaki Gnostisizm, Hermetizm ve Neoplatonizm'e kadar uzanan dinî inanış ve pratiklerden oluşmaktadır. Rönesans sonrası, eski metinlerin yeniden keşfiyle sihir, astroloji, simya ve Kabala bilimsel olarak araştırılmaya başladı. Reform sonrasında bu araştırmalar, teosofi, Gül-Haçlılık ve Masonluk gibi Batı tandanslı spirütüel akımların ortaya çıkmasına ön ayak oldu.¹ Ezoterist akımların özellikle on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda Batıda oldukça popüler olmasında Hıristiyanlığın ve kiliselerin inanç ve tutumlarını onaylamayan bireylerin, sanayi toplumunun da getirdiği sorunlar ile baş edebilmek amacıyla yeni spirütüel yollar arama çabası da etkili olmuş görünmektedir.

Birçok bilgine göre Teosofi Cemiyeti'nin kurulduğu 1875 yılı modern batı ezoterist/okültist hareketlerin başlangıcı olarak görülmektedir ancak bu başlangıç, ruhlarla iletişim kurabilme ve dünyalar arası seyahat yapabilme yeteneğine sahip olduğunu iddia eden Emanuel Swendenborg'e (1688-1772) kadar uzatılabilir.² Swendenborg kendisinin melekler ve ruhlarla bu dünya arasında aracılık yapabilen yegâne seçilmiş kişi olduğu iddiasını ortaya atmıştır. Swendenborg'un çalışmaları sonraki dönemlere nazaran oldukça basit bir izlenim verseler de modern Batı Ezoterizmi için bir başlangıç olarak ele alınabilirler.³ Bununla birlikte modern Batı Ezoterizminin ve okültizminin Avrupa ve Britanya'da dikkate değer bir ivme kazanmasında Altın ve Gül-Haç Cemiyeti (Society of the Golden and Rosy Cross) gibi Gül-Haçlı (Rozikrusyanist) hareketlerin ve bunlarla hemen hemen iç içe olan farmason örgütlerin etkisi büyüktür. Her ne kadar gizli yapılara sahip olsalar da bu cemiyetlerin melekler ve diğer varlıklarla temas kurma ayinleri yaptıkları bilinmektedir.⁴ Nitekim

¹ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2008), 3.

² Kocku von Stuckrad, *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge* (Londra: Equinox, 2005), 122, 99-100; Jhon Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts: Intermediaries in the Western Esoteric Tradition* (Doktora Tezi, Exeter: University of Exeter, 2008), 106-107.

³ Emanuel Swendenborg'un ezoterik bakış açısını anlamak açısından Talha Fortacı'nın makalesi faydalı olabilir. Bkz. Talha Fortacı, "Emanuel Swedenborg'un Cennet ve Cehennem Anlayışı", *Oksident 2/2* (2020): 165-192; ayrıca bkz. Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction*, 155-172.

⁴ Roland Edighoffer, "Rosicrucianism I: First Half of the 17th Century", *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff (Leiden- Boston: Brill, 2006), 1009-1013; Jean-François Var, "Pasqually, Martinès de", *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff (Leiden- Boston: Brill, 2006), 931-936.

okültist bir cemiyet olan Altın Şafağın Hermetik Düzeni (Hermetic Order of the Golden Dawn) kurucuları da böyle bir kökenden gelmektedir.⁵

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Francis Barrett'in (1770?-1802 sonrası) diğer dünyaya erişim sağlayabilmeye dair daha sonraki okültistlere ilham veren spekülatif kitabı *The Magus* (1801) okültizmin gelişimi açısından dikkate değer bir öneme sahiptir.⁶ 1862'de *Dealings with the Dead* (1862) kitabını çıkaran ve kimilerine göre Amerika'daki Gül-Haç kurallarını ilk kez oluşturan Paschal Beverly Randolph (1825-1875) *Arsaphs*, *Eons*, *Arch-Eons*, *Antarphim* gibi geniş ve karmaşık hiyerarşilerle ilgili üst düzey öğretilerin önemli bir aracıydı.⁷ Diğer taraftan John Hamill, on dokuzuncu yüzyıl Ezoteristi olarak, tıpkı John Dee gibi, kristal ve ayna aracılığıyla ruhlarla iletişim kuran İngiliz Gül-Haçlı ve okültist Frederick Hockley'den (1808-1885) bahsetmektedir.⁸ Melek Moroni ile iletişim kurarak şifreli yazılar içeren altın levhalara ulaşan Mormonizm'in kurucusu Joseph Smith'i (1805-1844) de ezoterik hareketler içerisinde ele alabiliriz.⁹ Ayrıca 1885 yılında altısı (muhtemelen kurgusal) "Gizli Şefler" olan on iki araçtan oluşan bir konseyin yönetimi altında bir "Gül-Haç Kardeşliği"ni yeniden canlandıran Stanislas de Guaita (1860-1898) ve Joséphin Péladin'in (1858-1918) yanı sıra Meryem Ana vizyonları alan Pierre-Michel Vintras (1807-1875); Teosofi Cemiyeti ve Üstatlarının kurucu ortağı Helena Petrovna Blavatsky¹⁰ (1831-1891); Lady Caithness (1832-1895); Üstatların varlığına dair herhangi bir fikir sunmasa da içindeki "melek-deha" ile samimi sohbetler yapan Anna Kingsford (1846-1888) ve her ikisi de bir zamanlar "Altın Şafak Hermetik Tarikatı" üyesi olan Aleister Crowley (1875-1947) ve Israel Regardie (1907-1985) 19 ve 20. yüzyılın önemli okültistleri arasında yer almaktadır.¹¹

⁵ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 109-110; Massimo Introvigne, "Rosicrucianism III: 19th-20th Century", *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff (Leiden- Boston: Brill, 2006), 1018-1020.

⁶ Bkz. Francis Barrett, *The Magus: A Complete System of Occult Philosophy* (Boston: Weiser Books, 2000).

⁷ Bkz. Paschal Beverly Randolph, *Dealings with the Dead: The Human Soul, Its Migrations and Its Transmigrations* (New York: Elibron Classics, 2005).

⁸ John Hamill (ed.), *The Rosicrucian Seer: Magical Writings of Frederick Hockley With a Chapter on Hockley's Manuscripts, and a Note on Hockley as an Astrologer* by R.A. Gilbert (Wellingborough: Aquarian Press, 1986), 11-25, 165, 166.

⁹ David S. Katz, *The Occult Tradition* (Londra: Jonathan Cape, 2005), 99-109.

¹⁰ Helena Petrovna Blavatsky ve Teosofi Cemiyeti hakkında detaylı bilgi için dilimizde yayınlanmış bir eser olarak bkz. Ali Gül, *Helena Petrovna Blavatsky ve Modern Teosofi: Tarih ve Öğreti* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020).

¹¹ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 113.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Masonluk, Gül-Haç ve romantik doğa felsefesinin revaç bulması okültist bakış açısına sahip inisiye kardeşlik örgütlerinin ve ezoterik tarikatların popüler olmasına neden oldu. Antik Yunan'a ve sonrasında gerçek dinin beşiği olarak bakılan Doğu'ya, yani İran ve Mısır'a yönelme bu gelişmelerin en önemli yanıydı.¹² Bu minvalde genel olarak Ezoterizm için asıl modern dönemin Helena Petrovna Blavatsky ile başladığı söylenebilir. Onun kurduğu Teosofi Cemiyeti (Theosophical Society) Blavatsky'nin egzotik tavrı ve geleneksel bir çerçevede benimsediği okültizmi çok geçmeden İngiltere'de ve diğer Avrupa ülkelerinde ilgi odağı oldu. Bunda onun karizmatik kişiliği ve modern ezoterik bir yaklaşımı benimsemesinin yanında kadim bilgeliğin Hindistan ve Tibet'ten türediğini iddia etmesi önemli bir etmendi. Birçok yönden eski Magi Kültü ve Hindu/Budist dinî sentezinin yeni usullere göre dizayn edilmiş basit bir versiyonu olan Madam Blavatsky'nin Teosofisi bir Amerikan spiritüalist hareketiydi.¹³ Zamanla Gül-Haç ve masonik gelenekteki diğer birçok kardeşlik cemiyeti ve okültist hareket için temel model haline geldi. Diğer taraftan Teosofi Cemiyeti, modern batı toplumlarında dinî ve bilimsel düşüncenin olağandışı bir karışımını oluşturmaktaydı. Teosofistler önde gelen çağdaş filologlar ve din alimleri ile canlı bir diyalog içindeydiler ve akademik teorileri ve bilgileri sayesinde popüler oldular.¹⁴

On dokuzuncu yüzyıl modern batı ezoterik tarikatlarının neredeyse tamamı, Teosofi Cemiyeti üyesi olan veya onunla yakın ilişki içinde olan kişiler tarafından kurulmuştur.¹⁵ Bunların en önemlilerinden biri olan ve 1888'de kurulan Altın Şafak Hermetik Tarikatı'nın arkasındaki itici güç Samuel Liddell MacGregor Mathers (1854-1918) idi.¹⁶ Blavatsky'nin Teosofisi'nin ruhsal ve entelektüel içeriğinden etkilenmiş, ancak aşırı oryantal biçiminden rahatsız olanların katılmasıyla, Altın Şafak cemiyeti önem kazanmaya başladı.¹⁷ Tarikat teosofik, psişik deneyimlerinde ve ayinlerinde Hermes ve Toth'un yanı sıra çeşitli Mısır tanrılarını da kullanmaktaydı. Ayinleri Egyptofilya, Hıristiyan Kabala ve Gül-Haç ritüellerinin bir tür karışımından oluşmaktaydı.¹⁸

¹² von Stuckrad, *Western Esotericism*, 118.

¹³ Francis King, *Modern Rituel Magic* (New York: Prism Unity, 1990), 39; Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction*, 211-228.

¹⁴ von Stuckrad, *Western Esotericism*, 122.

¹⁵ von Stuckrad, *Western Esotericism*, 119.

¹⁶ Bkz. Ellic Howe, *The Magicians of the Golden Dawn: A Documentary History of a Magical Order 1887-1923* (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1972).

¹⁷ King, *Modern Rituel Magic*, 43.

¹⁸ von Stuckrad, *Western Esotericism*, 119.

Modern Batı ezoterizminde önemli figürlerden birisi de Dion Fortune'dur. Onun, yirmili yaşlardan itibaren yetiştiği Teosofi Cemiyeti'ni ve sonrasında Altın Şafak'ı fikir uyuşmazlıkları neticesinde bırakması ve arkadaşlarıyla birlikte kendi cemiyetini kurması, anlayışının Batı ezoterizm geleneğinde kabul görmesi anlamında başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Fortune'un ezoterist yaklaşımı söz konusu cemiyetlerden çok uzakta olmasa da Batı ezoterizminde yeni bir pencere araladığı göz ardı edilemez. Bu makale on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl ezoterizmini ele almakta ve Dion Fortune'un ezoterik anlayışının ne gibi yenilikler ortaya koyduğuna odaklanmaktadır. Bu minvalde söz konusu değişimi karşılaştırmalı bir bakış açısıyla aktarmayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır.

1) Dion Fortune (1890-1946)

Gerçek adı Violet Mary Firth olan Dion Fortune daha küçük yaşlarda Hıristiyan Bilim Tarikatı'nın (Christian Science) şifacısı olan annesinin de etkisiyle okültist hareketlerle tanışmıştı. Annesine göre doğumundan sonra Violet'in ruhu değişmiş ve hatta dört yaşlarında kayıp şehir Atlantis'e dair vizyonlar görmeye başlamıştı.¹⁹ Annesi, onun daha önceki yaşamlarında bir tapınak rahibesi olduğuna inanıyordu. Diğer taraftan velut bir yazar olan Firth, daha on üçünde şiir kitabı yayınlayacak kadar parlak ve zeki bir çocuktur. Kendine yakın yazarlar onun bu yönünün yanında eşsiz bir sanatçı hassasiyeti olduğunu da vurgulamaktadırlar.²⁰

Firth, 1913-1922 yılları arasında Londra'daki Medico-Psikoloji Kliniği'nin yüksek ücretli lay-analistlerinden (Tabip olmayan Psikanalist) biri olmuştu.²¹ Kendisi, tarım lisesi mezunu olmasına rağmen psikoloji ve psikanalize merak salmasındaki önemli etkenlerden birinin, okuduğu lisenin müdürünün gizil yetenekleriyle onun aurasına verdiği zarar olduğunu iddia etmektedir.²² Freud, Adler ve Jung ile Tantra ve Kabala arasında yakın bir bağlantı olduğunu savunmuş ve Freud'un "üst düzey ruhlar" yerine psikolojik anomaliye çokça vurgu yapmasını hatalı bularak daha çok Jung'un fikirlerini benimsemişti.²³ Klinik çalışmaları sırasında Teosofi Cemiyeti'nin derslerine de katılmaya başlamasıyla ezoterik

¹⁹ Alan Richardson, *Priestess* (Wellingborough: Aquarian Press, 1987), 20-34.

²⁰ Nancy Polet, "Het leven en de magie van Dion Fortune", *Frontier*, 2014, 20: 2.

²¹ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 132.

²² Bkz. Dion Fortune, *Psychic Self-Defence* (Wellingborough: Aquarian Press, 1974), 12-18; Richardson, *Priestess*, 23,49-52.

²³ Violet M. (Dion Fortune) Firth, *Machinery of the Mind* (Londra: Rider, 1922), 60,68; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 133.

görüşleri önemli ölçüde yapılanmaya başlamıştı. Burada psikiyatrinin tek başına hastalar üzerinde yeterli etkiyi yaratamadığı kanaatine varan Firth, ayrıca insanın psişik yönünün de önemli olduğunu düşünmeye başlamıştı.²⁴ 1929-30 yıllarında yazdığı kötü gizil güçlere karşı nasıl bir öz savunma yapılması gerektiğine dair tavsiyeler verdiği *Psychic Self Defense* adlı kitabı da bu düşüncesini göz önüne sermiştir.²⁵

Birinci Dünya Savaşı yıllarında sıklıkla Teosofi Cemiyeti'nin kütüphanesine giderek gördüğü vizyonlar üzerine açıklamalar geliştirmeye çalıştı.²⁶ Diğer taraftan söz konusu cemiyetin kurucusu olan Madam Blavatsky'ye duyduğu derin saygıya rağmen her önemli üstadın Hindistan kökeninin bulunduğu iddiasının kabul edilebilirliğini sorgulamaktaydı. Bunun yanında burada okuduğu kitaplar onu önemli ölçüde etkilemişti. Bu dönemde Hz. İsa, Melkizedek ve diğer önemli kişiler ile ilgili vizyonlar gördüğünü ve astral seyahatler gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.²⁷ Eski yaşantılarına dair hatıralar beyinde canlanmakta ve bu durum onun çok fazla çaba sarf etmeden merteye atlamasını sağlamaktaydı.²⁸ Richardson, Fortune'un okültizmini kendi telepatik deneyimlerine bağlamaktadır.²⁹

Ancak kendi deyimiyle onun Dion Fortune olmasında yegane katkısı olan kişi 1917'de tanıştığı farmason ve okültist Dr. Theodore Moriarty'den başkası değildi.³⁰ Önceki yaşamında Mısır ve Atlantis'te bir rahip olduğunu iddia eden Moriarty, Fortune'a Batı Mistik Geleneği'ni (Western Mystery Tradition) öğretti.³¹ Fortune, Moriarty ile olan tecrübesini anlattığı *The Secrets of Doctor Taverner* adlı kitabında trans sırasında ilk kez Üstad olarak isimlendirdiği ruhani varlıklarla kurduğu bağlantıyı da aktarmaktadır.³² Tabi ki bu kitabın bir roman olması ve gerçek üstü anlatımlara yer vermesi bu öğretiyi ve pratiklerin ne kadarının kurgu ne kadarının gerçek olduğu konusunu tartışmaya açık bırakmıştır.

²⁴ Richardson, Priestess, 67; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 134.

²⁵ Bkz. Fortune, *Psychic Self-Defence*; Claire Fanger, "Fortune, Dion (ps. of Violet Mary Firth)", *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff (Leiden-Boston: Brill, 2006), 377-378.

²⁶ Gareth Knight, *Dion Fortune and the Inner Light* (Loughborough: Thoeth, 2000), 37-38; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 172.

²⁷ Richardson, Priestess, 68.

²⁸ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 136.

²⁹ Richardson, Priestess, 67.

³⁰ Dion Fortune, *The Secrets of Dr Taverner* (St Paul: MN: Llewellyn, 1962), 6.

³¹ Richardson, Priestess, 79-83, 98-100; Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 41-45.

³² Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 151.

Her ne kadar çocukluktan beri içerisinde olsa da Fortune'un asıl ezoterik kariyerinin 1919 yılında ledünniyata, felsefeye ve büyüye dayalı bir sır örgütü olan Altın Şafağın Büyülü Düzeninin Alfa ve Omega Tapınağı'na (Alpha et Omega Temple of the Order of the Golden Dawn)³³ katılmasıyla başladığı söylenebilir.³⁴ Bir dizi üstat Mason tarafından kurulan ve Hermetizm ve Kabalizm üzerine çalışmalar yapan cemiyet Hanok'un Kitabı (The Book of Enoch), Süleyman'ın Anahtarı (The Key of Solomon) ve Abramelin'in Kitabı (The Book of Abramelin) gibi büyü kitaplarını bir araya getirmişti. Fortune, Altın Şafak'a giriş seremonisinde daha önce Dr. Hamilton'un hasar verdiği aurasının şifa bulduğunu ve binlerce yıl öncesine kadar eski yaşantılarını hatırlamaya başladığını ifade etmiştir. Meşhur olduğu Dion Fortune adını burada seçen³⁵ Fortune, otuzlu yaşlarında Maiya Tranchell-Hayes (Maiya Curtis-Webb) ve Frederick Bligh Bond ile birlikte temel Kabala öğretisi ve trans-meditasyon konusunda deneyimler yaşamıştı.³⁶

Fortune, Altın Şafak'ta yaşadığı bazı anlaşmazlıklar sonucunda yolculuğuna kendi başına devam etmeye karar verdi.³⁷ Bu sıralarda Altın Şafak'tan birkaç arkadaşıyla daha sonraki okültist deneyimlerinde kemale eren Avalon Mitolojisinin temel düşüncesini oluşturan Avalon Company ismini verdikleri gurubu kurmuştu. Bu gurubun kurucularından Charles Loveday'in (1874-1948) mali imkanlarıyla daha sonra kuracakları İçsel Işık Topluluğu'nun (Community of the Inner Light) merkezi olacak Glastonbury'deki mülkleri satın alması³⁸ Fortune'un Altın Şafak'a rağmen daha bağımsız hareket etmesinde önemli bir etkendi. Fortune, 1925 yılından itibaren müstakbel eşi Dr. Thomas Penry Evans (1892-1959) ve Lovaday'ın üst düzey görevler üstlendiği Teosofi Cemiyeti'ne bağlı Hıristiyan Mistik Locası'nın (Christian Mystic Lodge) başkanlığını yaptı. Burada sadece doğunun değil batının mistik gizemlerini de önemseyen Community of the Inner Light cemiyetinin temelini oluşturduğu söylenebilir.³⁹ Daha sonraları adını Fraternity of the Inner Light (İçsel Işığın

³³ Bundan sonra cemiyetin adı kısaca "Altın Şafak" olarak yazılacaktır.

³⁴ King, *Modern Rituel Magic*, 142.

³⁵ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 149.

³⁶ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 136; Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 115.

³⁷ Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 80; King, *Modern Rituel Magic*, 143.

³⁸ Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 16; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 145.

³⁹ Fanger, "Fortune, Dion (ps. of Violet Mary Firth)", 378; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 154-155.

Kardeşliği)⁴⁰ olarak değiştiren cemiyet; gizli, mistik ve ezoterik bilimin incelenmesini amaç edindi. Bununla birlikte Fortune, kısa süre içerisinde kendi cemiyetini kurmasına rağmen Moriarty grubunu ve Altın Şafak tarikatının üyeliğini 1927 yılına kadar terk etmedi.⁴¹

Fortune, pek çok farklı özelliğinin yanı sıra aynı zamanda son derece verimli bir yazardı. Günümüzde çoğu eseri hatta 1927-1940 yılları arasında geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış olan Inner Light Dergisi'nde yayınlanan gizli öğretileri ifşa eden makaleleri dahi yayınlanmaktadır.⁴² Selby, Fortune'un eserlerini; psikolojik ve çok yönlü metinler, bazı ilk dönem çalışmaları (Violet Firth adıyla), okültasyon ile ilgili çalışmalar, teolojik çalışmalar, okült kurgu ve okült olmayan kurgu (V. M. Steele mahlasıyla) olacak şekilde altı farklı kategoride ele almaktadır.⁴³

Fortune sonrası haleflerinden bazıları onun deneyimlerini kendi tekniklerine uyarlayarak çalışmalarını genişlettiler. John ve Caitlín Matthews gibi diğer bir kısmı ezoterizm üzerine yazılar kaleme aldılar. Dolores Ashcroft-Nowicki, W. G. Gray, R. J. Stewart ve Richardson cemiyetin önemli öğrenci ve öğretmenleri oldular.⁴⁴ Diğer taraftan Fortune'un ölümü sonrası onunla bağlantılı on altı alt gruptan sadece Sangreal Foundation, The Servants of the Light, The Gareth Knight Group, Magical Christianity ve The Avalon Group uzun süre varlığını sürdürebildi.⁴⁵

2) Fortune'un Kozmolojisi ve Ezoterik Yaklaşımı

Batı ezoterik kozmolojisi genel olarak Yahudi-Hıristiyan kozmolojisinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Kelt-Pagan, Hint hatta gnostik unsurlar da bu kozmolojinin parçalarını oluşturmaktadır. Tanrılar, tanrıçalar, gnostik yedi melek, ölüm meleği, cadılar, şeytan ve iblisler bu kurgusal evrenin işleyişi içerisinde yer alır. Melekler şifacılık, şeytan çıkarma ve kehanetlerde önemli roller üstlenirken ülkenin ve şahısların korunması ve kötü güçlerin üstesinden gelinmesinde yardımcı kuvvetleri oluştururlar. Aynı zamanda iblislerin ve

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Nevfel Akyar, "İçsel Işık Kardeşliği", Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi, ed. Süleyman Turan & Emine Battal (Okur Akademi, 2020), 249-251.

⁴¹ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 150.

⁴² Bkz. Örn. Dion Fortune, *The Magical Battle of Britain* (Bradford on Avon: Golden Gates Press, 1993); Dion Fortune & Gareth Knight, *The Circuit of Force* (Loughborough: Thoos, 1998).

⁴³ Dönemin ezoterik bir dergisi olan 'Occult Review'deki yazıları da bunlara dâhil edilebilir. Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 157.

⁴⁴ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 220-221.

⁴⁵ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 175-176.

meleklerin telepatik kabiliyete sahip kişiler üzerinde etkileri olduğuna inanılır. Diğer taraftan sanat eserleri, dini semboller, diyagramlar ve çizelgeler eskiden beri muska ve tılsım olarak kullanılagelmiştir.

Dion Fortune, takipçilerinin birtakım içsel bağlantılar ve manevi temaslar vasıtasıyla bütünleşik bir hayat tarzına ulaşmasını amaç edinmekteydi. Bu, bazı okült ve masonik uygulamalar sonucunda “Alt Gizemler”den “Üst Gizemler”e doğru ilerleme şeklinde meydana gelmekteydi.⁴⁶ Fortune’un kozmolojisi de bu doğrultuda Hayat Ağacı şemasının kabalistik bir yorumu ve bir dizi kozmik iletişim kanalının varlığı düşüncesinden oluşmaktaydı. Bu durum, Fortune’un *Mystical Qabalah* (1935) ve *The Cosmic Doctrine* (1925) adlı kitaplarında detaylandırılmaktadır.⁴⁷ Fortune, Batı ezoterik geleneğinin çok daha eskilere (Yunan, Kelt ve Atlantis) uzandığına inanmasına rağmen dönemin Batı okültizminin Yahudi mistisizminden meydana geldiğini kabul etmektedir.⁴⁸ Fortune’un Hıristiyanlıkla ilgisi ise bazı çelişkiler barındırmaktadır. Her ne kadar trans esnasında efendi İsa ile bağlantı kurduğunu söylese de kardeşliğin Glastonbury ve Avalon mitolojisini de içine alan pagan yönü de oldukça ağır basmaktadır.⁴⁹

Mystical Qabalah’daki Hayat Ağacı şeması 10 küre (sefirot) ve 22 yoldan oluşmaktadır.⁵⁰ Ağaç Arketipik (Atziluth), Yaratıcı (Briah), Biçimsel (Yetzirah) ve Maddi (Assiah)⁵¹ olmak üzere dört dünya arasındaki bölümleri ve bağlantıyı gösteren mistik bir anahtardır. Ağaç, Evreni temsil ettiği kadar ruhsal kişiliği de temsil etmektedir. Her bir kısmı bir kozmik kuvveti ifade eder. Böylece kişiler birtakım ritüeller vasıtasıyla kendi ruhlarıyla dünyanın ruhuna ulaşabilirler. Fortune, ağacı “kâinatın ve insan ruhunun her şeyi kuşatan bir şeması (glyph)” ve Tanrı’nın zihnindeki kâinat tasavvuru olarak tanımlamaktadır.⁵² Mather ve Crowley’nin aksine ona göre bu şema iç dünyalar kavramının önemli bir arka planıdır.⁵³ O ve ondan sonra gelenler ağacın sembolizmine odaklanıp onu iç görülerini ve bilinç altı farkındalıklarını genişletmek amacıyla bir meditasyon aracı olarak kullandılar. Trans sırasında bilinç dışı bir şekilde

⁴⁶ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 175.

⁴⁷ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 178.

⁴⁸ Dion Fortune, *The Mystical Qabalah* (Londra: Ernest Benn, 1976), 2.

⁴⁹ Dion Fortune, *Avalon of the Heart* (Londra: Aquarian Press, 1971), 100-104.

⁵⁰ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 203-204.

⁵¹ Fortune, *The Mystical Qabalah*, 62-71.

⁵² Fortune, *The Mystical Qabalah*, 14, 17, 18.

⁵³ Israel Regardie, *What You Should Know about the Golden Dawn* (Phoenix, Arizona: Falcon Pres, 1983), 36.

ortaya çıktığına inanılan kaynaklardan⁵⁴ Üstatlar, yol gösterici ruhlar, tanrılar ve tanrıçalar, tabiat ruhları ve üst düzey medyumlarla otomatik yazma veya içsel telkin ve benzer yöntemler kullanılarak temas kurdular.⁵⁵

Fortune'un transında en önemli yeri Üstatlarla yapılan temas işgal ediyordu. O, diğerlerinden farklı olarak Üstatları enkarnasyon ihtiyacının ötesine tekâmül etmiş ve insanlığa kişisel veya toplumsal gelişim, ulusal meseleler ve antik tarih gibi çeşitli konularda tavsiyelerde bulunan pek çok farklı türde ve derecede ruhlar olarak tanımladı.⁵⁶ Benzer topluluklar İsa, Manus Krishna ve Osiris'i diğer üstatlarla bir tutarken Fortune onları en üst mertebeye değerlendirmekteydi.⁵⁷

3) Ezoterik/Okültist Gelenek ve Fortune'un Yeri

Fortune'un ezoterik-okültist sistemi ilk bakışta halihazırda var olan ritüellerin yeniden yorumlanmasından başka bir şey değildi. Selefleri de bunları daha önceki okültistlerden devraldıklarını iddia etmekte ve Batı ezoterik geleneğinin Yahudi, Babil, Yunan ve hatta Tunç Çağı kozmolojisine kadar uzandığına inanmaktaydılar. Diğer taraftan bu gelenek resmi geçmişi on sekizinci yüzyıla dayanan masonik ayin ve ritüellerle iç içe geçmiş bir vaziyetteydi.⁵⁸ Teosofi Cemiyeti metinlerinde, dergilerinde ve yirminci yüzyılın başlarındaki daha geniş okültist ve hatta popüler basında Üstatları popülerleştirme çabalarına rağmen, onlarla nasıl iletişim kurulacağına dair açıklamalar nadiren sunulmaktadır.⁵⁹ Teosofi Cemiyeti ve Altın Şafak gibi en meşhurundan en az bilinenine, ezoterik kardeşlik örgütlerinde onun işe yararlığını önleyeceği düşüncesiyle sırrın ifşasının önemli bir kural ihlali olduğu anlaşılıyor. Ancak Fortune'un okült düşüncesindeki asıl farklılığın daha Altın Şafak'ta iken dahi yazdığı kitaplarında sırlara dair önemli bilgileri cemiyet dışına aktarmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

MacGregor Mathers genç yaşından beri masonik bir ezoterik örgüt olan Societas Rosicruciana in Anglia'nın üyelerinden birisi olup masonik ve Gül-Haçlı uygulamaları bir arada tatbik edebilmek için modern batılı okültistlerin toplandığı *The Hermetic Order of the Golden Dawn*'ın kurucularındandı. Mathers'in masonik ve Gül-Haçlı fikirlerinin Rudolf

⁵⁴ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 218-219.

⁵⁵ Detaylı bir şekilde incelemek için bkz. Dion Fortune, *Spiritualism in the Light of Occult Science* (Londra: Rider & Co., 1931), 92-111.

⁵⁶ Dion Fortune, *Esoteric Orders and their Work* (York Beach: Samuel Weiser, 2000), 48.

⁵⁷ Fortune, *Esoteric Orders and their Work*, 52-59.

⁵⁸ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 138.

⁵⁹ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 325.

Steiner'in *Anthroposophy* ve Fortune'un *Society of the Inner Light* cemiyetlerinin oluşumunda ve gelişiminde önemli bir rolü bulunmaktadır.⁶⁰ Şöyle ki Mathers'in, Zohar hakkındaki yorumu ve masonik ritüellere getirdiği yeni bakış açısı, Hıristiyan Kabala, tarot, simya, astroloji, cifir, ilahiyat, masonik işaretler ve vizyon deneyimleri üzerine becerileri, hiç tanışmamış olsalar da Fortune ve diğer haleflerinin yetişmesinde önemli bir etkendi.⁶¹

Diğer taraftan Richard Cavendish'e (1930-2016) göre Kabala ve Swedenborg teosofisinin bir karışımını tatbik eden Eliphas Lévi (1810-75), modern büyücülüğün önemli bir figürü olarak Fortune'un arka planında dikkate değer bir yer tutmaktadır.⁶² Lévi'nin öğretileri Madam Blavatsky ve Altın Şafak'ın kurucuları aracılığıyla sonraki jenerasyonu etkilemiştir. Fortune öncesi okültizmin önemli sembolleri olan Kingsford, Mathers ve Blavatsky aralarındaki belirgin farka rağmen Teosofî Cemiyeti sayesinde birbirleri ile etkileşim halindeydiler.⁶³ Böylece Anna Kingsford, Mathers, Moriarty, Besant, Waite ve Fortune gibi modern dönem okültistleri Hıristiyanlığı orta çağda olduğundan daha çok ezoterik unsurla birleştirmeyi başardılar.⁶⁴

Her ne kadar zıt yönleri çok olsa da dünyanın en kötü adamı namıyla ün salan Aleister Crowley de Fortune'un bağlantı kurduğu kişilerden biriydi. Fortune, *The Mystical Qabalah*'da Mathers ve Crowley'e sık sık atıf yapmaktadır.⁶⁵ O, Crowley'nin *Magick in Theory and Practice* (1929) kitabındaki teorisini onayladığını, ancak uygulamasını acemiler için potansiyel olarak tehlikeli bulduğunu beyan etmektedir.⁶⁶ Richardson'a göre Fortune onunla asla konuşmamış olsa da kendisine akademik saygı duymaktaydı.⁶⁷ Fortune, ayrıca onu emekliliğinde Hasting'de ziyaret etti ve onunla mektuplaştı.⁶⁸ Her ikisinin de Kabala'ya, büyüye, içsel temasa

⁶⁰ Christopher McIntosh, *The Rosy Cross Unveiled* (Wellingborough: Aquarian Press, 1980), 14.

⁶¹ Richard Cavendish, *A History of Magic* (Londra: Weidenfeld & Nicholson, 1977), 143-144; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 147.

⁶² Cavendish, *A History of Magic*, 134; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 140.

⁶³ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 142.

⁶⁴ Cavendish, *A History of Magic*, 136.

⁶⁵ Fortune, *The Mystical Qabalah*, vi.

⁶⁶ Dion Fortune, *Applied Magic and Aspects of Occultism* (Londra: Aquarian Press, 1987), 60-64.

⁶⁷ Richardson, *Priestess*, 13.

⁶⁸ Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 80,200; Aleister Crowley, *The Book of Thoth* (New York: Samuel Weiser, 1944).

ve özellikle Crowley'nin koruyucu meleği Aiwaz'a ilgileri vardı.⁶⁹ Bunun yanı sıra Israel Regardie de Fortune ile irtibatlı olan önemli okültistlerden biriydi. Fortune, Regardie'nin *Altın Şafak*'ın bütün sırlarını ele verdiği *The Tree of Life* (1932) ve *Garden of Pomegranates* (1932) isimli kitaplarından övgüyle bahsetmiştir.⁷⁰

Fortune'un hayat hikayesine baktığımızda en başından beri kendine has bir ezoterik psikoloji geliştirme ile meşgul olduğu görülür. Fortune, Glastonbury'yi dünyanın en kutsal yeri olarak görmekte ve burada Avalon adında kayıp Atlantis kabilesi olduğunu iddia etmekteydi. 1921'deki bir trans esnasında tarih öncesi dönemlerde burada yaşayan keşişlerle temas kurduğunu iddia etmişti.⁷¹ Bu durumu ayrıca Glastonbury, *Avalon of the Heart* adlı kitabında dile getirmiştir.⁷² Burada Charles T. Loveday ile birlikte topluluğun ilk merkezi ve ezoterik çalışmalarına verdiği isim olan *Inner Plane*'ın odağı olacak bir misafirhane ve dinî-manevî merkez inşa etmiştir. Üstatlar, Tor'un (Glastonbury'e hâkim bir tepe üzerindeki antik anıt) enerjisini kullanarak çok uzaklardan gelmekteydiler. Genel gelenek her bir kardeşlik ekolünün kendi üstatları ile temas kurması biçimindeyken Fortune doğu ile batı ekollerini birleştirerek farklı üstatlarla iletişimi mümkün görmüştür.⁷³

Diğer taraftan bir zamanlar eşi ve kardeşliğin önde gelen bir üyesi olan Dr. Evans kendisinin daha önceki yaşantısında bir rahip olduğuna inanıyor ve bir pagan gibi davranıyordu. Bu nedenle cemiyet onun efsanevî Büyücü Merlin olduğuna inanmış ve ona Merl adını takmıştı.⁷⁴ Dr. Evans'ın müdahalesiyle cemiyet Hıristiyanlıktan uzaklaşarak Paganizm'e daha yakın bir duruşu benimserken Fortune'un *Cosmic Doctrine* kitabı ve Kabala'yı önemsemekle birlikte cemiyetin ayinlerinde Kral Arthur, Morgan le Fey, Merlin ve Kutsal Kase gibi yerel pagan unsurlar da kullanılmaya başlanmıştı. Fortune'un 1936'da Vernal Ekinoks'a göre "Gaal Kilisesi Rahibi" Loveday Mor yani "Adanmışlık ve

⁶⁹ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 152-153.

⁷⁰ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 154.

⁷¹ Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 62,92-98.

⁷² Bkz. Fortune, *Avalon of the Heart*.

⁷³ Dion Fortune & Gareth Knight, *Spiritualism and Occultism* (Loughborough: Thoht, 1999), 26,59,84.

⁷⁴ Meşhur Kral Arthur efsanesi bu bölgenin bir folklorudur. Özellikle efsanede geçen Glastonbury ve Avalon kavramları Dion Fortune ve kardeşlik cemiyetinin efsaneyi içselleştirmesinde önemli bir faktör gibi görünmektedir.

Hıristiyan” ışınını, kendisi ve kocası ise diğer iki ışın olan “Hermetik ve Yeşil (Doğa ve Pagan)” ışını temsil ettiğini açıklamıştır.⁷⁵

Fortune’un transı, kendi etrafını sarmış bir grubun bakışları arasında kendinden geçerek yere yatması ve derin nefes alarak soyut sembollere odaklanması şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu sırada ruhu vücudunu terk edip kendi saklı kalesine giderken üstatlardan biri onun fiziki vücudunun kontrolünü ele geçirmekte ve etrafını saran grup ile iletişime geçmekteydi. Ayınların genel karakteristiğini mum ışığı, ilahiler, kokular, ritüel kıyafetleri, Isis ve Pan için düzenlenen ritüeller ve ruh çağırma ayinleri oluşturmaktaydı. 3QT (3 Queensborough Terrace) adı verilen tapınakta inisiyasyon, erginlenme ve ruh çağırma ayinleri düzenlenirdi. Fortune’a göre cinsel istek kontrol edilerek “Yüksek Benlik”e kavuşulabilirdi. Fortune’un ayinlerini birlikte gerçekleştirdiği rahiplerin Penry Evans (eşi), James T. Loveday, Charles Seymour (1885-1963) ve W.K. Creasy gibi erkeklerden oluşması “Tantrik Büyü” ile ilgilendiğinin göstergesi olabilir. Fortune’un ölümünden sonra bile cemiyetin yeniden organize edildiği 1949 yılına kadar bu tarz ayinlere devam edildiği dillendirilmektedir.⁷⁶

Daha önce de ifade edildiği gibi, Teosofi Cemiyeti’ne ait metinler ve yayın organları yirminci yüzyılın başlarında popüler basında Üstatları popülerleştirmeye çalışsalar da, onlarla nasıl iletişim kurulabileceğine dair bilgileri açıklamaktan imtina etmekteydi. Dahası teknoloji, okült bir locanın dışında herhangi biri tarafından kullanılamayacak kadar tehlikeli veya kutsal kabul edilmekte ve gizli tutulmaktaydı. Diğer taraftan gizli ayinlerin sırlarını dışarıdakilere açıklamanın onları işe yaramaz hale getireceğine dair güçlü bir inanç vardı. Ancak Altın Şafak’ın makalelerini ve ritüellerini yayınlayan Regardie ve her ne kadar bu konuda bir suçluluk duymasa da 1930’ların ortalarında aynı şeyi yapan Fortune’un bu inancı taşımadığı anlaşılmaktadır.⁷⁷ Nitekim Aşk ve Evliliğin Ezoterik Felsefesi (The Esoteric Philosophy of Love and Marriage) ve Sağlıklı Okültizm (Sane Occultism) isimli kitaplarında gizli sırları açıkladığı ve kendi grubunu oluşturduğu gerekçesiyle Altın Şafak’ın kurucusu McGregor Mathers’in dul kalan eşi Moina Mathers (1865-1928) ile aralarının açılması ve cemiyetten dışlanması⁷⁸ bunun ilk göstergesidir. Bunun başka bir delili olarak İkinci Dünya Savaşı’nın kritik ve travmatik zamanlarında haftalık Mektuplarını

⁷⁵ Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 188,234; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 145.

⁷⁶ Polet, “Het leven en de magie van Dion Fortune”.

⁷⁷ Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 325.

⁷⁸ Fortune, *Psychic Self-Defence*, 152-155; Selby, *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts*, 160; Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 80.

merakı olan herkese yayması gösterilebilir. Üstelik bu mektuplarda kasıtlı olarak istenmeyen varlıklarla temastan kaçınmak için alt benliğin uygunlaştırılmasına ve dengelenmesine yardımcı olacak ön eğitim ihtiyacına ilişkin tavsiyeler kesin talimatlar ile aktarılmakta ve hatta Üstatların görüntüleri de dâhil olmak üzere alışılmadık bir biçimde görsel öğelere yer verilmekteydi.⁷⁹

Sonuç

Fortune, Teosofi Cemiyeti'nin doğu bilgeleri üzerine atfettiği üstün özellikleri kabul etmekle birlikte kendi kardeşlik örgütünde Atlantis ve Kelt mitolojisi gibi batı öğelerine de önem vermekteydi. Diğer taraftan Kral Arthur, Merlin, Morgan ve benzeri unsurları içine alan Avalon Mitolojisi ve İçsel Düzlem gibi yeni sayılabilecek unsurları da Batı Ezoterizmine kazandırmıştır. Fortune, Altın Şafak'ın gizli öğretisi olarak ele aldığı bilgileri kitaplarında herkesin anlayacağı bir dilde kaleme almasıyla ondan önceki okültistlerden ayrılmaktadır. Nitekim diğerleriyle anlaşamayp yeni bir kardeşlik örgütü kurmasında bunun da payı dikkate değerdir. Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş ortamı nedeniyle veya yurt dışında olmaları nedeniyle doğrudan temasa geçemediği üyelerinin spritüel gelişimlerini mektuplarla ve dergi makaleleri ile sağlamaya çalışması diğerlerinin aksine öğretisini herkese yaymada bir beis görmediğini gösterir.

Şüphesiz Fortune'un münbit bir yazar olması onun teosofisinin daha net anlaşılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Kısa sayılabilecek bir ömre çok fazla kitap sığdırmış ve inandığı meseleleri korkusuzca kitaplarına taşıyabilmiştir. Karizmatik bir lider etrafında oluşan cemaatlerin liderin ölümü sonrasında dağılması olagelen bir hadisedir. Ancak Fortune'un eserleri onun cemiyetinin sağlam bir yapı oluşturmasına rehberlik etmiş olmalı ki küçük değişikliklere uğrasa da cemiyet günümüzde faal olarak çalışmaktadır. Fortune'dan sonra kendi kurduğu topluluğun yoluna devam etmesinin yanında ezoterik çevrelerde ondan ilham almış birçok irili ufaklı derneğin ortaya çıktığı görülmektedir. Knight, sadece Fortune'un topluluğu içinde 1960'lardan beri bir dizi yan kolun ortaya çıktığını ve bunlardan bazılarının verimli bir zemin bulamaması nedeniyle zamanla ortadan kaybolduğunu ifade etmektedir.⁸⁰ Dion Fortune'dan ilham alınarak kurulan on altı gruptan çoğu liderlerinin ölümü sonrasında dağılsa da bazıları yeni liderler

⁷⁹ Bkz. Dion Fortune, *Aspects of Occultism* (Wellingborough: Aquarian Press, 1962), 7.

⁸⁰ Knight, *Dion Fortune and the Inner Light*, 318.

etrafında varlıklarını sürdürmeyi başarabildi. Her ne kadar bu gruplar farklı üsullere tevessül etseler de Dion Fortune olmadan da onun Üstatlarla teması etrafında oluşturduğu okült deneyimlerini devam ettirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bunlardan Sangreal Vakfı, Işığın Hizmetkarları (Servants of the Light) ve Gareth Knight Grubu ve devamı, Magical Christiyaniy ve Avalon Grubu özellikle günümüzde faaliyetlerine devam etmektedirler.

Kaynakça

- Akyar, Nevfel. “İçsel Işık Kardeşliği”. Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi, ed. Süleyman Turan & Emine Battal, Okur Akademi, 2020, 249-251.
- Barrett, Francis. *The Magus: A Complete System of Occult Philosophy*. Boston: Weiser Books, 2000.
- Cavendish, Richard. *A History of Magic*. Londra: Weidenfeld & Nicholson, 1977.
- Crowley, Aleister. *The Book of Thoth*. New York: Samuel Weiser, 1944.
- Edighoffer, Roland. “Rosicrucianism I: First Half of the 17th Century”. *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff, Leiden- Boston: Brill, 2006.
- Fanger, Claire. “Fortune, Dion (ps. of Violet Mary Firth)”. *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff, Leiden-Boston: Brill, 2006, 377-379.
- Firth, Vioet M. (Dion Fortune). *Machinery of the Mind*. Londra: Rider, 1922.
- Fortacı, Talha. “Emanuel Swedenborg’un Cennet ve Cehennem Anlayışı”. *Oksident* 2/2 (2020): 165-192.
- Fortune, Dion. *Applied Magic and Aspects of Occultism*. Londra: Aquarian Press, 1987.
- Fortune, Dion. *Aspects of Occultism*. Wellingborough: Aquarian Press, 1962.
- Fortune, Dion. *Avalon of the Heart*. Londra: Aquarian Press, 1971.
- Fortune, Dion. *Esoteric Orders and their Work*. York Beach: Samuel Weiser, 2000.
- Fortune, Dion. *Psychic Self-Defence*. Wellingborough: Aquarian Press, 1974.
- Fortune, Dion. *Spiritualism in the Light of Occult Science*. Londra: Rider & Co., 1931.
- Fortune, Dion. *The Magical Battle of Britain*. Bradford on Avon: Golden Gates Press, 1993.
- Fortune, Dion. *The Mystical Qabalah*. Londra: Ernest Benn, 1976.
- Fortune, Dion. *The Secrets of Dr Taverner*. St Paul: MN: Llewellyn, 1962.
- Fortune, Dion & Gareth Knight. *Spiritualism and Occultism*. Loughborough: Thoth, 1999.
- Fortune, Dion & Gareth Knight. *The Circuit of Force*. Loughborough: Thoth, 1998.
- Goodrick-Clarke, Nicholas. *The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008.
- Gül, Ali. *Helena Petrovna Blavatsky ve Modern Teosofi: Tarih ve Öğreti*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Hamill, John (ed.). *The Rosicrucian Seer: Magical Writings of Frederick Hockley With a Chapter on Hockley’s Manuscripts, and a Note on Hockley as an Astrologer by R.A. Gilbert*. Wellingborough: Aquarian Press, 1986.

- Howe, Ellic. *The Magicians of the Golden Dawn: A Documentary History of a Magical Order 1887-1923*. Londra: Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Introvigne, Massimo. "Rosicrucianism III: 19th-20th Century". *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff, Leiden- Boston: Brill, 2006, 1018-1020.
- Katz, David S. *The Occult Tradition*. Londra: Jonathan Cape, 2005.
- King, Francis. *Modern Ritual Magic*. New York: Prism Unity, 1990.
- Knight, Gareth. *Dion Fortune and the Inner Light*. Loughborough: Thoth, 2000.
- McIntosh, Christopher. *The Rosy Cross Unveiled*. Wellingborough: Aquarian Press, 1980.
- Polet, Nancy. "Het leven en de magie van Dion Fortune". *Frontier*, 2014, 20: 2.
- Randolph, Paschal Beverly. *Dealings with the Dead: The Human Soul, Its Migrations and Its Transmigrations*. New York: Elibron Classics, 2005.
- Regardie, Israel. *What You Should Know about the Golden Dawn*. Phoenix, Arizona: Falcon Pres, 1983.
- Richardson, Alan. *Priestess*. Wellingborough: Aquarian Press, 1987.
- Selby, Jhon. *Dion Fortune and her Inner Plane Contacts: Intermediaries in the Western Esoteric Tradition*. Doktora Tezi, Exeter: University of Exeter, 2008.
- Stuckrad, Kocku von. *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*. Londra: Equinox, 2005.
- Var, Jean-François. "Pasqually, Martinès de". *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, ed. Wouter J. Hanegraaff, Leiden-Boston: Brill, 2006, 931-936.

Yeni Dinî Hareketlerin Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri Karşısındaki Tutum ve Davranışları

Attitudes and Behaviors of New Religious Movements towards Epidemics and Their Treatment Methods

Emine Battal

Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
emine.battal@erdogan.edu.tr & <https://orcid.org/0000-0001-6699-4237>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	30.10.2021
Kabul Tarihi Date Accepted	07.12.2021
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2021
Atıf Citation	Emine Battal. "Yeni Dinî Hareketlerin Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri Karşısındaki Tutum ve Davranışları". <i>Oksident</i> 3/2 (2021):157-179.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by <i>Turnitin</i> and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1016622

Öz

Koronavirüs yayılmaya başladıktan sonra salgın toplumsal, ekonomik, siyasal olduğu kadar dinî perspektiften de değerlendirmeye tabi tutulmuş ve farklı inanç sistemlerinin bu tür hastalıklara nasıl baktığı gündeme gelmiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmaya başlayan ve yeryüzünün inanç haritasının önemli bir parçası haline gelen Yeni Dinî Hareketler de konu ile ilgili tartışmalardaki yerini almıştır.

Bu makalede ilk olarak Yeni Dinî Hareketlerin salgın hastalıkları nasıl yorumladıkları ele alınmıştır. Ardından Covid-19 salgını tedbirleri kapsamında getirilen kısıtlamalara yönelik tepkileri ya da yaşanan bu kriz karşısındaki çözüm önerileri tespit edilmeye çalışılmış, son olarak da birey ve toplum sağlığını korumak amacıyla geliştirilen aşuların uygulanması karşısındaki tutum ve davranışları incelenmiştir. Bir yandan Yeni Dinî Hareketlerin sayıca çokluğu diğer taraftan salgın hastalıklara yönelik tutum ve yaklaşımların çeşitliliği, söz konusu hareketlerin tamamının konu ile ilgili düşünceleri ile pratikteki uygulamalarından bahsetmeyi oldukça zor, hatta imkânsız bir girişim haline getirmektedir. Bu nedenle örnek olarak daha ziyade salgın döneminde gerek söylemleri ile gerekse eylemleriyle öne geçerek kendisinden söz ettirmeyi başaran hareketlere müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Dinî Hareketler, Salgın Hastalık, Covid-19, Aşı.

Abstract

After the Coronavirus started to spread, the epidemic has been evaluated in terms of social, economic, political, and religious perspectives. How different belief systems view such diseases came to the fore. The New Religious Movements, which started to emerge after the second half of the 20th century and became an essential part of the world's belief map, also took their place in the discussions on the subject.

Firstly, this article has been discussed how New Religious Movements interpret the epidemics. Then their reactions to the restrictions within the scope of Covid-19 measures or their solution to the crisis has been tried to determine. Finally, attitudes and behaviors towards the application of vaccines developed to protect individual and public health have been examined. Many New Religious Movements or the diversity of perspectives and approaches towards the epidemics make it very difficult to talk about their thoughts and practical applications. For this reason, the movements that come to the fore with their discourses and actions during the epidemic period are discussed in the article.

Keywords: New Religious Movements, Epidemic, Covid-19, Vaccine.

Özet

Dünya tarihi boyunca farklı dönemlerde çeşitli salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Hızlı bir şekilde yayılan ve toplu ölümlere yol açan bu hastalıklar, toplumların hayatını derinden etkilemiştir. Toplumların hafızasında ve psikolojisinde derin izler bırakan salgın hastalıklar karşısında çeşitli mücadele yöntemleri ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu noktada başvurulan alanlardan birisi din olmuştur. Nitekim farklı inanç sistemlerinin salgın hastalıkları nasıl yorumladıkları ve toplum sağlığını korumak amacıyla ne tür çözüm önerilerinde buldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde Covid-19'un ortaya çıkması ve kısa süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almasıyla birlikte dinlerin salgınlara yönelik değerlendirmeleri tekrar gündeme gelmiştir. Bu tartışmalarda geleneksel dinlerin bakış açılarının yanı sıra artık Yeni Dinî Hareketlerin yaklaşımlarına da yer verilmeye başlanmıştır.

Yeni Dinî Hareketler, insanlık için bir tehdit olarak telakki edilen salgın hastalıklara yönelik farklı yorumlar ortaya koymuştur. Bu çerçevede bazı hareketler söz konusu hastalıkları dünyanın son günlerinin belirtisi olarak değerlendirmiştir. Yehova Şahitleri salgınları böyle yorumlayan gruplardan biridir. Onlara göre Kutsal Kitap salgınlardan ismen söz etmemiş ama dünyanın son günlerinde bu tür hastalıkların yaşanacağını bildirmiştir. Mormon Kilisesi'nin de aralarında yer aldığı bazı hareketler ise salgın hastalıkların yaygınlaşmasını insanların inançsızlıklarıyla ilişkilendirmiştir. Ancak Mormon Kilisesi salgınların sebebini sadece inançsızlıkla sınırlı tutmamıştır. İnsanların işlemiş oldukları günahlar ile yaptıkları kötülükleri de salgınla cezalandırılmanın sebepleri arasında zikretmiştir.

Salgınların yorumlanmasında ortaya çıkan bu farklılık söz konusu hastalıklar karşısında alınan tedbirlerin desteklenmesi

Summary

Throughout the world's history, various epidemics have emerged in different periods. These epidemics, which spread rapidly and caused mass deaths, have profoundly affected the lives of societies. Various struggle methods and approaches have been developed against the epidemics. Religion has been one of the fields applied at this point. It has been tried to determine how different belief systems interpret epidemics and their solutions to protect public health. With the emergence of Covid-19 in Wuhan (China) in 2019 and its effect on the whole world in a short time, the evaluations of religions on epidemics have been brought to the agenda again. These discussions have also started to be included in the approaches of New Religious Movements and the perspectives of traditional religions.

New Religious Movements have put forward different interpretations on epidemics that are considered a threat to humanity. In this context, some movements commented on the epidemics mentioned above as the signs of the world's last days. Jehovah's Witnesses is one of the groups that interpret the epidemics in this way, arguing that the Bible did not mention the epidemics by name but stated that such diseases would occur in the world's last days. Some movements, including the Mormon Church, have associated the spread of epidemics with people's unbelief. The Mormon Church did not limit the cause of the epidemics to just unbelief. It also mentioned peoples' sins and vices among the reasons for being punished with an epidemic.

This difference in the

noktasında da görülmektedir. Mesela Yehova Şahitleri, salgın hastalıklar karşısında kişilerin hem kendilerini hem de başkalarını koruyabilmeleri için gerekli olan tedbirlerin alınması gerektiğini savunmuştur. Nitekim Yehova Şahitleri bu düşünce doğrultusunda, Covid-19 salgını baş gösterdiğinde hükümetler henüz kısıtlamalar koymadan önce ev ziyaretlerini durdurmuşlardır. Sokağa çıkma yasaklarının uygulanmaya başlamasıyla birlikte İbadet Salonları'nda yaptıkları halka açık toplantı düzenlemeyi bırakmışlardır. Scientology Hareketi de Covid-19 salgını sürecinde büyük toplantılarını iptal etmiş, ayrıca bültenler yayınlarak taraftarlarına sağduyu çağrısında bulunmuştur. Yine Hare Krishna, koronavirüsün yayılmasını engellemek adına dünyanın farklı bölgelerinde faaliyet yürüten mabet ve toplanma merkezlerini kapatmıştır. Öte yandan tedbirlere uyma konusunda kayıtsız davranan hareketlerin bulunduğu da bilinmektedir. Mesela Shincheonji, virüsün yayılması konusunda kendilerine yöneltilen eleştirilerle dikkat çekmiştir. Öyle ki Covid-19 salgının ilk aylarında, virüsün yayılmasına sebep oldukları gerekçesiyle, hükümetten söz konusu hareketin dağıtılması istenmiştir.

Yeni Dinî Hareketler, salgın hastalıkların giderilmesinde hangi yollara başvurdukları ya da aşı da dâhil olmak üzere önerilen korunma ve tedavi yöntemlerine nasıl tepki verdikleri ile de gündeme gelmektedir. Söz konusu hareketlerin bir kısmı tıbbi tedavilerin salgınları önleyemediğini ileri sürmüş, dolayısıyla uygulanmalarına sıcak bakmamıştır. Diğer bazı hareketler ise tam aksine bilime güvenilmesi gerektiğinin altını çizmiş, bu doğrultuda da katılımcılarını tıbbi tedavileri kabul etmeye yönlendirmiştir. Bu çerçevede Yehova Şahitleri, Kutsal Kitap ilkeleri ile çeliştiği gerekçesiyle kan ve organ nakli gibi bazı tedavi şekillerini kabul etmemektedir. Bununla birlikte tıbbi tedavilere bütünüyle

interpretation of epidemics also supports the measures against such diseases. For example, Jehovah's Witnesses advocate all necessary steps against the epidemics. They had stopped their home visits even before government-imposed restrictions when the Covid-19 pandemic arose. With imposing curfews, they stopped holding public meetings in Kingdom Halls. Scientology also canceled its large gatherings during the Covid-19 pandemic. It issued bulletins and called its supporters to common sense. Hare Krishna closed temples and collecting centers in different parts of the world to prevent the spread of the Coronavirus. It is also known that some movements do not comply with the measures. For example, Shincheonji has attracted attention with the criticisms directed at them regarding the spread of the virus. In the first months of the Covid-19 epidemic, the government was requested the dissolution of the movement on the grounds that they caused the spread of the virus.

New Religious Movements come to the fore with which methods they resorted to eliminating epidemics or reactions to the proposed prevention and treatment methods, including vaccines. Some of such movements claimed that medical treatments could not prevent epidemics, therefore, did not lean to their implementation. On the contrary, some other movements underlined that science should be trusted and directed their participants to accept medical treatments. For example, Jehovah's Witnesses do not take certain forms of treatment, such as blood and organ transplants, because they contradict Bible principles.

karşı çıkma durumu da söz konusu değildir. Zira Kutsal Kitap ilkeleriyle çelişmediği düşünülen tedavi yöntemlerinden yararlandıkları ve ilaç kullandıkları bilinmektedir. Söz konusu tedavi yöntemlerinden hangisini tercih edecekleri ise kişilerin kendi kararlarına bırakılmaktadır. Yehova Şahitleri aşısı konusunda da benzer bir tutum takınmakta, topyekün bir onay ya da karşıtlık sergilememektedir. Aşı olmak ya da çocuklarına aşısı yaptırmak her bir hareket üyesinin kendisinin vermesi gereken bir karar olarak görülmektedir. Benzer şekilde Hare Krishna hareketinde de aşısı konusunda herkesin bireysel olarak karar alabileceğine vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte doktorların açıklamalarına ve bilimsel çalışmaların verilerine güvenilmesinin yerinde olacağı da ifade edilmektedir.

Bazı hareketlerde liderler tarafından aşısı karşıtlığı yapılmaktadır. 2006 yılında ABD’de ortaya çıkan Küresel Vizyon Kutsal Kitap Kilisesi’nin kurucusu ve lideri Gregory Duane Locke, Covid-19 aşısına karşı söylemleriyle kendinden söz ettirmiştir. Locke, Koronavirüs salgını hakkında pandeminin bir aldatmaca olduğunu, ölüm raporlarının manipüle edildiğini ileri sürmüştür. Bu iddialarına ayrıca aşılardan tehlikeli olduğunu ve virüsün kendisinden çok daha fazla ölüme yol açacağını da eklemiştir. Locke bu kadarla yetinmemiş ve bu süreçte cemaatinin toplantılarını iptal etmeyerek maske ve sosyal mesafe kurallarını ihlal etmiştir. Bunların haricinde bazı hareketler salgın ile mücadelede alternatif tekniklerini öne çıkarma yoluna gitmiştir. Mesela Falun Gong, kendi uygulamalarının Covid-19’un önlenmesi ve bu virüse bağlı ölüm riskini azaltması noktasında potansiyel bir faydaya sahip olduğunu ileri sürmüştür. Mesih Apostolik Kilisesi ve Kendini Gerçekleştirme Derneği gibi bazı hareketler ise salgın hastalıklarla en etkili mücadele yolu olarak duayı önermiştir.

However, it has not been wholly objected to medical treatments. It is known that they benefit from treatment methods that are not thought to contradict Bible Principle, and they use the medicine. Which treatment methods will be preferred is left to the individual’s own decisions. Similarly, being vaccinated is also seen as a decision that each movement member has to make. In *Hare Krishna*, it is emphasized that everyone can make an individual decision about vaccination. It is stated that it would be appropriate to rely on the explanations of doctors and the data of scientific studies.

In some movements, leaders are opposed to vaccination. Gregory Duane Locke, the founder, and leader of the Global Vision Bible Church, which emerged in the USA in 2006, has made a name for himself with his rhetorics against the Covid-19 vaccine. He claimed that the coronavirus epidemic was a hoax, that death reports had been manipulated. Locke also added to these claims that the vaccines are dangerous and will cause more deaths than the virus itself. In addition, he did not cancel the meetings of his congregation during this process and violated the rules for the mask and social distance. On the other hand, some movements have put forward alternative techniques to fight against the epidemic. For example, *Falun Gong* has claimed that its practices have a potential benefit in preventing Covid-19 and reducing the risk of death from this virus. Some movements, such as *Christ Apostolic Church* and *Self-Realization Fellowship*, have suggested praying as the most effective way to fight the

Anlaşılabacağı üzere gerek salgın hastalıklara bakış açıları gerek alınan tedbirler karşısındaki tepkileri gerekse tedavi yöntemleri ve aşı ile ilgili tutumları kapsamında Yeni Dinî Hareketlerin tamamı hakkında genel geçer tanımlamalar ya da değerlendirmeler yapmak mümkün değildir. Bu nedenle salgınla mücadelenin seyrini olumsuz yönde etkileyenleri merkeze alarak bütün hareketler günah keçisi ilan edilmemelidir. Öte yandan bazı grupların halk sağlığını tehdit eden uygulamalarına yönelik mücadele stratejileri geliştirilmesinin de önemli bir sorumluluk olduğu unutulmamalıdır.

epidemics.

It is impossible to make general definitions or assessments about all the New Religious Movements in the relevant discussions. Thus, all movements should not be made scapegoats by focusing on those that adversely affect the course of the fight against the epidemic. However, On the other hand, it should not be forgotten that it is an important responsibility to develop strategies to combat the practices of some groups that threaten public health.

Giriş

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda yaşam süren toplumların çeşitli salgın hastalıklara maruz ve onlarla mücadele etmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. İnsanları en fazla etkileyen ve çok sayıda ölüme neden olan bu salgınların başta gelenleri arasında veba, sıtma, kolera, tifo, çiçek, grip, EBOLA, SARS, AIDS zikredilebilir. Mesela 500'lü yıllarda başlayıp 700'lü yılların ortasına kadar devam eden Jüstinyen vebası salgınında dünya nüfusunun yarısı (25-50 milyon kişi), 1346-1353 yılları arasında Avrupa'da meydana gelen ve "kara ölüm" olarak nitelendirilen veba salgınında kıta nüfusunun yaklaşık %40'ı (15-125 milyon kişi) hayatını kaybetmiştir. 1918-1920 yılları arasında görülen İspanyol gribi sonucu milyonlarca insan ölmüştür.¹ Bunların haricinde 2003 yılında SARS, 2014'te EBOLA salgını da yine binlerce kişinin ölümüne yol açmıştır.²

Söz konusu salgınların en yakın tarihli örneğini ise Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan, Şubat 2020'den itibaren dünyanın pek çok bölgesinde yayılan ve halen tüm dünyayı etkisi altında tutmakta olan Yeni Tip Koronavirüs (Covid-19) oluşturmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılın en büyük halk sağlığı problemi olan ve milyonlarca kişinin ölümüne yol açan koronavirüs salgını, iktisadi ve siyasi alanın yanı sıra dinî açıdan da pek çok etki yaratmıştır. Yaşanan bu kriz karşısında farklı dinî yapılanmalar, kendi öğretileri doğrultusunda bir tutum ve bakış açısı geliştirmiştir. Mesela salgının yaygınlaştığı ilk dönemde bazı dinî liderler ve takipçileri hükümetlerin almış olduğu kararlara uygun davranma eğilimi göstererek ritüellerinde değişiklik yapma, hatta toplu olarak gerçekleştirilen birçok ibadeti askıya alma yoluna giderken bazıları ise tam tersi davranarak söz konusu pandemi kurallarına uymak istememiştir.³

Koronavirüs salgınının ilk haftalarında büyük dinî toplantıların virüsün yayılmasını tetiklediği bir realitedir. Ancak burada dikkat çeken husus pandeminin başlarında henüz kanunen kısıtlanmamış bu toplantıların aynı dönemlerde gerçekleşen ve yine kalabalık ortamların

¹ TÜBA, "Covid 19 Pandemi Değerlendirme Raporu", (TÜBA, 2020), 21.

² Alex Knapp, "The Secret History of The First Coronavirus", erişim: 19.10.2021, <https://www.forbes.com/sites/alexknapp/2020/04/11/the-secret-history-of-the-first-coronavirus-229e>; TÜBA, "Covid 19 Pandemi Değerlendirme Raporu", 24-26.

³ Sayed A. Quadri, "COVID-19 and Religious Congregations: Implications for Spread of Novel Pathogens", *International Journal of Infectious Diseases* 96 (2020): 219-221; Vivian Yee, "In a Pandemic, Religion Can Be a Balm and a Risk", erişim: 10.10.2021, <https://www.nytimes.com/2020/03/22/world/middleeast/coronavirus-religion.html>.

oluşmasına yol açan siyasi ve sportif etkinliklerden çok daha fazla eleştirilmiş olmasıdır. İşaret edilmesi gereken bir diğer nokta ise yine bu dönemde geleneksel dinlerin faaliyetlerine kısmen de olsa müsamaha gösterilirken azınlık konumundaki dinî grupların etkinliklerinden dolayı saldırganca bir tutumla karşı karşıya kalmasıdır.⁴ Geleneksel dinler gibi Yeni Dinî Hareketler de büyük oranda Covid- 19 ile mücadeleye katkı sunmaya çabalamış olmasına rağmen bu dinî yapılara karşı olanlar, Scientology gibi bazı hareketler hakkında pandemi kurallarını ihlal ederek halk sağlığını tehlikeye attıklarına dair iddialarda bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra bazı Yeni Dinî Hareketlere ait kurumların, yardım etme bahanesiyle insanlara kendi inançlarını benimsetmeyi hedefledikleri de dile getirilmiştir.⁵

Söz konusu oluşumların halk sağlığına yönelik faaliyetlerini hedef alan bu iddiaların haklı ya da haksızlığı başka bir tartışmanın konusudur. Ancak söz konusu tartışmalar ekseninde, Yeni Dinî Hareketlerin salgın hastalıklara bakışı, bu tür durumlar karşısında aldıkları tavır ile sundukları çözüm önerilerinin neler olduğunu bilmek önem arz etmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada ilk olarak Yeni Dinî Hareketlerin salgın hastalıkları nasıl yorumladıkları ele alınmıştır. Ardından Covid-19 salgını tedbirleri kapsamında getirilen kısıtlamalara yönelik tepkileri ya da yaşanan bu kriz karşısındaki çözüm önerileri tespit edilmeye çalışılmış, son olarak da birey ve toplum sağlığını korumak amacıyla geliştirilen aşuların uygulanması karşısındaki tutum ve davranışları incelenmiştir. Bir yandan Yeni Dinî Hareketlerin sayıca çokluğu diğer taraftan salgın hastalıklara yönelik tutum ve yaklaşımların çeşitliliği, söz konusu hareketlerin tamamının konu ile ilgili düşünceleri ile pratikteki uygulamalarından bahsetmeyi oldukça zor, hatta imkânsız bir girişim haline getirmektedir. Bu nedenle örnek olarak daha ziyade Covid-19 salgını döneminde gerek dile getirdikleri söylemleri ile gerekse sergiledikleri tutum ve yaklaşımlarla öne çıkarak kendisinden söz ettirmeyi başaran hareketlere müracaat edilmiştir.

1) Yeni Dinî Hareketlerin Salgın Hastalıklara Yaklaşımı

Koronavirüs yayılmaya başladıktan sonra salgın toplumsal, ekonomik, siyasal açıdan olduğu kadar dinî perspektiften de değerlendirmeye tabi tutulmuş ve farklı inanç sistemlerinin bu tür hastalıklara nasıl baktığı gündeme gelmiştir. XX. yüzyılın ikinci

⁴ Rosita Soryte, "We Can Lift This World While Quarantined: Scientology and the 2020 Pandemic", *The Journal of CESNUR* 4/4 (2020): 3.

⁵ Soryte, "We Can Lift This World While Quarantined", 4.

yarısından sonra ortaya çıkmaya başlayan ve yeryüzünün inanç haritasının önemli bir parçası haline gelen Yeni Dinî Hareketler de konu ile ilgili tartışmalardaki yerini almıştır.

Yeni Dinî Hareketlerden bazıları salgın hastalıkları dünyanın son günlerinin belirtisi olarak değerlendirmiştir. Salgın hastalıkları böyle yorumlayan hareketlerden biri Yehova Şahitleri'dir. ABD'de, 1870'li yıllarda Charles Taze Russell tarafından kurulan Yehova Şahitleri'nin inancına göre Kutsal Kitap COVID-19, AIDS ya da İspanyol gribi gibi hastalıklardan ismen söz etmemekle birlikte dünyanın son günlerinde salgın hastalıkların yaşanacağını önceden haber vermiştir. Bu yorum, Kutsal Kitap'ta geçen "Büyük depremler, birçok yerde salgın hastalıklar ve kıtlıklar olacak. Korkunç görüntüler ve gökten büyük alametler görülecek." (Luka 21: 11)⁶ şeklindeki ifadeden çıkarılmaktadır. Yehova Şahitleri salgın hastalıkları Tanrı tarafından tüm insanlığa verilen bir ceza olarak değerlendirmemekte, bilakis Tanrı'nın gökte kurduğu krallığı aracılığıyla çok yakında salgın hastalıklar da dâhil tüm sağlık sorunlarını ortadan kaldıracığına inanmaktadırlar.⁷ Onlara göre Kutsal Kitap'ta yer alan şu ifadeler bu duruma işaret etmektedir:

Orada oturan hiç kimse 'hastayım' demeyecek. Orada yaşayanların suçları başlanacak. (İşaya 33: 24)

O zaman körlerin gözleri açılacak, sağırın kulakları duyacak. O zaman topallar geyik gibi sarp yerlere tırmanacak. Dilsizlerin dilinden sevinç çığlıkları dökülecek. Çünkü çölde sular fışkıracak, bozkırda dereler akacak. (İşaya 35: 5-6)

Yehova Şahitleri genel anlamda salgın hastalıkları tanrısal bir ceza olarak görmemekle birlikte Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın insanları zaman zaman salgın hastalıklarla cezalandırdığına dair durumlardan da söz edilmektedir. Buna örnek olarak bazı insanların cüzzamla cezalandırılmasına ilişkin anlatılar verilebilir:

Miryam ve Harun, Kuşî bir kadınla evlenmesinden dolayı Musa aleyhinde konuşmaya başladılar. "Yehova sadece Musa aracılığıyla mı konuştu? Bizim aracılığımızla da konuşmadı mı?"

⁶ Yehova Şahitleri'nin görüşleri bağlamında başvurulmuş Kutsal Kitap ifadeleri, bu hareket tarafından 1970'lerde tercüme edilip tamamlanan Kutsal Kitap—Yeni Dünya Çevirisi'nden alınmıştır (Kutsal Kitap—Yeni Dünya Çevirisi, erişim: 10.09.2021, <https://www.jw.org/tr/kutuphane/kutsal-kitap/bi12/kitaplar/>).

⁷ Yehova'nın Şahitleri, "Kutsal Kitap Salgın Hastalıklar Hakkında Ne Der?", erişim: 23.08.2021, <https://www.jw.org/tr/kutsal-kitabin-ogrettikleri/sorular/kutsal-kitap-salginlar-hakkinda-ne-der/>.

diyorlardı. Ve Yehova bunları duyuyordu. Musa yeryüzündeki tüm insanlardan çok daha yumuşak başlı biriydi. Ve Yehova ansızın Musa, Harun ve Miryam'a "Üçünüz de Toplanma Çadırına gidin" dedi. Onlar da gittiler. Yehova bulut sütununda aşağı indi ve çadırın girişinde durdu; Harun ve Miryam'ı çağırdı; ikisi de yaklaştı. Onlara şöyle dedi: "Şimdi söyleyeceklerimi dinleyin. Eğer aranızda Bana hizmet eden bir peygamber olursa, Ben Yehova, bir görüntüde Kendimi ona tanıtırım. Onunla rüyada konuşurum. Fakat kulum Musa için böyle değil! Tüm halkım ona emanet edilmiştir. Onunla üstü kapalı değil açık açık, yüz yüze konuşurum; o Yehova'nın suretini görür. Böyleyken, kulum Musa aleyhinde konuşmaktan korkmadınız mı?" Yehova onlara çok öfkelenmiş ve oradan gitti. Bulut çadırın üstünden çekildi ve Miryam cüzamla vuruldu, kar gibi bembeyaz oldu. Harun dönüp baktı, Miryam cüzamla vurulmuştu. Harun hemen Musa'ya "Bağışla efendim" dedi, "Bu akılsızca davranışımızı günah sayma! Ne olur, kız kardeşim ana rahminden etinin yarısı yenmiş olarak çıkan ölü bir çocuk gibi kalmasin!" Ve Musa Yehova'ya "Ey Tanrım, lütfen! İyileştir onu ne olur!" diye yalvardı. O zaman Yehova Musa'ya şunu söyledi: "Eğer babası onun yüzüne tükürseydi yedi gün utanç içinde yaşamayacak mıydı? Yedi gün konaklama yerinin dışında, ayrı bir yerde tutulsun, sonra konaklama yerine alınsın." Bunun üzerine Miryam yedi gün konaklama yerinin dışında, ayrı bir yerde tutuldu. Miryam konaklama yerine geri alınana dek halk yola çıkmadı. Sonra Hatserot'tan ayrıldılar ve Paran Çölüne gelip orada konakladılar. (Sayılar 12: 1-16)

Fakat Tanrı adamı Elişa'nın hizmetkârı Gehazi kendi kendine şöyle dedi: "Efendim bu Arami Naaman'a yük olmamak için getirdiklerini kabul etmedi. Ama Yehova'nın hakkı için, ben arkasından koşup ondan mutlaka bir şey alırım." Ve Gehazi Naaman'ın peşinden yola koyuldu. Naaman arkasından birinin koştüğünü görünce onu karşılamak için arabasından indi ve "Hayrola?" diye sordu. Gehazi "Hayırdır" dedi; "Beni efendim gönderdi, 'Efraim'in dağlık bölgesinden, peygamber oğullarından iki genç geldi; onlar için lütfen bir talant gümüş ve iki takım giysi ver' diyor." Naaman "Lütfen iki talant al" dedi. Çok ısrar etti ve sonunda iki torbaya iki talant gümüş ile iki takım giysi koydu, ve bunları Gehazi'nin önü sıra taşıyanlar diye iki hizmetkârına yükledi. Ofel'e geldiklerinde Gehazi hemen torbaları ellerinden alıp eve koydu ve adamları gönderdi. Onlar da geri döndü. Gehazi gelip efendisinin önünde durdu. Elişa "Neredeydin Gehazi?" diye sordu. Fakat o "Hizmetkârın hiçbir yere gitmedi" dedi. Bunun üzerine Elişa ona şöyle dedi: "O adam seni karşılamak için yolundan dönüp arabasından indiğinde benim yüreğim orada değil miydi? Şimdi gümüşler, giysiler, zeytinlikler, bağlar, koyunlar, sığırlar, hizmetkârlar ve hizmetçiler edinme zamanı

mi? Bu yüzden Naaman'ın cüzamı sana geçecek ve devirler boyunca senin soyundan ayrılmayacak.” Gehazi derhal onun yanından çıktı, çünkü her yanını cüzam kaplamış, kar gibi beyaz olmuştu. (2.Krallar 5: 20-27)

Fakat güçlenince yüreğini öyle bir kibir kapladı ki, kendi yıkımına yol açtı. Tanrısı Yehova'ya sadakatsizlik etti ve buhur sunağında buhur yakmak için Yehova'nın mabedine girdi. Hemen ardından da kâhin Azarya ve Yehova'nın seksen cesur kâhini girdi. Kral Uzziya'nın karşısına dikilerek “Ey Uzziya, Yehova'ya buhur yakmak senin işin değil!” dediler. “Buhur yakmak, bu iş için kutsanmış Harun soyundan kâhinlerin işidir. Kutsal mekândan çık, çünkü sadakatsizlik ettin. Bu yaptığın Yehova Tanrı'nın önünde sana onur kazandırmaz.” O sırada buhur yakmak için buhurdamı elinde tutan Uzziya kâhinlere çok öfkeleni. Böyle öfkeliyken, Yehova'nın evindeki buhur sunağı yanında duran kâhinlerin önünde, aniden alnında cüzam çıktı. Yüksek kâhin Azarya ve tüm kâhinler ona baktılar ve alnından cüzamla vurulduğunu gördüler. Telaş içinde onu oradan çıkardılar; kendisi de çıkmak için acele etti, çünkü Yehova ona ağır bir darbe indirmişti. Kral Uzziya öldüğü güne kadar cüzamlı kaldı ve ayrı bir evde görevinden uzak yaşadı; çünkü Yehova'nın eviyle ilişkisi kesilmişti. Bu sırada kral evinin başında olan oğlu Yotam memleket halkını da yönetiyordu. (2.Tarihler 26: 16-21)

Kutsal Kitapta geçen bu ifadeler incelendiğinde bahsi geçen olaylarda hastalığın rastgele herkese bulaşmadığına dikkat çekildiği görülmektedir. Buna göre masum insanlar hastalıktan etkilenmemiş, sadece Tanrı'ya açıkça isyan eden kişiler cezalandırılmıştır.⁸ Kaldı ki Yehova Şahitleri'ne göre iman eden kişiler hastalıktan muaf tutulmuş değildir. Dolayısıyla inanan insanlar da hastalıkla mücadele etmek durumunda kalabilirler.⁹ Bu nedenle her hastalığa maruz kalan, Tanrı'nın memnun olmadığı kişi olarak nitelendirilemez. Zira Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın sadık kullarının da çeşitli hastalıklarla mücadele ettiğine işaret edilmektedir.¹⁰

⁸ Yehova'nın Şahitleri, “Kutsal Kitap Salgın Hastalıklar Hakkında Ne Der?”.

⁹ Bu yorumun dayanağı 1.Timoteos 5: 23'te geçen “Midenin sağlığı ve sık sık baş gösteren rahatsızlıkların için, artık su içme, biraz da şarap iç” ifadesidir.

¹⁰ “Güneş altında olanlara dönüp baktım: Yarışı hep hızlı olan kazanmıyor; savaşı yiğitler, yiyeceği hikmetliler, serveti anlayışlılar, itibarı da bilgililer kazanmıyor; çünkü hepsi beklenmedik zamanda beklenmedik olaylarla karşılaşılıyor.” (Vaiz 9: 11) pasajında geçen “beklenmedik zamanlarda beklenmedik olaylarla karşılaşılması” ifadesini Yehova Şahitleri ayrıca Tanrı'nın sadık kullarının hastalıklara yakalanmasının ardındaki temel neden olarak da zikretmektedir (Yehova'nın Şahitleri, “Kutsal Kitap Salgın Hastalıklar Hakkında Ne Der?”).

Bütün bu ifadelerden hareketle Yehova Şahitleri günümüzdeki Covid-19 salgınına dünyanın son günlerinde gerçekleşecek Armagedon'un habercisi olarak görmektedir. Zira Mesih ile şeytan arasında yaşanacak olan bu manevi mücadelede hakikatin takipçileri, yani Yehova Şahitleri zarar görmeyecektir. Bu savaşın sonunda Covid-19 kurbanları da dâhil olmak üzere hastalık ve sakatlıktan muzdarip olan herkes iyileşecek, salgın veya başka bir nedenle ölenler de dirilecektir. Savaşın sona ermesi hareket üyeleri için sonsuz cennetin habercisi, Mesih'in bin yıllık yönetiminin başlangıcının işareti olacaktır.¹¹

1830 yılında ABD'de mesihî bir hareket olarak ortaya çıkan Mormon Kilisesi, salgın hastalıkları insanların inançsızlıkları yüzünden onlara verilen ilahi bir ceza olarak telakki etmektedir. Bu konuda hareketin en temel kutsal metni olan *Mormon Kitabı*'nda¹² şu ifadeler yer almaktadır:

Ve O'na inanmayanlarsa ateşle ve kasırgayla ve depremlerle ve cinayetlerle ve salgın hastalıklarla ve kıtlıklarla yok olup gidecekler. Ve onlar Rab'bin Tanrı olduğunu ve İsrail'in Kutsal olduğunu bilecekler. (2. Nefi 6: 15)

Bu nedenle, kötülükleri yüzünden üzerlerine yıkım, kıtlık, salgın hastalık ve cinayetler gelecek; ve sağ kalanlar bütün ulusların arasına dağıtılacaktır. (2. Nefi 10: 6)

Ve söyleyeceklerim şudur: İşte, bendeki vahiy ruhuna göre şunu algılıyorum ki bu aynı halk, yani Nefililer, İsa Mesih onlara görüldükten dört yüz yıl sonra inançlarını kaybedecektir. Evet ve o zaman, Nefi halkının sonu gelinceye kadar savaşlar ve salgın hastalıklar, evet, kıtlıklar ve cinayetler göreceklerdir. (Alma 45: 10-11)

Mormonlara göre insanların salgın hastalıklara maruz kalmasının tek sebebi inançsızlıkları da değildir. İnsanların işlemiş oldukları günahlar ve yapmış oldukları kötülükler de yine salgınla cezalandırılmanın sebebi olarak görülmüştür:

Ve öyle olacak ki bu halkımı korkunç felâketlerle, evet, kıtlıkla ve salgın hastalıklarla cezalandıracağım; ve bütün gün boyunca onları inim inim inleteceğim. (Mosiya 12: 4)

¹¹ George D. Chryssides, "Jehovah's Witnesses and Covid-19", erişim: 24.08.2021, <https://censamm.org/blog/jehovahs-witnesses-and-covid>.

¹² Mormon Kitabı'ndan yapılan alıntılar için bkz. *Book of Mormon*, erişim: 23.09.2021, <https://www.churchofjesuschrist.org/study/scriptures/bofm?lang=eng>.

Ve büyük bir salgın hastalıkla vurulacaklar—ve bütün bunları işledikleri kötülükler ve iğrençlikler yüzünden yapacağım. (Mosiya 12: 7)

Fakat, sizin canınız doğru insanların duaları sayesinde başıslanmıştır; şimdi bu yüzden, aranızdan doğruları kovarsanız, o zaman Rab elini çekmeyecek, ama kızgın öfkesiyle sizin üzerinize gelecektir; o zaman kıtlıkla, salgın hastalıklarla ve kılıçla vurulacaksınız; ve eğer tövbe etmezseniz, bunun vakti gelmiştir. (Alma 10: 23)

İşte, sen Nefi'sin ve ben de Tanrı'yım. İşte sana meleklerimin huzurunda bildiriyorum ki sen bu halkın üzerinde yetki sahibi olacaksın ve bu halkın kötülüklerine göre toprağı açlıkla, salgın hastalıkla ve yıkımla vuracaksın. (Helaman 10: 6)

Ve onlar kurdukları kötü çeteler yüzünden Rab'bin sözüne hiç kulak vermediler; bu nedenle bütün ülkede savaşlar ve çekişmeler ve aynı zamanda birçok kıtlık ve salgın hastalıklar çıkmaya başladı; öyle ki yeryüzünde şimdiye kadar hiç bilinmeyen bir yıkım yaşandı; ve bütün bunlar Şiblom'un zamanında oldu. (Eter 11: 7)

2) Salgınlar Karşısında Sergilenen Tutum ve Davranışlar

Yeni Yeni Dinî Hareketlerde, salgınların yorumlanması konusunda ortaya çıkan fikir ayrılıkları bu tür hastalıklar karşısında alınan tedbirlerin desteklenmesi noktasında da kendisini göstermiştir. Bu çerçevede bazı hareketler hastalıktan korunmak için gereken önlemleri hiç vakit kaybetmeden uygulamaya koyarken bazıları ise resmi kararlar alınmış olmasına rağmen konuyla ilgili adım atmamayı geciktirme yoluna gitmiştir.

Mesela Yehova Şahitleri, bir salgın meydana geldiğinde kişilerin gerek kendilerini gerekse başkalarını hastalıktan koruyabilmeleri için önlemlerin alınması gerektiğini savunmuştur.¹³ Bu nedenledir ki hareket üyeleri Covid-19 salgını baş gösterdiğinde hükümetler henüz kısıtlamalar koymadan önce ev ziyaretlerini durdurmuşlardır. Sokağa çıkma yasaklarının uygulanmaya başlamasıyla birlikte İbadet Salonları'nda yaptıkları halka açık toplantıları bırakmışlardır.¹⁴ Buna karşın bazı ibadet ve toplantılar, çevrim içi araçlar kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmış

¹³ Özdeyişler 22: 3

¹⁴ Chryssides, "Jehovah's Witnesses and Covid-19".

ve bu bağlamda hareket üyeleri Zoom ve Teams gibi platformlar üzerinden planlanan online programlara katılmaya teşvik edilmiştir.¹⁵

Yehova Şahitleri ayrıca, Covid-19 salgını esnasında, uygulanmasında yarar görülen bazı önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler, resmi internet sitelerinde şu şekilde sıralanmıştır:

1. **Panik Yapmayın.** Salgın hastalıklar konusunda tetikte olmak ve makul önlemler almak önemliyse de aşırı kaygıya kapılmamalıyız. Gerçeklere dayanan dengeli bir yaklaşıma sahip olmalıyız (Özdeyişler 14:15; İşaya 30:15).
2. **Devletin Öneri ve Talimatlarına Uyun.** Genelde yerel yetkililer halkın sağlığı için bazı önlemler alırlar ve çeşitli kısıtlamalar getirirler. Devletin talimatlarından haberdar olmak ve bunlara uymak iyi olacaktır (Romalılar 13:1).
3. **Hijyene Önem Verin.** Sık sık ellerinizi sabun ve suyla yıkayın ya da alkol içeren bir dezenfektan kullanın. Ayrıca evde ve İbadet Salonlarında sıkça dokunulan yüzeyleri temiz tutmaya özen gösterin. Uzmanlar böyle zamanlarda tokalaşmamayı öneriyor çünkü bu, hastalığın yayılmasına sebep olabilir. Dünya Sağlık Örgütü koronavirüs hakkında bazı ek tavsiyelerde bulundu.
4. **Başkalarına Sevgi Gösterin.** İbadetlere katılmak ve hizmete çıkmak hepimiz için çok önemli olsa da hastaysanız, hastalığınızı başkalarına bulaştırmamak için evde kalmanız en iyisi olacaktır. Bunu yaparak kardeş sevgisi gösterirsiniz ve hem iman kardeşlerinizi hem de Şahit olmayan komşularınızı hastalıktan korumuş olursunuz (Matta 22:39).
5. **Cemaatinizin Yaptığı Geçici Düzenlemelere Uyun.** Salgın yaşanan bölgelerde Büronun ibadetleri, kongreleri ve diğer teokratik faaliyetleri bir süreliğine iptal etmesi gerekebilir; Güney Kore, İtalya ve Japonya’da COVID-19 virüsünün en çok yayıldığı bölgelerde olduğu gibi. İhtiyarlar yerel koşullara bağlı olarak müjdecilerin kaydedilen ibadetleri evde izleyebilmesi için bir düzenleme yapılabilir. Müjdeciler telefon, mesaj, e-posta ya da mektup yoluyla şahitlikte bulunmaya devam edebilir.¹⁶

Yehova Şahitleri’ne göre Koronavirüs salgını her ne kadar bir endişe kaynağı olsa ve korunma ihtiyacı ortaya çıkarsa da korkulmaması gereken

¹⁵ Chryssides, “Jehovah’s Witnesses and Covid-19”.

¹⁶ Yehova’nın Şahitleri, “Koronavirüsle İlgili Son Gelişmeler ve Hastalıktan Korunmanın Yolları”, erişim: 23.08.2021, <https://www.jw.org/tr/haberler/jw/bolgelere-gore/dunyadan-haberler/jw-koronavirus-gelismeler-ve-onlemler/>.

bir durumdur. Zira yukarıda da işaret edildiği üzere Yehova Şahitleri bu sürecin kendileri için olumsuzluk doğurmayacağına inanmaktadır.

Yeni Dinî Hareketlerin salgın hastalıklar karşısındaki tutum ve yaklaşımları konusunda verilebilecek bir başka örnek 1950 yılında Lafeyette Ron Hubbard tarafından ABD’de kurulan Scientology Hareketi’dir. Scientology, “hastalığı önlemenin onu tedavi etmekten daha öncelikli ve değerli olduğu” anlayışıyla konuya yaklaşmış ve bu bağlamda Covid-19 salgını sürecinde büyük toplantılarını iptal etmiştir. Bunun yanı sıra bültenler yayımlayarak taraftarlarına da sağduyu çağrısında bulunmuştur.¹⁷ Bu çerçevede hareketin günümüzdeki lideri David Miscavige tarafından 13 Mart 2020 tarihinde yayınlanan Inspector General Network Bulletin başlıklı dokümanda şu maddelere yer verilmiştir:

İlki siz ve yakın çevreniz için gerçek bilgiler. Bu bilgileri içeren kitapçıklar, tüm personele ve halka - arkadaşlara, aileye ve meslektaşlara ücretsiz olarak dağıtılmak üzere sağlanmıştır.

İkincisi, bu virüsün her ne ise önlenmesi ya da öldürülmesi. Bu virüs ya da herhangi bir virüs, bakteri veya mikrop istilasını ortadan kaldırmak için en etkili ürünleri araştırdık ve kullanıyoruz. Havadaki yoğun ozon infüzyonlarının yanı sıra peroksit ve deconz püskürtülmesi buna dâhildir. (Bu uygulamaları görmediyseniz boş mekanlarda işlem yapıldığı içindir.)

Üçüncüsü, tıbbi kontroller ve izolasyon. Hasta kişilerin izole edilmesi (ayrı mahallelerde ve genel nüfusla temas halinde olmayacak şekilde) uzun süredir LRH’ Sea Organization politikası olmuştur. Bu, hastalığın nasıl önleneceğine ilişkindir. Bu nedenle önleyici bir tedbir olarak tüm personel ve halk her gün, dinî törenlerden/ibadetlerden önce ateşlerini ölçtürür. Bu, tüm personelin ve halkın Organizasyonun alanlarına girmeden önce herhangi bir hastalık hissini bildirmesi şartına kadar uzanır.

Son olarak, dışarı çıktıklarında (benzin istasyonu, süpermarket vb.) ve kendilerini izole etmek istediklerinde tüm halk için eldiven ve maske mevcuttur.¹⁸

¹⁷ Soryte, “We Can Lift This World While Quarantined”, 6.

* LRH: Scientology Hareketi’nin kurucusu L. Ron Hubbard. Sea Organization: Scientology’ye bağlı bir kuruluş.

¹⁸ Inspector General Network Bulletin, erişim: 03.09.2021, <https://scitologymoneyproject.com/wp-content/uploads/securepdfs/2020/03/David-Miscavige-Inspector-General-Network-Bulletin-No-88.Coronavirus.pdf>.

Benzer şekilde 1966'da Bhaktivedanta Swami Prabhupada tarafından ABD'de kurulan *Hare Krishna* da dünyanın farklı bölgelerinde faaliyet yürüten mabet ve toplanma merkezlerini kapatarak virüsün yayılmasını engelleme noktasında adım atmıştır.¹⁹ Ayrıca Japonya'da Covid-19'un ortaya çıkmasını takiben Yeni Dinî Hareketler, Şubat ayının ortalarından itibaren kişisel temasları askıya almıştır. Gazeteciler yaptıkları araştırmalar neticesinde, Covid-19 salgını sürecinde geleneksel dinlerin aksine Yeni Dinî Hareketlerin Japonya'da ofislerini ilk kapatan ve katılımcılarıyla uzaktan iletişim kurmayı şart koşan organizasyonlar olduğu bilgisini paylaşmışlardır.²⁰

Öte yandan tedbirlere uyma konusunda kayıtsız davranan bazı hareketlerden de bahsedilebilir. Bu bağlamda, Lee Man Hee tarafından 1984 yılında Güney Kore'de kurulan kıyametçi ve mesihanik bir dinî yapılanma olan *Shincheonji*, virüsün yayılması konusunda kendilerine yöneltilen eleştirilerle dikkat çekmiştir.²¹ Öyle ki Covid-19 salgının ilk aylarında, virüsün yayılmasına sebep oldukları gerekçesiyle 2020 yılı Şubat ayına kadar 1.3 milyon Koreli imza toplayarak hükümetten söz konusu hareketin dağıtılması talebinde bulunmuştur.²² Hatırlanacağı üzere koronavirüsün hızlı bir şekilde yayılması üzerine her ülkede kalabalık ortamların oluşmasını engelleyici tedbirler alınmıştır. Güney Kore hükümeti de bu yönde adım atmış ve birtakım yasaklar belirlemiştir. Ancak *Shincheonji*'nin lideri Lee Man Hee, koronavirüsü "tarikatın büyümesini engellemeye çalışan şeytanın işi" olarak nitelendirmiş, bu anlayış doğrultusunda da toplu ayinleri devam ettirmiştir. Bu durum Kore'de vaka sayılarının artmasına neden olmuştur. Zira bu ayinlere bağlı olarak kısa süre içinde 5000 kişi enfekte olmuştur. Neticede, pandemi nedeniyle hükümet tarafından konulan bir araya gelme yasağını delen tarikat lideri gözaltına alınmış, fakat bir süre sonra serbest bırakılmışlardır.²³

¹⁹ ISKCON, "The News Agency of the ISKCON", erişim: 01.09.2021, <https://iskconnews.org/covid-19/?page=6>.

²⁰ Levi McLaughlin, "Japanese Religious Responses to COVID-19: A Preliminary Report", *The Asia Pacific Journal* 18/9 (2020): 3-4.

²¹ Muhammet Yeşilyurt, "Shincheonji İsa Kilisesi", *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan & Emine Battal (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2020), 479.

²² Esther Chung & Alannah Hill, "What Is The Shincheonji Church of Jesus and Who Are Its Members? And More Importantly, What Are Its Links to The Coronavirus?", *KoreaJongAng Daily*, erişim: 11.10.2021, <https://koreajoongangdaily.joins.com/news/article/article.aspx?aid=3075027>.

²³ BBC News, "Coronavirus: South Korean Shincheonji Sect Leader Arrested", erişim: 11.10.2021, <https://www.bbc.com/news/world-asia-53620633>; Massimo Introvigne, "Shincheonji", erişim: 07.09.2021, <https://wrlldrels.org/2019/08/29/shincheonji/>.

3) Salgın Hastalıkların Tedavisi ve Aşı ile İlgili Yaklaşımlar

Yeni Dinî Hareketlerin salgınlara bakışı çerçevesinde değinilmesi gereken bir başka husus hiç şüphesiz ki bu tür hastalıkların giderilmesinde hangi yollara başvurdıkları ya da önerilen tedavi yöntemlerine nasıl tepki verdikleridir. Mesela söz konusu hareketlerden bazıları salgınlara önlenmesinde herhangi bir katkısının olmayacağına işaret ederek tıbbi tedavilere sıcak bakmamıştır. Diğer bazı hareketler ise bu noktada bilime güvenilmesi gerektiğine dikkat çekerek üyelerini tıbbi tedavileri kabul etmeye teşvik etmiştir. Nitekim bu farklı bakış açısı, koronavirüse karşı vücudun bağışıklığının geliştirilmesini sağlayan, koruyucu bir tedavi yöntemi olan aşılarla ilgili yaklaşımlarda da karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu tartışmalar çerçevesinde öncelikle Yehova Şahitleri'nin yaklaşımları ele alınabilir. Bilindiği üzere Yehova Şahitleri, Kutsal Kitap ilkeleri ile çeliştiği gerekçesiyle kan ve organ nakli gibi bazı tedavi şekillerini kabul etmemektedir. Bununla birlikte tıbbi tedavilere bütünüyle karşı çıkma durumu da söz konusu değildir. Zira Kutsal Kitap ilkeleriyle çelişmediği düşünülen tedavi yöntemlerinden yararlandıkları ve ilaç kullandıkları bilinmektedir. Söz konusu tedavi yöntemlerinden hangisini tercih edeceği ise kişilerin kendi kararlarına bırakılmaktadır. Bu nedenledir ki bir Yehova Şahidi herhangi bir tedavi yöntemini ve ilacı kullanmayı tercih ederken bir başkası bunu kabul etmeyebilmektedir.²⁴

Yehova Şahitleri'nin aşı ile ilgili tutum ve yaklaşımlarda da söz konusu değişkenliği görebilmek mümkündür. Dolayısıyla Yehova Şahitleri'nde aşya karşı topyekün bir onay ya da karşıtlık durumuna rastlanmamaktadır. Aşı olmak ya da çocuklarına aşı yaptırmak her bir hareket üyesinin kendisinin vermesi gereken bir karar olarak görülmektedir. Hareketin bir aşı karşıtlığı ve yönlendirme yapmayıp kararı üyelerine bırakmasına bağlı olarak birçok Yehova Şahidinin aşı yaptırdığı da ifade edilmektedir.²⁵

Hare Krishna hareketinde de benzer şekilde aşı konusunda herkesin bireysel olarak karar alabileceğine vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte doktorların açıklamalarına ve bilimsel çalışmaların verilerine güvenilmesinin yerinde olacağı da ifade edilmektedir. Nitekim bahsi geçen veriler salgının üstesinden gelinebilmesi için dünya nüfusunun %75'inin

²⁴ Yehova'nın Şahitleri, "Yehova'nın Şahitleri Tıbbi Tedaviyi Kabul Eder Mi?", erişim: 23.08.2021, <https://www.jw.org/tr/yehovanin-sahitleri/sss/yehovanin-sahitleri-tibbi-tedavi/>.

²⁵ Yehova'nın Şahitleri, "Yehova'nın Şahitleri Aşıya Karşı mı?", erişim: 23.08.2021, <https://www.jw.org/tr/yehovanin-sahitleri/sss/yehovanin-sahitleri-asi/>.

aşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Böylece Hare Krishna salgının üstesinden aşıyla gelinebileceğine dikkat çekmektedir.²⁶ Öte yandan Hare Krishna üyeleri arasında dinî sorumlulukların yerine getirilebilmesi adına kişilerin ellerinden gelenin en iyisini yapmakla mükellef olduğu ve bu doğrultuda da tıbbi tavsiyelerin aşidan yana olmasından hareketle aşı olmaya karar verdiklerini söyleyenlere de rastlanmaktadır.²⁷

Aşı konusunda tereddütlü bireylerin ya da aşı karşıtlarının oransal olarak en azından üyelerin yarısının teşkil ettiği gruplar da bulunmaktadır. Mormonlar bu kategorinin örnekleri arasında zikredilebilir. Nitekim yapılan bir araştırmaya göre de Mormonların yarısı Covid-19 aşısı konusunda tereddütlü ya da aşığı reddeden kişilerden oluşmaktadır. Öyle ki hareketin liderleri, üyeleri aşı olmaya davet etmesine karşın Mormonların yarısı aşı olmayı istememektedir.²⁸ Mormonlar örneğinde görüldüğü üzere bazı gruplarda liderler takipçilerini aşı olmaya teşvik ederken, bazı hareketlerde ise liderler tarafından aşı karşıtlığı yapılmaktadır. 2006 yılında ABD’de ortaya çıkan Küresel Vizyon Kutsal Kitap Kilisesi’nin kurucusu ve lideri Gregory Duane Locke, Covid-19 aşısına karşı söylemleriyle dikkat çekmiştir. Locke, Koronavirüs salgını hakkında pandeminin bir aldatmaca olduğunu, ölüm raporlarının manipüle edildiğini ileri sürmüştür. Bu iddialarına ayrıca aşuların tehlikeli olduğunu ve virüsün kendisinden çok daha fazla ölüme yol açacağını da eklemiştir. Locke bu kadarla da yetinmemiş ve bu süreçte cemaatinin toplantılarını iptal etmeyerek maske ve sosyal mesafe kurallarını ihlal etmiştir.²⁹

²⁶ Bhakti Bhiringa Govinda Swami, “Why I Decided That Getting Vaccinated Was the Right Choice for Me”, erişim: 01.09.2021, <https://iskconnews.org/why-i-decided-that-getting-vaccinated-was-the-right-choice-for-me,7728/>.

²⁷ Hrdayananda Das Goswami, “Why I Decided that Getting Vaccinated Against COVID-19 Was the Right Choice for Me”, erişim: 02.09.2021, <https://iskconnews.org/why-i-decided-that-getting-vaccinated-against-covid-19-was-the-right-choice-for-me-6,7769/>.

²⁸ Religion News Service, “Half of US Mormons are COVID-19 ‘vaccine hesitant’ or ‘vaccine refusers,’ study shows”, erişim: 24.08.2021, <https://religionnews.com/2021/05/06/half-of-us-mormons-are-covid-19-vaccine-hesitant-or-vaccine-resistant-study-shows/>; Church News, “Timeline: How the Church has Responded to the Global COVID-19 Pandemic”, erişim: 24.08.2021, <https://www.thechurchnews.com/history-revisited/2021-03-10/covid-19-church-response-timeline-missionaries-temples-191247>.

²⁹ David G. Bromley, “Global Vision Bible Church”, erişim: 17.10.2021, <https://wrlldrels.org/2021/10/10/global-vision-bible-church-2/>; Barry Duke, “The Tide is Turning against COVID-Denying Pastor Greg Locke”, Patheos, erişim: 24.08.2021, <https://www.patheos.com/blogs/thefreethinker/2021/08/the-tide-is-turning-against-covid-denying-pastor-greg-locke/>.

Bunların haricinde kendi alternatif tekniklerinin salgının önlenmesinde etkili olabileceği iddiasında bulunan hareketler de bulunmaktadır. 1992 yılında, Li Hongzhi tarafından Çin’de kurulan Falun Gong bu tür gruplar arasında zikredilebilir. Zira Tayvan’da yapılan bir araştırmaya göre Falun Gong’un özel nefes alma egzersizleri, meditasyonlar, diyetler, jimnastik aktiviteleri gibi uygulamaları, hareket üyelerinin kronik hastalıklarında iyileşme yaşanmasında ve Covid-19 hastalarının ciddi komplikasyonlar geliştirmesi için yüksek risk faktörü oluşturan sigaranın bırakılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu araştırmannın sonuçlarından yola çıkarak Falun Gong, kendi uygulamalarının Covid-19’un önlenmesi ve bu virüse bağlı ölüm riskini azaltması noktasında potansiyel bir faydaya sahip olduğunu ileri sürmüştür.³⁰

Bazı hareketler ise salgın hastalıklarla en etkili mücadele yolu olarak duayı önermiştir. Bunlara bir örnek olarak 1941 yılında Joseph Ayo Babalola tarafından Nijerya’da kurulan Mesih Apostolik Kilisesi verilebilir. Mesih Apostolik Kilisesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan grip salgınına dua yoluyla çare bulmaya çalışmış, hatta insanlara sunduğu bu manevi tedavi yolu ile birçok kişinin hayatını kurtarabildiğini iddia etmiştir. Bu söylem hareketin ün kazanmasına ve taraftar bulmasında oldukça etkili olmuştur.³¹ Mesih Apostolik Kilisesi, koronavirüs salgınında da aynı uygulamayı devam ettirmiş, çeşitli ülkelerde virüse karşı ilahi bir koruma kalkanı oluşturmak adına geniş çaplı dua organizasyonları düzenlemiştir.³²

Paramahansa Yogananda tarafından 1920 yılında Boston’da kurulan Kendini Gerçekleştirme Derneği (Self-Realization Fellowship) de salgına karşı dua ile mücadele etme tavsiyesinde bulunan hareketler arasında yer almaktadır. Kendini Gerçekleştirme Derneği, Covid-19 salgını ortaya çıktıktan sonra etkinliklerini hemen yeni şartlara uyarlayarak ders, meditasyon ve dua içerikli çevrimiçi programlar uygulamaya başlamıştır.

³⁰ Weisi Yan v.dğr, “Potential Benefits of Falun Gong Practice in COVID-19 Pandemic”, *Alternative and Integrative Medicine* 10/2 (2021), erişim: 08.09.2021, <https://www.hilarispublisher.com/open-access/potential-benefits-of-falun-gong-practice-in-covid19-pandemic.pdf>.

³¹ Elif Çekici, “Mesih Apostolik Kilisesi”, *Yeni Dinî Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan & Emine Battal (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2020), 337.

³² News Ghana, “CAC Prays for Ghana’s Protection against COVID-19”, erişim: 12.10.2021, <https://newsghana.com.gh/cac-prays-for-ghanas-protection-against-covid-19/>.

Bununla birlikte hareket, salgının geçmesi için farklı ülkelerdeki merkezlerine dua çağrısında bulunmuş ve dua çemberi oluşturmuştur.³³

Sonuç

Tarih boyunca ortaya çıkan ani ve şiddetli salgınlar incelendiğinde, bunların toplumlar için daima travmatik etkiler yarattığı görülmektedir. İnsanlık için bir tehdit olarak telakki edilen salgın hastalıklara verilen en büyük tepkilerden biri kıyametin yaklaştığı korkusu ya da ilahi bir mesaj arayışı olmuştur. Nitekim bu durum, içinde bulunduğumuz yüzyılda da değişmemiş, Yeni Dinî Hareketlerin de aralarında yer aldığı çeşitli gruplar Covid-19 salgını için aynı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Yeni Dinî Hareketler arasında koronavirüsü, işlenen günah ve kötülükler karşısında insanlığa verilen ilahi bir ceza olarak yorumlayanlar yer aldığı gibi salgını dünyanın son günlerinin yaklaştığının habercisi olarak görenler de olmuştur.

Salgınların yorumlanmasındaki bu fikir ayrılığı Yeni Dinî Hareketlerin söz konusu hastalıkları önlemek için alınan tedbirlere ve geliştirilen tedavi yöntemlerine verdikleri tepkiler konusunda da kendini göstermektedir. Bu çerçevede bazı dinî hareketler yetkili makamlarla işbirliği yaparak salgının önlenmesi noktasında üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmiş, buna karşın bazıları ise faaliyetlerinin engellenmeye çalışıldığı gerekçesiyle resmi makamlarca alınan kararlara itiraz etme yoluna gitmiştir. Tam bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki söz konusu karşı çıkış sadece Yeni Dinî Hareketler dediğimiz yapılar tarafından sergilenen bir tutum değildir. Zira geleneksel dinlerin çatıları altında da benzer itirazlar dile getirilmiştir. Dahası geleneksel dinlere kıyasla Yeni Dinî Hareketler pek çok yerde pandemi tedbirleri kapsamında alınan kararları ilk uygulayan gruplar arasında yer almasına rağmen yine de koronavirüsün yayılmasına neden oldukları şeklindeki ithamlardan kurtulamamışlardır. Bu bağlamda halk nazarında, faaliyetleriyle aynı ihlali gerçekleştiren geleneksel dinlere tanınan esneklik bu tür oluşumlara gösterilmemiştir.

Yeni Dinî Hareketler, Covid-19 ile mücadelede en etkili araç olan aşı konusunda da ortak bir zeminde buluşmamaktadır. Söz konusu hareketlerin bir kısmı tıbbi tedavi ve aşı ile ilgili olumlu ya da olumsuz bir yönlendirme yapmayarak kararı üyelerine bırakmayı tercih etmektedir. Bazı hareketlerde ise liderler aşının, koronavirüsten daha fazla ölüme yol

³³ Hatice Keleş, “Kendini Gerçekleştirme Derneği”, *Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan & Emine Battal (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2020), 294.

açacağı tarzı söylemleriyle aşı karşıtlığı propagandası yapmaktadır. Diğer taraftan bazı hareketlerde ise liderler aşı olunması gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmalarına rağmen üyelerde bir tereddüt ya da karşıtlık ortaya çıkabilmektedir. Aslında aşı konusundaki bu farklılaşma da sadece Yeni Dinî Hareketlerde görülen, sadece onlara özgü bir durum değildir. Zira Yeni Dinî Hareketlere üye olanlarından geleneksel din mensuplarına hatta seküler çevrelere varıncaya kadar toplumun çeşitli kesimlerinde benzer söylemlerle karşılaşılabilir.

Anlaşılabileceği üzere gerek salgın hastalıklara bakış açıları gerek alınan tedbirler karşısındaki tepkileri gerekse tedavi yöntemleri ve aşı ile ilgili tutumları kapsamında Yeni Dinî Hareketlerin tamamı hakkında genel geçer tanımlamalar ya da değerlendirmeler yapmanın imkansızlığı ortadadır. Bu nedenle salgınla mücadelenin seyrini olumsuz yönde etkileyenleri merkeze alarak bütün hareketleri günah keçisi ilan etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Öte yandan hiç şüphesiz ki halk sağlığını korumak ve bunu tehdit eden unsurları ortadan kaldırmak da önemli bir sorumluluk alanını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda belki Covid-19'un yayılması ve önlenmesinden yana tavır alan hareketlerle işbirliği yapılarak onlardan takipçilerine hem birey hem de toplum sağlığını koruma noktasında yükümlülüklerinin bulunduğunu sıkça hatırlatmaları istenebilir. Buna bağlı olarak söz konusu hareketler salgın sona erinceye kadar ibadet, ders ya da toplantı gibi etkinliklerini dijital platformlar üzerinden sürdürmeye teşvik edilebilir ve gerekirse bunun yasal takibi de yapılabilir.

Buna karşılık salgın tedbirleri, tedavi yöntemleri ve aşya itiraz ederek takipçilerinden bu yönde davranmalarını isteyen hareketlerle de mücadele edilmesi gerekmektedir. Bu noktada atılması gereken öncelikli adım bahsi geçen grupların, bilhassa tıbbi tedaviler ve aşı konusunda yaydıkları yanlış bilgilerin güvenilir kaynaklarla giderilmesi ve insanların doğru bilgilerle buluşturulmasıdır. Söz konusu hareketlerin toplum sağlığını tehdit eden olumsuz propagandalarına karşı insanların zihinlerindeki soru işaretleri giderilmelidir. Böyle bir bilinçlendirme faaliyeti sonucunda muhtemelen, salgını yok sayarak karşıtlık yapan hareketlerin söylem ve uygulamalarına yönelik bir direnç gelişecek ve böylece insanların körü körüne bu tür grupların ardına kapılıp gitmesinin de bir anlamda önüne geçilmiş olacaktır.

Kaynakça

- BBC News. "Coronavirus: South Korean Shincheonji Sect Leader Arrested". Erişim: 11.10.2021, <https://www.bbc.com/news/world-asia-53620633>.
- Bromley, David G. "Global Vision Bible Church". Erişim: 17.10.2021, <https://wrlldrels.org/2021/10/10/global-vision-bible-church-2/>.
- Chryssides, George D. "Jehovah's Witnesses and Covid-19". Erişim: 24.08.2021, <https://censamm.org/blog/jehovahs-witnesses-and-covid>.
- Chung, Esther & Alannah Hill. "What Is The Shincheonji Church of Jesus and Who Are Its Members? And More Importantly, What Are Its Links to The Coronavirus?". KoreaJongAng Daily, erişim: 11.10.2021, <https://koreajoongangdaily.joins.com/news/article/article.aspx?aid=3075027>.
- Church News. "Timeline: How the Church has Responded to the Global COVID-19 Pandemic". Erişim: 24.08.2021, <https://www.thechurchnews.com/history-revisited/2021-03-10/covid-19-church-response-timeline-missionaries-temple-191247>.
- Çekici, Elif. "Mesih Apostolik Kilisesi". Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi, ed. Süleyman Turan & Emine Battal, İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2020, 336-338.
- Das Goswami, Hridayananda. "Why I Decided that Getting Vaccinated Against COVID-19 Was the Right Choice for Me". Erişim: 02.09.2021, <https://iskconnews.org/why-i-decided-that-getting-vaccinated-against-covid-19-was-the-right-choice-for-me-6,7769/>.
- Duke, Barry. "The Tide is Turning against COVID-Denying Pastor Greg Locke". Patheos, erişim: 24.08.2021, <https://www.patheos.com/blogs/thefreethinker/2021/08/the-tide-is-turning-against-covid-denying-pastor-greg-locke/>.
- Inspector General Network Bulletin. Erişim: 03.09.2021, <https://scientologymoneyproject.com/wp-content/uploads/securepdfs/2020/03/David-Miscavige-Inspector-General-Network-Bulletin-No-88.Coronavirus.pdf>.
- Introvigne, Massimo. "Shincheonji". Erişim: 07.09.2021, <https://wrlldrels.org/2019/08/29/shincheonji/>.
- ISKCON. "The News Agency of the ISKCON". Erişim: 01.09.2021, <https://iskconnews.org/covid-19/?page=6>.
- Keleş, Hatice. "Kendini Gerçekleştirme Derneği". Yeni Dini Hareketler Ansiklopedisi, ed. Süleyman Turan & Emine Battal, İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2020, 292-295.
- Knapp, Alex. "The Secret History of The First Coronavirus". Erişim: 19.10.2021, <https://www.forbes.com/sites/alexknapp/2020/04/11/the-secret-history-of-the-first-coronavirus-229e>.
- Kutsal Kitap-Yeni Dünya Çevirisi. Erişim: 10.09.2021. <https://www.jw.org/tr/kutuphane/kutsal-kitap/bi12/kitaplar/>.
- McLaughlin, Levi. "Japanese Religious Responses to COVID-19: A Preliminary Report". The Asia Pacific-Journal 18/9 (2020): 1-23.

- News Ghana. “CAC Prays for Ghana’s Protection against COVID-19”. Erişim: 12.10.2021, <https://newsghana.com.gh/cac-prays-for-ghanas-protection-against-covid-19/>.
- Quadri, Sayed A. “COVID-19 and Religious Congregations: Implications for Spread of Novel Pathogens”. *International Journal of Infectious Diseases* 96 (2020): 219-221.
- Religion News Service. “Half of US Mormons are COVID-19 ‘vaccine hesitant’ or ‘vaccine refusers,’ study shows”. Erişim: 24.08.2021, <https://religionnews.com/2021/05/06/half-of-us-mormons-are-covid-19-vaccine-hesitant-or-vaccine-resistant-study-shows/>.
- Soryte, Rosita. “We Can Lift This World While Quarantined: Scientology and the 2020 Pandemic”. *The Journal of CESNUR* 4 / 4 (2020): 3-24.
- Swami, Bhakti Bhringa Govinda. “Why I Decided That Getting Vaccinated Was the Right Choice for Me”. Erişim: 01.09.2021, <https://iskconnews.org/why-i-decided-that-getting-vaccinated-was-the-right-choice-for-me,7728/>.
- TÜBA. “Covid 19 Pandemi Değerlendirme Raporu”. TÜBA, 2020.
- Yan, Weisi v.dğr. “Potential Benefits of Falun Gong Practice in COVID-19 Pandemic”. *Alternative and Integrative Medicine* 10/2 (2021). Erişim: 08.09.2021, <https://www.hilarispublisher.com/open-access/potential-benefits-of-falun-gong-practice-in-covid19-pandemic.pdf>.
- Yee, Vivian. “In a Pandemic, Religion Can Be a Balm and a Risk”. Erişim: 10.10.2021, <https://www.nytimes.com/2020/03/22/world/middleeast/coronavirus-religion.html>.
- Yehova’nın Şahitleri. “Kutsal Kitap Salgın Hastalıklar Hakkında Ne Der?”. Erişim: 23.08.2021, <https://www.jw.org/tr/kutsal-kitabin-ogrettikleri/sorular/kutsal-kitap-salginlar-hakkinda-ne-der/>.
- Yehova’nın Şahitleri. “Koronavirüsle İlgili Son Gelişmeler ve Hastalıktan Korunmanın Yolları”. Erişim: 23.08.2021, <https://www.jw.org/tr/haberler/jw/bolgelere-gore/dunyadan-haberler/jw-koronavirus-gelismeler-ve-onlemler/>.
- Yehova’nın Şahitleri. “Yehova’nın Şahitleri Tıbbi Tedaviyi Kabul Eder Mi?”. Erişim: 23.08.2021, <https://www.jw.org/tr/yehovanin-sahitleri/sss/yehovanin-sahitleri-tibbi-tedavi/>.
- Yehova’nın Şahitleri. “Yehova’nın Şahitleri Aşıya Karşı mı?”. Erişim: 23.08.2021, <https://www.jw.org/tr/yehovanin-sahitleri/sss/yehovanin-sahitleri-asi/>.
- Yeşilyurt, Muhammet. “Shincheonji İsa Kilisesi”. *Yeni Dinî Hareketler Ansiklopedisi*, ed. Süleyman Turan & Emine Battal, İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2020, 475-479.

Yahudilikte Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Aşılarmaya Karşı Yaklaşımlar: Covid-19 Örneği

Fighting Epidemics and Approaches to Vaccination in Judaism:
The Case of Covid-19

Sema Nur Uzun

Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

semanur@artvin.edu.tr & <https://orcid.org/0000-0003-0866-3768>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	04.11.2021
Kabul Tarihi Date Accepted	13.12.2021
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2021
Atıf Citation	Sema Nur Uzun. "Yahudilikte Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Aşılarmaya Karşı Yaklaşımlar: Covid-19 Örneği". <i>Oksident</i> 3/2 (2021): 181-205.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by <i>Turnitin</i> and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1019240

Öz

2019 yılının sonunda Çin'de ortaya çıkan Covid-19 salgını 2020 yılının başlarında tüm dünyaya yayılmıştır. Hastalığın yayılmasıyla mücadelede pek çok ülke, hastalığı taşıyanlara ve hatta tüm nüfusa karantina uygulaması başlatmıştır. 2020 yılının sonunda ise Covid-19 aşılarının üretimine başlanmıştır. Bu gelişmeler tüm dünyada olduğu gibi Yahudi cemaatlerinde de gerek hastalıkla mücadelede izlenmesi gereken yöntemler gerekse kısa sürede onay alan aşilar hakkında tartışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu makalede, Yahudilikte genel olarak salgın hastalıklar ve özelde Covid-19 salgını karşısında insan hayatını korumaya yönelik dinî yaklaşımlar sunulmaktadır. Buna göre, Tanah döneminden itibaren günümüze değin Yahudi düşüncesinde, sağlığın korunması ve insan hayatının kutsallığı temel bir ilke olarak yer almıştır. Yahudi hahamlar yüzyıllardır, günümüzde yaşanan koronavirüs salgınında olduğu gibi, hastayı ve hastalığa yakalanma riski olan diğer kişileri izole etmeyi gerekli görmüşlerdir. Hastalığın yayılmasını önlemek için dinî ayinlerin askıya alınmasına yönelik talimatlar vermişlerdir. Ayrıca salgın hastalıklara karşı sağlık alanındaki yetkililerin uyarılarına uymayı ve bu doğrultuda onların tavsiyeleri gereğince aşı olmayı dinî bir yükümlülük kabul etmişlerdir. Bununla birlikte Yahudilik içinde azınlık olmakla birlikte söz konusu yöntem ve uygulamalara muhalif grupların bulunduğu da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Salgın Hastalıklar, Aşı, Covid-19.

Abstract

The Covid-19 epidemic that broke out in China at the end of 2019 has spread worldwide in early 2020. In the struggle with pandemic, many countries imposed quarantines on carriers of the disease and even on entire civilian populations. At the end of 2020, Covid-19 vaccines have been started to administer worldwide. These developments have led to the emergence of discussions about the methods to be followed in the fight against the disease and the vaccines approved in a short time in Jewish communities as well as all over the world. This study offers religious approaches in Judaism to preserve the public's health in general, particularly in the presence of the Covid-19 epidemic. Hereof, the preservation of health and the sanctity of human life have taken place as a basic tenet in Jewish thought from the Tanakh period to the present day. Since the time of the Tanakh, Judaism has viewed the maintenance of health as a religious tenet. For centuries, rabbis have considered it necessary to isolate the diseased person and other individuals who are at the risk of catching the disease, as is the case in the coronavirus epidemic that the world is experiencing now. They have issued orders for the suspension of religious observances to prevent the spread of disease. In addition, they have accepted a religious obligation to comply with health authorities' recommendations against epidemics and be vaccinated by their recommendations. Nevertheless, although they are few, there are groups within Judaism who are opposed to the methods and practices in question.

Keywords: History of Religions, Judaism, Pandemics, Vaccine, Covid-19

Özet

2019 yılının sonunda Çin'de ortaya çıkan Covid-19 isimli virüs, hızla bir salgına dönüşerek küresel bir sağlık krizi meydana getirmiştir. Salgınla mücadele etmek üzere pek çok ülke, sınırları kapama, maske takma zorunluluğu, sosyal mesafe ve karantina uygulamaları gibi çeşitli önlemler almıştır. Salgının ortaya çıkmasından yaklaşık bir yıl sonra Covid-19'a karşı etkili aşılardan bulunmasıyla aşı üretimi başlamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler insan hayatını psikolojik, fizyolojik, sosyal ve ekonomik yönlerden çeşitli şekillerde etkilemiştir. Alınan önlemler ve getirilen kurallar gerek akademik çevrelerde gerekse halk arasında birbirine zıt görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir kesim alınan önlemleri ve çıkarılan yasakları desteklerken yaşananları özgürlüklerin kısıtlanması olarak görerek karşı çıkan gruplar da olmuştur. Benzer bölünmenin aşı karşıtlığı ve aşı yanlılığı şeklinde aşılara karşı yaklaşımlarda da yaşandığı görülmektedir.

Bu makalede, tarih boyunca Yahudiliğin salgın hastalıklarla mücadelede izlediği yollar ve bir salgınla mücadele aracı olarak aşıya karşı yaklaşımı ele alınmaktadır. Yaşanan Covid-19 pandemisi tüm dünyada olduğu gibi Yahudi cemaatlerinde de hastalıkla mücadelede izlenmesi gereken yöntemler konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Covid-19 aşısının üretiminin onaylanması da problemleri ortadan kaldırmamış, aksine aşının kısa sürede bulunması ve farklı teknolojilerle üretilmesi yeni tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Her ne kadar İsrail Devleti aşılama konusunda önde gelen devletlerden biri olsa da İsrail'in yanı sıra diğer ülkelerdeki Yahudi nüfusun içinde de aşı olmayı ve kurallara uymayı reddedenler bulunmaktadır. Yahudilik içinde Ortodoks, Muhafazakâr, Reformist ve Liberal cemaatlerin aşı olma ve

Summary

The virus named Covid-19, which emerged in China at the end of 2019, quickly turned into an epidemic and created a global health crisis. Many countries have adopted measures such as shutting down borders, obligatory wearing face masks, physical distance, and quarantine practices in the struggle with the epidemic. About a year after the outbreak, vaccine production started with the discovery of effective vaccines against Covid-19. These developments have affected human life from psychological, physiological, social, and economic aspects. The measures taken and the rules introduced have led to opposing views in academic circles and the public. While some support the actions taken and the bans enacted, some groups oppose the events by seeing them as restrictions of freedom. It is seen that a similar division is experienced in approaches to vaccines in the form of anti-vaccine and vaccine bias.

This article addresses the ways Judaism has followed in the fight of epidemics throughout history and its approach to vaccination as a means of handling epidemics. The current Covid-19 pandemic has led to debates in Jewish communities, as so all over the world, about the procedures to be followed in the fight of the epidemic. Approving the production of the Covid-19 vaccine did not eliminate the problems; the discovery of the vaccine in a short time and its manufacturing with different technologies led to the emergence of new discussions on the contrary. Although the State of Israel is one of the leading states in vaccination, there are also those among the Jewish population in Israel and other countries who refuse to be vaccinated and to follow the rules. While the

kurallara uyma konusunda oldukça uyumlu oldukları gözlenirken karşı çıkanların Ultra-Ortodoks Yahudi gruplar içinde yer aldığı görülmektedir.

Yahudi kutsal kitabı Tanah'a dayanan Yahudi hukuk sistemi, yaşanan yeni gelişmelere Yahudi hahamların kutsal metinleri yorumlayarak ve tarihî geleneği takip ederek oluşturdukları fetvalarla cevap vermektedir. Salgın hastalıklarla mücadele Tanah başta olmak üzere pek çok Yahudi dinî metninde yer almaktadır. Tanah'ta ve Yahudi sözlü geleneğinde salgın hastalık, işlenen günahlar sebebiyle Tanrı tarafından gönderilen bir ceza olarak algılanmıştır. Dolayısıyla hastalıklardan kurtulmanın temel yolu, Tanrı'dan af ve bağışlanma dilemek olarak görülmüştür. Bununla birlikte hem Tanah'ta hem de diğer dinî metinlerde bulaşıcı hastalığa yakalananların izole edilmesi gibi hastalığın yayılmasını önleyici talimatlar da yer almaktadır. Yahudilikte kutsal ve Tanrı'nın bir emaneti olarak kabul edilen insan bedenini korumak dinî bir emir addedilmektedir. Bu nedenle Yahudiler insan sağlığını riske atacak her türlü tehlikeli durumdan kaçınmak ve insan sağlığını korumaya yönelik her türlü eylemi de yapmakla yükümlüdürler. *Pikuah nefesh* olarak isimlendirilen insan hayatını koruma prensibi kapsamında Yahudi hahamlar, sağlık söz konusu olduğunda tüm dinî emir ve yasakların askıya alınmasını gerekli görmüşlerdir. Buna göre salgın hastalıklar söz konusu olduğunda, salgını önlemek üzere cemaatle ibadet etmenin sınırlandırılmasından Şabat kurallarının ihmaline kadar pek çok konuda yasalar esnetilmiştir. Günümüzde yaşanan Covid-19 salgını sürecinde de Yahudi hahamların, cemaatlerine sağlık otoritelerinin talimatları doğrultusunda çözüm ve fetvalar verdiklerini görmekteyiz. Bu bakımdan, salgın hastalıklarla mücadelede Yahudi hahamların merkezi bir role sahip oldukları söylenebilir. Yahudi hahamlar,

Orthodox, Conservative, Reformist and Liberal communities are pretty compatible in getting vaccinated and following the rules, some Ultra-Orthodox Jewish groups are not.

The Jewish law, based on the Jewish Bible, responds to the new developments with the responsas that rabbis create by interpreting the biblical texts and following the historical tradition. In many Jewish religious texts, especially the Tanakh, the issue of struggle with epidemic diseases is discussed. Both Hebrew Bible and Jewish oral tradition perceive plague as a punishment of God. Therefore, the primary response to the epidemic is to plead for God's mercy and forgiveness for dealing with illness. However, Jewish religious texts contain instructions such as isolating carriers of the disease to prevent the spread of the disease. Judaism considers it a religious precept to protect the human body, which is accepted as sacred and trust of God. For this reason, Jews are obliged to avoid all kinds of dangerous situations that risk human health and take all actions to protect human health. Jewish rabbis considered that all religious orders and prohibitions should be suspended when health is in question as part of the *Pikuah Nefesh*, the principle of protecting human life. Accordingly, in the case of epidemics, laws have been bent on many issues, from the limitation of worshipping in the congregation to desecrating the Sabbath rules to prevent the epidemic. During the current Covid-19 epidemic, we see that Jewish rabbis offer adjustments and responsas to their communities in line with the instructions of the health authorities. In this respect, it can be said that Jewish rabbis have a central role in the fight epidemics. Jewish rabbis enacted

sinagogları kapatarak, toplu ibadetleri askıya alarak, hastaları ziyaret, taziye ve düğünlere katılım gibi sosyal görevleri durdurarak bu rollerini yerine getirmişlerdir.

Bununla birlikte, daha çok Ultra-Ortodoks Yahudilerin içinde yer alan ve gerek ibadetleri kısıtlayan yasakları gerekse Covid-19 aşısı olmayı reddeden grupların var olduğu görülmektedir. Bu karşıtlığın dinî, ekonomik ve siyasi yönlerden farklı sebepleri bulunmaktadır. Dinî açıdan, Tanrı'nın doğru olanı (sâlihleri) koruyacağı inancı ve aşırı önlemlerin Tanrı'ya inancın eksikliğini gösterdiği düşüncesi bazı Yahudileri kurallara uymamaya yönlendirmektedir. Hastalığın dinî hükümleri askıya alacak kadar ciddi olmadığının düşünülmesi, dinî ibadetlere seküler kurumların müdahalesini meşru bulmama, ekonomik kaygıların salgını önlemeye yönelik tedbirlere uymaya olanak tanımaması ve Covid-19 aşısının yeterli güvenilirliği kazanmaması diğer sebeplerdendir. İlâveten, koronavirüsün kötü niyetli kişiler tarafından yapay olarak üretildiği ve insanlar üzerinde kontrol sağlama amacı taşıdığı şeklindeki inançlar, koronavirüsü sebep göstererek kendilerini belirli eylemleri uygulamaya zorlayanlara karşı gelmeye yönelmektedir.

this role by closing synagogues, suspending communal prayer, and refraining from acts of hospitality such as visiting the sick, comforting mourners, and celebrating weddings — all to prevent the spread of Covid-19.

However, it is seen that some people in the Ultra-Orthodox community are against the coronavirus measures and vaccines, and they refuse to be vaccinated. There are many economic, religious, and political reasons for this opposition. From a theological perspective, the belief that God will protect the righteous, and the idea that extreme measures show a lack of faith in God, led some Jews to flout coronavirus rules. Other reasons are that the disease is not thought to be critical enough to suspend religious provisions, that secular institutions do not find the intervention of religious institutions legitimate, and that the Covid-19 vaccine does not gain sufficient reliability. In addition, the belief that malicious people are artificially produced and that it aims to control the masses led them to oppose those who force these people to implement specific actions by showing the coronavirus reason.

Giriş

Yahudilik, gelenek ile değişim arasında denge kurmak ve geleneği modern koşullara uygulayabilmek için kişinin muhakeme duygusunu geliştirmek üzere oluşmuş bir fikhî sisteme sahiptir. Bu sistem, bazen modern gelişmelere karşı eski fikir ve yasalara bağlı kalmayı bazen de geleneksel Yahudi yasasını ve düşüncesini modern şartlara uygun hale getirmek üzere değiştirmeyi veya geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu amaçla hahamlar bir soru ya da yeni bir problemi kendilerinden önce inşa edilen gelenekteki benzer problemleri gözden geçirerek çözmek durumundadırlar. *Gezera şeva*¹ adı verilen bu yöntem, yüzyıllardır Yahudi hukuk kurallarının temelini oluşturmuştur.²

Yahudi hukukunun gelenek ve modernite arasındaki dengeyi sağlaması gereken alanlardan biri de tıbbi gelişmelerdir. Bu bağlamda güncel bir vaka olarak koronavirüs pandemisi ve Covid-19 aşısı Yahudi hukukçularının temel meselelerinden birini oluşturmaktadır. Her ne kadar salgın hastalıklar hakkında Tanah'ta bilgi bulmak mümkünse de salgın hastalıklarla mücadeledeki gelişmeler ve salgın hastalıkların tedavisinde aşılama, Yahudi hukukçuları için yeni birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir.

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde, kuşlarda ve memeli hayvanlarda bulunan koronavirüsün bulaşıcı ve öldürücü Sars-Cov2 (halk dilinde Covid-19) isimli yeni tipinin bir insanda görülmesiyle dünya genelinde bir salgın hastalık ortaya çıkmıştır. Salgının başlamasından bu yana, yeni koronavirüs, hızla ölümcül bir küresel pandemiye dönüşmüştür. İnsan sağlığı için oluşturduğu ciddi tehdide ek olarak Covid-19, sağlık sistemlerinde meydana getirdiği baskı ve sıkışıklık sebebiyle hükümetleri, insanları evlerinde tutma ve işyerlerini kapatma gibi olağanüstü önlemler almak durumunda bırakmıştır. Hem hastalık hem de yol açtığı etkiler insanların fiziksel, psikolojik ve ekonomik zorluklar yaşamasına neden olmuştur.³

2020 yılının Aralık ayından itibaren koronavirüse karşı aşı üretiminin başlaması salgının yavaşlaması ve sonlanması için umut olmuş ve insanlar

¹ Yahudi dinî hukukunda hüküm koyma yöntemlerinden biri olan *gezera şeva*, iki farklı olayda kullanılan aynı terime dayanarak başka herhangi bir mantıksal ilişkisi bulunmayan iki olay arasında kıyas yapılmasıyla uygulanmaktadır. Bk. Louis Jacobs & David Devoran, "Hermeneutics", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik & Michael Berenbaum (New York: Thomson Gale, 2007), 9: 26.

² Elliot N. Dorff, *Matters of Life and Death: A Jewish Approach to Modern Medical Ethics* (Illinois: Varda Books, 2004), 14.

³ Abid Haleem v.dğr., "Effects of Covid-19 Pandemic in Daily Life", *Current Medicine Research and Practice* 10/2 (2020): 78-79.

hızla aşı olmaya yönlendirilmiştir. Ancak bu umut, aşının kısa sürede bulunması ve yeni teknolojilerle üretilmesi gibi faktörler nedeniyle yerini, aşıya karşı oluşan şüphelere bırakmıştır. İsrail Devleti ise bu şüphelere rağmen aşılama önde gelen devletlerden biri olmuştur. Nitekim 2021 Şubat ayının sonunda İsrail nüfusunun %50'sinin aşı olduğu bildirilmiştir.⁴

Yahudi tarihinde salgın hastalıklarla ilgili bilgilere Tanah döneminden itibaren rastlanmaktadır. Rabbani dönemde de salgın hastalık durumlarında alınacak önlemler ve uyulması gerekenlere yönelik bilgiler yer almaktadır. Bununla birlikte, Yahudi fıkıhçılar, öncekilerin hükümlerinden yola çıkarak modern bir kavram olan aşı konusunda responsalar (fetvalar) oluşturmuşlardır. Bu makalede, Covid-19 pandemisi özelinde Yahudiliğin salgın hastalıklara ve aşıya karşı yaklaşımları tarihî arka planıyla birlikte ele alınacaktır.

1) Yahudi Kaynaklarında İnsan Sağlığı ve Tıbbi Gelişmelere Yaklaşımlar

Yahudiliğe göre Tanrı, insan bedeni de dâhil olmak üzere her şeyin sahibidir.⁵ O, insana hayatı süresince kullanması için bedeni emanet etmiştir. Dolayısıyla bedeni en iyi şekilde korumak insanın görevidir. Bu yüzden temizlik kurallarına riayet etmek, yeterince uyumak, egzersiz ve diyet yapmak gibi faaliyetler insanın kaliteli, uzun ve konforlu bir hayat sürebilmesi için önemli olmasının ötesinde Tanrı'ya karşı borç addedilen emirlerdir. Bu sebeptendir ki Hillel⁶ (M.Ö. 70-M.S. 10), banyo yapmayı bir mitsva (emir) olarak kabul etmiştir.⁷ Benzer şekilde İbn Meymûn (ö. 1204) da Mişne Tora adlı eserinde insanın, daha uzun ya da daha keyifli bir hayat için değil, Tanrı'ya en iyi şekilde hizmet edebilmek amacıyla sağlığına dikkat etmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre iyi bir sağlık için yerine getirilmesi gereken kurallara uymak fakiri gözetmek gibi diğer emirler kadar önemli bir mitsvadır.⁸

Yahudilikte *pikuah nefesh* olarak adlandırılan insan hayatını koruma emri, hemen hemen tüm diğer emir ve yükümlülüklerin önüne

⁴ Dan Williams & Maayan Lubell, "More than half Israelis receive both COVID-19 vaccine doses", *Reuters*, erişim: 27.10.2021, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-israel-vaccine-idUSKBN2BH0HO>.

⁵ Bk. Mısır'dan Çıkış 19:5; Tesniye 10:14; Mezmurlar 24:1.

⁶ Hillel, Herod zamanında Babil'de doğmuş Zugot dönemi Yahudi hahamı, hekim, Yahudi dinî okulunun başkanıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yehoshua Horowitz, "Hillel", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik & Michael Berenbaum (New York: Thomson Gale, 2007), 9: 108.

⁷ Midraş, *Vayikra Rabba*, 34:3.

⁸ İbn Meymûn, *Mişne Tora*, *Hilhot De'ot*, 3-5.

geçmektedir. Levililer Kitabı'nda yer alan "Kurallarım, ilkelere sarılın. Çünkü onları yerine getiren onlar sayesinde yaşayacaktır"⁹ pasajından hahamlar, Tanrı'nın emir ve yasalarına riayet etmenin, insanın ölümüne sebep olmaması gerektiği sonucunu çıkarmışlardır. Buna göre *pikuah nefes* prensibi, sağlığı tehlikeye atacak herhangi bir risk ortaya çıktığında, dinî emirlerin askıya alınmasını emretmektedir. Adam öldürme, putperestlik, ensest ilişki ve zina yasakları *pikuah nefes* kapsamı dışındadır. Kişi söz konusu suçları işlemektense ölümü tercih etmelidir.¹⁰ Mesela, bir Yahudi puta tapmakla hayatı arasında seçim yapmaya zorlanırsa, ölümü tercih etmelidir. Bununla birlikte, eğer bir Yahudi yaşamak için Şabat kurallarını ihlal etmek durumunda kalırsa, Şabat kurallarını ihlal etmesi onun üzerine farzdır.¹¹ Nitekim *Şulhan Aruh*'ta¹² hayat kurtaracak tüm durumların Şabat kurallarını öncelediği ve böyle bir durumda işe koyulmada acele eden kişinin övüleceği yer almaktadır.¹³

Yahudiler kendi hayatlarını kurtarmaları gerektiği gibi başkalarının hayatlarını kurtaracak her türlü davranışı yerine getirmekle ve başkalarına zarar verecek her türlü eylemden de kaçınmakla yükümlüdürler.¹⁴ Levililer'de yer alan "Komşunun canına zarar vermeyeceksin"¹⁵ emrini hahamlar, tehlike altında olan birini kurtarmanın *mitsva* olduğu şeklinde yorumlamışlardır.¹⁶ Talmud ve *Şulhan Aruh*'a dayanarak, insan hayatı için tehlike arz edecek nesnelere ve hayvanların toplumdaki çıkarılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu da Tesniye Kitabı'ndaki "Yeni bir ev yaparken, dama korkuluk yapacaksın. Öyle ki, biri damdan düşüp ölürse ailen sorumlu sayılmasın"¹⁷ pasajından çıkarılmaktadır. Bu durum yalnızca çatıya korkuluk yapılması olarak anlaşılmamış, insanın ölümüne ya da yaralanmasına sebep olacak her türlü tehlikeli durumun ortadan kaldırılması şeklinde yorumlanarak kapsam genişletilmiştir.¹⁸ Yine Levililer kitabında yer alan "Böyle bir hastalığa yakalanan kişinin giysileri yırtık, saçları dağınık olmalı; kişi ağzını örtüp, 'Kirliyim! Kirliyim!' diye

⁹ Levililer 18:5.

¹⁰ Mişna, *Sanhedrin*, 8:7; Babil Talmudu, *Sanhedrin*, 74a; İbn Meymûn, *Mişne Tora*, *Yesodei ha-Tora*, 5:2.

¹¹ Dorff, *Matters of Life and Death: A Jewish Approach to Modern Medical Ethics*, 15-16.

¹² *Şulhan Aruh* (Kuru Masa), 1563 yılında Yosef Karo tarafından kaleme alınmış hukuk kitabıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: Milet ve Nihal Yayınları, 2021), 178-179.

¹³ Yosef Karo, *Şulhan Aruh*, *Ora Hayim*, 329.

¹⁴ Babil Talmudu, *Berachot*, 32b.

¹⁵ Levililer 19:16.

¹⁶ *Midraş, Sifra*, *Kedoşim*, 4.

¹⁷ *Yasa'nın Tekrarı* 22:8.

¹⁸ İbn Meymûn, *Mişne Tora*, *Rotseah u-Şmirat Nefes*, 11-13.

bağırması. Hastalığı devam ettiği sürece kirli sayılacaktır, çünkü kirlenmiştir. Halktan uzak, ordugâhın dışında yaşmalıdır”¹⁹ pasajında, bulaşıcı bir hastalığa yakalananların, hastalığı başkalarına bulaştırmamaları için hastalıklarını gizlememeleri ve karantinaya alınmaları istenmektedir.²⁰ Ayrıca “kendine dikkat et ve ruhunu koru (hişamer leha u-şemor nefşeha)”²¹ emri gereğince tehlikeli yiyeceklerden, faaliyetlerden ve durumlardan kaçınmak her birey için yükümlülük olarak görülmüştür.²²

Mişna Yoma’da, hamile bir kadının Yom Kipur’da oruçluymen yemek kokusu aldığında, kendini iyi hissedene kadar yemek yemesinin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir. Yine hasta olan kişinin, uzmanların talimatına göre beslenmesi gerektiği, eğer uzman biri yoksa hastanın kendi istediği miktarda ve şekilde beslenmesinin sağlanması tavsiye edilmektedir. Hatta açlıktan gözü dönen bir kişinin gözlerine fer gelinceye kadar murdar yiyeceklerden yemesine izin verilmiştir. Ayrıca Rabbi Matia ben Haraş, boğazı ağrıyan kişinin Şabat’ta ağzına ilaç konabileceğini çünkü bu durumun insan hayatı için bir tehlike olabileceğini ve insan hayatına yönelik her potansiyel tehlikenin Şabat’tan üstün olduğunu ifade etmektedir.²³

Ayrıca sağlık hizmeti sunma, sadece hekimlerden beklenen ferdi bir görev olarak görülmemekte, her toplumun cemaatine sağlaması gereken zorunlu bir hizmet kabul edilmektedir. Talmud’da bir hahamın bir yere yerleşebilmesi için o yerde hizmet veren bir hekimin bulunması temel koşullardan biri olarak zikredilmektedir.²⁴ Yahudi âlimi olmasının yanı sıra iyi bir hekim olarak da bilinen İbn Meymûn, veba sırasında yalnızca dua etmek ve oruç tutmak gibi dinî uygulamaları yeterli görmemiştir. Sadece hastalığı tedavi etmenin değil, aynı zamanda hastalığa yakalanmamak için gerekli önlemlerin alınmasının da bir yükümlülük olduğunu vurgulamıştır.²⁵ Görüldüğü üzere Yahudi geleneğinde kişinin kendi sağlığını koruyacak şekilde yaşaması, başkalarının sağlığını tehdit edecek eylemlerden kaçınması ve hastalık durumunda iyileşmek için tedavi yolları araması, Tanrı’ya karşı bir borç olarak görülmekte ve dinî ödev addedilmektedir.

¹⁹ Levililer 13:45-46.

²⁰ İsmail Taşpınar, “Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Tıp”, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü*, 41 (2016- 2017): 36-41.

²¹ Yasa’nın Tekrarı 4:9.

²² Asher Bush, “Vaccination in Halakhah and in Practice in the Orthodox Jewish Community”, *Hakirah*, 13 (2012): 188.

²³ Mişna, Yoma, 8:5-6.

²⁴ Babil Talmudu, *Sanhedrin*, 17b.

²⁵ İbn Meymûn, *Mişne Tora*, Hilhot De’ot, 4.

2) Salgın Hastalıklarla Mücadele

Tanah'a bakıldığında, toplumda ne zaman bir salgın hastalık yaşansa, toplumun, bu hastalığı Tanrı'nın gönderdiği bir ceza olarak algıladığı görülmektedir. Bu hastalıklar sebebiyle kimin öleceğine ve kimin iyileşeceğine karar veren de Tanrı'dır: “‘Ben, Tanrınız Rab'bin sözünü dikkatle dinler, gözümde doğru olanı yapar, buyruklarıma kulak verir, bütün kurallarına uyarsanız, Mısırlılara verdiğim hastalıkların hiçbirini size vermeyeceğim' dedi, 'Çünkü size şifa veren Rab benim.'”²⁶ Dolayısıyla bu pasajda ifade edildiği üzere, Tanrı kendisine itaat etmeyen insanları hastalıklarla cezalandırmaktadır. Böyle bir cezalandırmadan dolayı yaşanan salgın ya da felaket durumunda, cezalandırmadan kurtulmak için yapılması gereken şey de yine Tanah'ta bildirilmektedir. Çölde Sayım Kitabı'nda, Musa ve Harun'a isyan eden Korah'ın isyanı sebebiyle İsrailoğulları arasında bir salgın baş göstermiş ve binlerce İsraili ölmüştür. Korah'ın günahı sebebiyle Tanrı'nın onları cezalandırdığını anlayan Musa'nın emri üzerine, Harun'un Tanrı'nın gazabını yatıştıran buhur sunmasının ardından salgın son bulmuştur.²⁷ Dolayısıyla bu pasaja göre, salgın durumlarında yapılması gereken en önemli şey, Tanrı'dan af ve bağışlanma dilemektir.

M.S. 70 yılında II. Mabed'in yıkılmasından sonra Tanrı'nın salgınları kontrol ettiğine ve salgınların Tanrı'nın gönderdiği bir ceza olduğuna dair inanç devam etmiştir.²⁸ Bununla birlikte, salgınlarla mücadelede yeni yöntemler de geliştirilmiştir.²⁹ Salgın hastalıklara karşı yapılması gerekenler Talmud döneminden itibaren Yahudi kaynaklarında yer almaya başlamıştır. Talmud'da bir şehirde salgın başladığında kişinin o şehri terk etmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁰ Poskim (yasa koyucular) de salgının başlangıcında kişilerin şehri terk etmelerini tavsiye etmektedir. Ancak salgın, kişi şehri terk etmeden önce yayılmışsa şehri terk etmeyip evde kalmanın evla olduğu belirtilmiştir.³¹ Bu doğrultuda Covid-19 pandemisi

²⁶ Mısır'dan Çıkış 15:26.

²⁷ “Sonra Musa Harun'a, 'Buhurdanını alıp içine sunaktan ateş koy, üstüne de buhur koy' dedi, 'Günahlarını bağışlatmak için hemen topluluğa git. Çünkü RAB öfkesini yağdırdı. Öldürücü hastalık başladı.' Harun Musa'nın dediğini yaparak buhurdanını alıp topluluğun ortasına koştı. Halkın arasında öldürücü hastalık başlamıştı. Harun buhur sunarak topluluğun günahını bağışlattı. O ölülerle dirilerin arasında durunca, öldürücü hastalık da dindi.” (Çölde Sayım 16:45-49).

²⁸ Bk. Babil Talmudu, *Arahin*, 15a; *Ta'anit*, 21b.

²⁹ Elon Gilad, “How Judaism Handled Epidemics Down the Ages”, *Haaretz*, erişim: 21.10.2021, <https://www.haaretz.com/science-and-health/.premium-coronavirus-epidemic-history-jewish-1.8724141>.

³⁰ Babil Talmudu, *Bava Kama*, 60b.

³¹ Yaakov Levi Moelin, *Şe'elot u-Teşuvot Maharil* (Krakow, 1881), blm. 41.

için de Ortodoks hahamlar, sağlık görevlilerinin talimatları uyarınca evlerde kalınması gerektiğini vurgulamışlardır.³²

Bir salgın sırasında yapılması gereken eylemler ve uyulması gereken kurallarla ilgili olarak kaleme alınan en kapsamlı ve derinlemesine talimatlar, Polonya'da kolera salgını yaşandığı sırada orada görev yapmakta olan Rabbi Akiva Eiger tarafından düzenlenmiştir. 19. yüzyılın başlarında seçkin bir Talmud bilgini, etkili bir halaha otoritesi ve Avrupa Yahudiliğinin önde gelen lideri olan Rabbi Eiger (1761-1837), hastalığın yayılmasını önlemeye büyük ölçüde yardımcı olan enfeksiyon alanlarını izole etmek için talimatlar vererek bir dizi düzenleme başlatmıştır. Halka açık yerlerde hijyenin sağlanmasından ve halkı bilinçlendirmekten sorumlu bir komite atamıştır.³³ O, salgın süresince dinî gelenekleri ve yasaları askıya almaktan çekinmemiştir.

İyi bilindiği gibi, Yahudi hukukunda on üç yaşını doldurmuş en az on yetişkin Yahudi erkeğin (*minyán*), belirli duaları okumak gibi emirleri yerine getirmek üzere günde üç defa bir araya gelmesi gerekir. Rabbi Eiger, o zaman bile hastalığın yayılmasında çok ciddi tehlike arz eden kalabalığın toplanmasını önlemek için, alan dar olduğunda ve insanların kalabalık olma ihtimalinin yüksek olduğu durumlarda, sinagogda yeterli alan olmasına rağmen cemaatin küçük gruplar hâlinde dua etmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁴ Ayrıca salgın döneminde insanların dikkat etmesi gereken birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Buna göre, yaşanan çevreyi temiz tutmak, her hafta temiz kıyafet giymek, endişe ve üzüntüden uzak durmak, gece yürüyüşü yerine gün ışığında ve açık arazilerde yürüyüş yapmak, hardal tohumu tüketmek, her gün elleri ve yüzü yıkamayı alışkanlık edinmek, yerleri sirke ve gül suyuyla temizlemek dikkat çeken tavsiyelerdendir.³⁵ Covid-19 pandemisi kapsamında günümüz Yahudi hahamlarının de benzer tavsiyelerde buldukları ve bu süreçte

³² Rabbi Avraham Steinberg, "The Coronavirus Pandemic: Historical, Medical, and Halakhic Perspectives", *Corona Guidance: Religious Norms for Navigating the COVID-19 Pandemic*, 7, erişim: 15.10.2021,

https://web.colby.edu/coronaguidance/files/2020/06/Coronavirus-pandemic_historical-medical-and-halakhic-perspectives_2nd-edition_Steinberg.pdf.

³³ Akiva Eiger v.dğr., *Sefer Igrot Sofrim: Mikhteva Kodesh Mi-Ge'one ha-Dor* (Viyan, 1929), mektup 29.

³⁴ Eiger v.dğr., *Sefer Igrot Sofrim: Mikhteva Kodesh Mi-Ge'one ha-Dor*, md. mektup 29; Andrej Simcha Neuschloss, *Rabbi Akiba Eger: His Life and Times* (Philadelphia: The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning, 1956), 123-125; Adam Reinherz, "Rabbi's Pandemic Edicts Save Lives - During the Cholera Crisis of 1831", *Pittsburgh Jewish Chronicle*, erişim: 30.10.2021,

<https://jewishchronicle.timesofisrael.com/rabbis-pandemic-edicts-save-lives-during-the-cholera-crisis-of-1831/>.

³⁵ Eiger v.dğr., *Sefer Igrot Sofrim: Mikhteva Kodesh Mi-Ge'one ha-Dor*, md. mektup 29.

cemaatlerine rehberlik etmeye çalıştıkları görülmektedir. Birçok haham, Yahudilerin pandemi sürecinde yetkililer tarafından belirlenen kurallara uymaları gerektiğini vurgulamış, bu kurallara riayet etmenin Tanrı'ya ve diğer insanlara karşı bir vazife ve yaşadıkları devlete karşı da önemli bir ödev olduğunu ifade etmiştir. Bilindiği üzere, Yahudilikte yer alan “Dina d'malkuta dina”³⁶ prensibi gereği Yahudilerin yaşadıkları ülkenin sivil yasalarına uymaları dinî bir emirdir.³⁷ Bu nedenle Yahudi cemaatleri, Covid-19'un yayılmasını önlemek amacıyla sinagogları kapatarak ve konukseverlikten, hastaları ziyaret etmekten, yaşlıları teselli etmekten ve düğünleri kutlamaktan feragat ederek dinî emirleri askıya almışlardır.

İsrail Hahamlar Başkanlığı (Chief Rabbis of Israel), koronavirüsü önleme amacıyla Sağlık Bakanlığı'nın sunduğu önerilere uyulmasının dinî bir yükümlülük olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Sağlık Bakanlığı'nın önerileri dinî emirdir, zira sağlıkla ilgili her talimat aynı zamanda dinî bir yasadır. Mesela, İsrail Sefarad Yahudileri hahambaşısı Yitshak Yosef, koronavirüs nedeniyle Şabat esnasında telefonların açık tutulmasını, zira herhangi bir hayat kurtarıcı bilgi ya da haberin ulaşabileceğini ifade etmiştir.³⁸ Bunun yanı sıra, İngiltere, ABD, Avustralya ve Fas gibi pek çok Yahudi cemaatinde sinagoglar, tehlike geçinceye kadar kapatılmış ve dinî faaliyetler askıya alınmıştır. Sefarad ve Reform Yahudi gruplarında on kişilik fiziksel bir minyana sanal olarak katılmanın mümkün olduğuna dair fetvalar verilmiştir.³⁹

Covid-19'la mücadelede İsrail medyasında Ultra-Ortodoks (Haredi) grupların pek başarı gösteremediğine, sosyal mesafe ve kurallara uymadığına yönelik haberler çıkmıştır.⁴⁰ Yahudilik Halk Sağlığı

³⁶ Babil Talmudu, Bava Batra, 55a.

³⁷ Michael Walzer v.dğr., *The Jewish Political Tradition* (New Haven: Yale University Press, 2000), 1: 431-434.

³⁸ RAA Igud HaRabbonim, “Rav Yitzchak Yosef: Coronavirus and Cellphones on Shabbos”, erişim: 20.10.2021, <https://rabbinicalalliance.org/2020/03/18/rav-yitzchak-yosef-coronavirus-and-cellphones-on-shabbos/>.

³⁹ Rabbi Joshua Heller, “Counting a Minyan via Video Conference”, erişim: 21.10.2021, <https://www.rabbinicalassembly.org/sites/default/files/2021-07/heller%20-%20zoom%20minyan.pdf>; Central Conference of American Rabbis, “Virtual Minyan in Time of COVID-19 Emergency”, erişim: 21.10.2021, <https://www.ccar-net.org/ccar-responsa/5780-2/>; Rabbi David Golinkin, “Ten Brief Responsa/Halakhic Reactions to the Corona Crisis”, *Corona Guidance: Religious Norms for Navigating the COVID-19 Pandemic*, erişim: 21.10.2021, <https://web.colby.edu/coronaguidance/2020/04/02/golinkin-ten-responsa/>.

⁴⁰ David M. Halbfinger, “Virus Soars Among Ultra-Orthodox Jews as Many Flout Israel's Rules”, *The New York Times*, erişim: 20.10.2021, <https://www.nytimes.com/2020/03/30/world/middleeast/coronavirus-israel-cases-orthodox.html>; Toi Staff, “Around Half of Israelis Hospitalized with Coronavirus Are Ultra-Orthodox – Tv”, *The Times of Israel*, erişim: 20.10.2021,

Raporlarına göre ABD'deki Ortodoks Yahudiler içinde özellikle Hasidi gruplar, diğer etnik ya da dinî gruplara nazaran Covid-19 kaynaklı ölüm oranlarını artırmış olabilir.⁴¹ Ortodoks topluluklar birbirleriyle etkileşime değer veren, cemaati önemseyen, ailevi ve sosyal bağları kuvvetli bir yapıya sahip olduklarından birbirlerinden izole şekilde evlerinde durmalarına dair emirlerin uygulanmasında daha başarısız olmuşlardır. Nitekim Ortodoks Yahudiler, günde üç kez ibadet amacıyla, Tevrat ve Talmud çalışmaları yapmak üzere, dinî bayramlar ile düğün ve cenaze gibi törenlerde düzenli olarak bir araya gelmektedir. Aslında normal şartlarda bu tür sosyal ilişkiler din ve sağlık açısından olumlu bir etken olarak kabul edilmekteyken pandemi söz konusu olduğunda büyük bir risk oluşturmaktadır.⁴² Bunun yanı sıra Ultra-Ortodoks Yahudiler, geniş ailelere ve daha düşük ekonomik gelire sahip oldukları ve teknoloji ile aralarına mesafe koyduklarından pandeminin getirdiği olumsuzluklardan daha fazla etkilenmişlerdir.⁴³ Mesela, Covid-19'la ilgili gelişmelerin, kuralların ve tavsiyelerin internet ve medya aracılığıyla yayılması sebebiyle, söz konusu yayın organları ile aralarında mesafe olan Ultra-Ortodokslar bu bilgilere erişememiş ya da geç erişmişlerdir. Yine bu durum sebebiyle, Ultra-Ortodokslar kendi içlerinde de hızlı bir şekilde iletişim kuramamışlar ve birbirlerini haberdar edememişlerdir. Hatta öyle ki, Kudüs'te, çoğunlukla Ultra-Ortodoks Yahudilerin -kısmen izole bir şekilde yaşadığı Mea Şe'arim bölgesinde, virüsün varlığından hiç haberi olmayanların bulunduğu bahsedilmektedir.⁴⁴ Bu bakımdan, Ultra-Ortodoks Yahudilerin Covid-19 pandemisi kapsamında çıkarılan yasalara uymamalarının ve Covid-19 kaynaklı hastalık ve ölümlerin en çok bu gruplar içinden çıkmasının sebeplerinden biri hükümetin bilgilendirme konusunda yetersiz kalmasıdır.

<https://www.timesofisrael.com/around-half-of-israelis-hospitalized-with-coronavirus-are-ultra-orthodox-tv/>; Shira Hanau, "Hundreds Pack Brooklyn Study

Hall and Street for Hasidic Rabbi's Funeral", *The Times of Israel*, 2021.

⁴¹ Steven Pirutinsky v.dğr., "COVID-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews", *Journal of Religion and Health* 59/5 (2020): 2289.

⁴² Pirutinsky v.dğr., "COVID-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews", 2289.

⁴³ İsrail'deki Ultra-Ortodoks kadınlar arasındaki doğurganlık oranı genel Yahudi kadın nüfusuna oranla daha yüksektir. Ultra-Ortodoks Yahudiler arasında internet kullanım oranı ise nispeten düşüktür. Bk. Ariela Popper-Giveon & Yael Keshet, "Non-Vaccination Stage Model (NVST): The Decision-Making Process Among Israeli Ultra-Orthodox Jewish Parents", *Health*, Mayıs 2021, 4.

⁴⁴ Kobi Nachshoni, "Rabbi Kanievsky, a Second Before the Instruction About Holding Studies for Haredim: 'I Haven't Heard About Any Pandemic.'", *Ynet*, erişim: 20.11.2021, <https://www.ynet.co.il/articles/0.7340.L-5698287.00.html>.

Hükümet yetkililerince doğrudan bilgilendirme yapılmaması, Harediler arasında farklı kaynaklardan gelen bilgi kirliliğine ve salgının düzmece/yapay olduğu ya da Yahudilerin hayat tarzlarına müdahale amacı taşıdığı şeklinde ortaya atılan komplo teorilerinin yayılmasına neden olmuştur.⁴⁵ Bu durum tabii olarak, onların hükümetin zorunlu tuttuğu kurallara karşı çıkmaları ile neticelenmiştir. Salgının ilk dalgasından (Şubat-Mayıs 2020) itibaren Ultra-Ortodoksların çoğunlukta olduğu Kudüs'teki Mea Şe'arim ve Tel Aviv yakınlarındaki Bney Brak bölgelerinde, okulların kapatılmaması, sosyal mesafe kurallarına riayet edilmemesi, Fısıh Bayramı'nın toplu bir şekilde kutlanması ve düğün ve cenaze törenlerinin gerçekleştirilmesi gibi pek çok olay medyada yer almıştır.⁴⁶ Polisin kalabalıklara müdahalesi sebebiyle halk ve polis arasında çatışmalar meydana gelmiştir.⁴⁷ Yukarıda yer verilen söz konusu sebeplerle Ultra-Ortodoks Yahudiler, Modern Yahudi cemaatlerine nazaran yeni hayat şartlarına uyum göstermede daha geride kalmışlardır.

2020 yılının Mart ayında hükümetin okulların yüz yüze eğitimi durdurması çağrısına karşın Hasidi lider Rabbi Hayim Kanievsky ve pek çok diğer Ultra-Ortodoks haham cemaatlerine okulları ve yeşivalarını açık tutmaları yönünde bildiriye bulunmuştur. Kanievsky, "Tevrat çalışmak korur ve kurtarır"⁴⁸ şeklindeki Talmud pasajına atıfta bulunarak yeşivaların kapatılmaması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca o, salgının insanların günahlarına bir ceza olduğunu ve salgının durması için herkesin tövbe etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹ Pek çok Modern Ortodoks Yahudi cemaati, üyelerine çevrimiçi ibadet imkânı sunarken Haredi gruplarda bu sayı yok denecek kadar azdır.⁵⁰ Bununla birlikte Ultra-Ortodoks Yahudilik,

⁴⁵ Marik Shtern & Hani Vayzer, *Keeping Our (social) Distance? The Coronavirus Pandemic and the Relationships Between the Various Groups in Jerusalem*, çev. Gilah Kahn-Hoffman (Jerusalem: The Jerusalem Institute for Policy Research, 2021), 30.

⁴⁶ Patrick Kingsley, "How Many Funerals Will Come Out of This One?", *The New York Times*, erişim: 20.11.2021, [nytimes.com/interactive/2021/02/17/world/middleeast/israel-orthodox-jews-haredim.html](https://www.nytimes.com/interactive/2021/02/17/world/middleeast/israel-orthodox-jews-haredim.html).

⁴⁷ A. Schternbach & Y. Eli, "Riots in Mea Shearim: A Girl Was Hurt by a Stun Grenade Thrown by a Policeman.", *Channel 13 News*, erişim: 20.11.2021, <https://13news.co.il/item/news/domestic/crime-law/crime/jerusalem-corona-1046659/>.

⁴⁸ Babil Talmudu, Sota, 21a.

⁴⁹ Rabbi Yitz Greenberg, "Coronavirus Is A Wake Up Call For Ultra-Orthodox Jews", *Jewish Journal*, erişim: 22.10.2021, <https://jewishjournal.com/commentary/opinion/314354/coronavirus-is-a-wake-up-call-for-ultra-orthodox-jews/>.

⁵⁰ Mark L. Trencher, "The Orthodox Jewish Community and the Coronavirus: Halacha Grapples with the Pandemic", *Contemporary Jewry* 41 (2021): 123-139.

monolitik bir yapı olmadığından içlerinde koronavirüse karşı alınacak tedbirlere sıkı bir titizlikle uyanlar da bulunmaktadır. Bazı Haredi liderler, cemaatlerini maske takmaları, aşı olmaları ve devletin uygulanmasını istediği diğer kurallara riayet etmeleri konusunda uyarılmışlardır. Haredi Halkla İlişkiler Enstitüsü (Haredi Institute for Public Affairs) başkanı ve Haredi dergisi *Mișpaha*'nın (Mishpacha) yayıncısı Eli Paley, Rabbi Kanievsky'nin açıklamalarından yaşadığı hayal kırıklığını ifade ederek Haredi grupların okulları açık tutmalarını, kalabalık düğün ve cenaze törenleri düzenlemelerini kınamakta ve bu grupların tüm Haredileri temsil etmediğini dile getirmektedir.⁵¹ Hastalığı Tanrı tarafından gönderilen bir ceza olarak gören, tövbe ve ibadetle salgının sona ereceğine inanarak kurallara uymayan Haredi gruplar Modern Ortodoks cemaatlerce de eleştirilmektedir.⁵²

3) Yahudilik ve Aşı

Bulaşıcı hastalık kavramı, ilk dönemlerden itibaren Yahudi literatürünün gündemindeyken, aşılardan önceki dönemlerde ancak 18. yüzyılın sonlarında tartışmaya açılmıştır. Aşı, hastalıklara karşı bağışıklık kazandırmak amacıyla insan ve hayvanlarda hastalığa sebep olan virüs, bakteri vb. mikropların güçlerinin zayıflatılmasıyla oluşturulan bir üründür. Aşılardan sayesinde enfeksiyonlara karşı bağışıklık oluşturularak toplum salgınlardan korunmakta ve enfeksiyon kaynaklı hastalık, sakatlık ve ölümler engellenmektedir.⁵³ Edward Jenner (1749-1823), çiçek hastalığıyla mücadele için 1796'da ilk modern aşığı üretmiştir. Bunu, çok daha iyi huylu bir hastalık olan sığır çiçeği hastalığını bir kişiye aşılayarak yapmış ve böylece çiçek hastalığına karşı bağışıklık oluşturmuştur. Çoğu zaman hastalığa karşı etkili sonuç veren bu aşı, yaklaşık %0.5-2 arası ölüm oranına sahiptir.⁵⁴

Suçiçeği hastalığı için ilk kez aşı bulunduğu dönemde, daha önce sağlıklı bir insana hastalık sebebi olan bir ilaç verilerek iyileştirme tekniği kullanılmadığından bu tedavi şekli büyük tartışmalara sebep olmuştur.

⁵¹ Shahar Ilan, "Eli Paley Interviewed in Calcalist, January 28, 2021", *The Haredi Institute for Public Affairs*, erişim: 22.10.2021, <https://machon.org.il/en/eli-paley-interviewed-in-calcalist/>.

⁵² Shaul Magid, "COVID-19, Haredi Jewry, and 'Magical' Thinking", *Tablet*, erişim: 21.10.2021, <https://www.tabletmag.com/sections/belief/articles/covid-haredi-magical-thinking>.

⁵³ Çiğdem Kader, "Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi", *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi* 4/3 (2019): 378.

⁵⁴ Edward Reichman, "Halachic Aspects of Vaccinations", *Jewish Action* 69/2 (2008): 10.

Yahudiler için de durum bir dilemmaya dönüşmüştür. Zira Yahudi literatüründe yar alan kaynaklar doktorlara hastayı iyileştirme yetkisi vermektedir. Ancak bu yetki, doktorların sağlıklı bir insana, daha kötü bir hastalıktan korumak amacıyla da olsa, hastalığa neden olan bir maddeyi enjekte etmesine izin verir mi? 18 ve 19. yüzyıllarda Yahudi âlimler bu durumu gündemlerinde tutmuşlardır. Bu âlimler arasında aşı olmanın bir gereklilik ve dinî yükümlülük olduğunu savunanlar olduğu gibi aşı olmaya karşı çıkan ya da aşı olmayı bir zorunluluk olarak görmeyenler de ortaya çıkmıştır. Hem aşı olmanın zorunluluğunu savunan hem de aşı olunmasını tavsiye etmeyen hahamlar görüşlerini Tanah'a ve Talmud'a dayandırmaya çalışmışlardır. Âlimlerin pek çoğu, çatıya korkuluk yapılmasını emreden pasaja⁵⁵ ve onun yorumlarına dayanarak ölüme ya da yaralanmaya yol açan tehlikeli durumların ortadan kaldırılmasının ve gerekli önemlerin alınmasının dinî bir emir olduğunu savunmuşlardır. Buna göre aşı olunması da meydana gelecek ölümleri engelleyecek bir önlem olduğundan aşı olmamak, söz konusu emri göz ardı etmektir. Bununla birlikte, aşının sebep olabileceği zararlar ve koruyuculuğu üzerindeki şüpheler, aşı karşıtı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aşı sebebiyle ölme ihtimali her ne kadar suçiçeğinden ölme ihtimaline kıyasla çok daha düşüğe de bazı âlimler aşının verebileceği zararları göz önünde bulundurarak insanların sağlıklarını riske atmayı doğru bulmamışlardır. Diğer bir deyişle aşı olduğu için bir kişinin hayatını kaybetme riski varsa bu durumda daha çok kişiyi kurtarmak için bu riski almaya onay vermemişlerdir. Ancak Rabbi Yisrael Lipstchitz, Mişna'yı şerh ettiği eseri Tiferet Yisrael'de, bu soruyu ele alarak tehlikeli olduğu halde bu aşının yapılmasının caiz olup olmadığını tartışmakta ve aşı yaptırmamanın tehlikesi, aşılamanın doğuracağı tehlikeden çok daha büyük olduğu için aşı yaptırmamanın caiz olduğu sonucuna varmaktadır.⁵⁶ Yine Sefarad Rabbi İsmail ben Abraham ha-Kohen (1723-1811), Praglı Rabbi Eleazar Fleckels (1754-1826) ve Rabbi Mordecai Benet çiçek aşısına onay veren ilk hahamlardan olmuşlardır.⁵⁷

1785'te Londra'nın hahamlarından Rav Avraham Hamburg -Nanzig olarak da bilinir- Ale Terufa (Şifa Yaprağı) adlı kitabında aşı konusunu ve bu konuyla ilgili tartışmaları değerlendirmiştir. O, daha önce uygulanmayan ve bilinmeyen bir tedavi yöntemi olması itibarıyla aşının dinî açıdan caiz olup olmadığını sorgulamıştır. İki çocuğunu çiçek hastalığı sebebiyle kaybeden Nanzig, eserinde rabbani yorumlara, tıbbi bilgilere ve hastalıkla ilgili açıklamalara yer vermiştir. O, aşı uygulamasıyla hasta olmayan bir

⁵⁵ Tesniye 22:8.

⁵⁶ Yisrael Lipstchitz, Tiferet Yisrael, çev. Sefaria Community (Vilna, 1913).

⁵⁷ J. David Bleich, "Survey of Recent Halakhic Periodical Literature", Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought 48/2/3 (2015): 45.

kişiye, hastalığa sebep olacak maddelerin enjekte edilmesinin kişinin sağlığını tehlikeye attığını ve dahası aşının, yeni ve denenmemiş bir yöntem olmasının da ayrı bir risk oluşturduğunu ifade ederek bu konuların hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar için tereddüt oluşturduğunu belirtmektedir. Ancak o dönemde çiçek hastalığından dolayı Avrupa’da 400.000 kişinin öldüğü de vakıdır.⁵⁸ Hastalığın öldürücü etkisinin bu denli yüksek olması, Nanzig’i, aşının birkaç kişi üzerinde oluşturabileceği yan etkiden/riskten daha çok faydası olduğu sonucuna ulaştırmıştır.⁵⁹

Covid-19 aşısı ile ilgili hukuki tartışmalara bakıldığında Yahudi hukukçuların geçmişteki aşı tartışmalarıyla bağlantılı olarak konuyu değerlendirdikleri görülmektedir. Covid-19 aşısıyla ilgili ilk tartışılan konu, aşının güvenilirliği ve hastalığa karşı etkililik oranının risk almaya değer düzeyde olup olmadığıdır. Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi (U.S. Food and Drug Administration /FDA)’nin yaptığı açıklamaya göre Covid-19 aşısı ancak %50 veya daha fazla etkin ise o aşıya onay verilecektir.⁶⁰ Çünkü ancak bu oran halahanın gerektirdiği asgari şartı sağlamaktadır. Covid-19 aşısının etki süresinin kısa vadeli olması ise tartışılan diğer bir problemidir. Bu konu ise, yalnızca mevsimsel olarak yaptırılan grip aşısına onay verilmesine kıyas edilerek uygun görülmüştür.⁶¹

Söz konusu tartışmalar sonucunda günümüz önde gelen halaha otoriteleri Rabbi Moshe Ehrenreich, Rabbi Yosef Carmel, Rabbi Zalman Nechemiah Goldberg, Rabbi Nahum Rabinovitch, ve Rabbi Yisrael Rosen ortak bir bildiriyle dünyadaki doktorların büyük çoğunluğu ve İsrail hükümeti kişinin kesin olarak aşı olması gerektiğine dair karar aldığı takdirde aşı olmanın bir halaha hükmü olacağını duyurmuşlardır. Ortodoks Birliği / Amerika Hahamlar Meclisi’nin, Aralık 2020’de yayınladığı bildiri de Yahudi âlimlerin geçmişteki çiçek aşısı hakkındaki endişelerinin benzer şekilde Covid-19 aşısı için de mevcut olduğunu göstermektedir. Bildiride Covid-19 aşısının hızla geliştirildiği ve iki Covid-19 aşısının yeni bir teknoloji ile üretilen mRNA aşısı olmasının endişelere sebep olduğu kabul

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Stefan Riedel, “Edward Jenner and the History of Smallpox and Vaccination”, *Proceedings (Baylor University Medical Center)* 18/1 (2005): 21-25.

⁵⁹ David B. Ruderman, “Some Jewish Responses to Smallpox Prevention in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: A New Perspective on the Modernization of European Jewry”, *Aleph*, 2 (2002): 120; Ha-Rav Abraham Hamburg, *Ale Terufa - עלה תרופה* (Jerusalem, 1818), 1a-1b.

⁶⁰ U.S. Department of Health and Human Services & Food and Drug Administration, *Development and Licensure of Vaccines to Prevent COVID-19 Guidance for Industry (USA: Center for Biologics Evaluation and Research, 2020)*, 14.

⁶¹ Colby, “Covid-19 Vaccine Guidance”, erişim: 20.10.2021, <https://web.colby.edu/coronaguidance/files/2020/12/OU-RCA-Vaccine-Guidance.pdf>.

edilmektedir. Bununla birlikte, Tevrat'ın hayatı koruma yükümlülüğü uyarınca daha fazla hayatı kaybetmeden sağlık otoritelerine güvenerek en hızlı şekilde Covid-19 aşısının yaptırılması gerektiği kararına varılmıştır.⁶² Rabbi Hershel Schachter, devletin aşığı zorunlu kılması durumunda “dina de malhuta dina” prensibi gereği Yahudilerin aşı olması gerektiğini ifade etmektedir. Rabbi Asher Weiss ise, modern dönemde aşın olmanın, Talmud'da yer alan pandemi olan bir şehirden kaçma hükmünün yerine geçtiğini belirtmiştir.⁶³

4.) Aşı Karşıtlığı

Her ne kadar Yahudi grupların aşı olmaya karşı belirgin bir olumlu tavır sergilemesine karşın, Ortodoks Yahudilik içinde aşı karşıtı seslerin çıktığı da görülmektedir.⁶⁴ Bazı gruplar, aşı olmayan pek çok kişinin ileri yaşlara kadar yaşayabildiğini, dolayısıyla aşı olmamanın tehlike oluşturmadığını iddia ederek aşı olmaya karşı çıkmışlardır. Bu iddia, Talmud'da “Üstü açık bir varilden, dokuz kişi içse ve ölmese bile onuncu kişinin ondan içmesi yasaktır”⁶⁵ kuralı gereği isabetli bulunmamıştır. Bu nedenle, dokuz kişi aşılansa ve ölmese bile onuncu kişinin aşı olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.⁶⁶ Aşının muhtemel tehlikelerinden dolayı aşı olmaya karşı çıkanlara ise, yine Talmud'da yer alan ifadelerle cevap verilmektedir. Buna göre; “Tehlike, yasaktan daha ciddi bir durumdur”,⁶⁷ dolayısıyla her ne kadar aşının yan etkileri insan için tehlike arz etse de aşı olmama durumunda insanın başına gelebilecek tehlike çok daha büyük olduğundan kişi aşı olmayı tercih etmelidir.⁶⁸ Bununla birlikte modern literatürde Yahudiliğin aşı olmayı yasakladığına dair argümanlar sunulmasa da aşı olmanın zorunlu olup olmadığı konusu tartışılmaya

⁶² “Covid-19 Vaccine Guidance”.

⁶³ Sharon Galper Grossman & Shama Grossman, “Halakha Approaches the COVID-19 Vaccine”, *Tradition Online*, erişim: 22.10.2021, <https://traditiononline.org/halakha-approaches-the-covid-19-vaccine/>.

⁶⁴ Bk. Khitam Muhsen v.dğr., “Risk Factors of Underutilization of Childhood Immunizations in Ultraorthodox Jewish Communities in Israel Despite High Access to Health Care Services”, *Vaccine* 30/12 (2012): 2109-2115; Popper-Giveon & Keshet, “Non-Vaccination Stage Model (NVST): The Decision-Making Process Among Israeli Ultra-Orthodox Jewish Parents”.

⁶⁵ Babil Talmudu, *Avoda Zara*, 30b.

⁶⁶ Rabbi David Golinkin, “Does Halakhah Require Vaccination Against Dangerous Diseases Such as Measles, Rubella, Polio and Covid-19?”, *The Schechter Institutes*, erişim: 25.10.2021, <https://schechter.edu/does-halakhah-require-vaccination/>.

⁶⁷ Babil Talmudu, *Hullin*, 10a.

⁶⁸ Golinkin, “Does Halakhah Require Vaccination Against Dangerous Diseases Such as Measles, Rubella, Polio and Covid-19?”, 8.

devam etmektedir. Yehoşua Neuwirth, Hershel Shachter ve David Bleich, salgının azalması ve hastalığa yakalanma riskinin yüksek olmaması sebebiyle ailelerin, çocuklarını aşı yaptırmaları konusunda zorlanmasının doğru olmadığını savunanlardandır.⁶⁹

Yahudilik içinde aşı oranının en düşük olduğu grupların ise Ultra-Ortodoks Yahudiler içinde olduğu görülmektedir.⁷⁰ İsrail'in toplam nüfusunun yaklaşık %12'sini oluşturan Ultra-Ortodoks Yahudi cemaati⁷¹ çeşitli manevi ve siyasi liderlerin rehberliğine tabi olan muhtelif yapı ve alt gruplardan oluşmaktadır. Ultra-Ortodoks Yahudilik kavramı, içerisinde Litvanya kökenli Aşkenaz Yahudilerin oluşturduğu Yeşiva Ortodoksluğu ve mistik karakterli bir hareket olarak ortaya çıkan Hasidi Yahudiliği barındırmaktadır.⁷² Yahudiler arasında en dindar grup olarak kabul edilen Ultra-Ortodoks Yahudiler, Yahudi hukukunun en katı versiyonlarına tavizsiz bağlılıklarıyla bilinmektedirler. Genellikle ahlaki ve fıkhi konularda otorite olarak kabul edilen liderlerin tavsiyelerine göre hayatlarını düzenlemekte ve diğer Yahudi gruplarından nispeten izole edilmiş bir şekilde hayatlarını sürdürmektedirler. Bu topluluğun çoğu üyesi ayrı mahallelerde veya kasabalarda yaşamakta, çocuklarını ayrı okullara (yeşiva) göndermekte ve günlük davranışlarını yöneten farklı normlara bağlı kalmaktadır.⁷³ İsrail'de Ultra-Ortodoks Yahudi gruplarında yapılan bir araştırmaya göre, aşı karışıklığının temel sebepleri; ailelerin eğitim durumu, Tanrı'nın doğru olanı (sâlihleri) -aşı olmadan da- koruyacağına dair inanç, aşının hastalıkları önleme gücünün düşük olduğuna inanma ve sağlık otoritelerine güvensizliktir.⁷⁴

Amerika'daki pek çok eyaletteki okullarda, dinî inançlarının aşı olmaya izin vermemesi sebebiyle çocuklarının aşı olmasını istemeyen

⁶⁹ Elisheva Blas, "One Measly Change: An Unorthodox Approach to Addressing Ultra-Orthodox Measles Outbreak", *Master of Behavioral and Decision Sciences Capstones* 5 (2019): 15-16.

⁷⁰ Lesley Henderson v.dğr., "Perceptions of Childhood Immunization in a Minority Community: Qualitative Study", *Journal of the Royal Society of Medicine* 101/5 (01 Mayıs 2008): 244-251.

⁷¹ Gilad Malach & Lee Cahaner, "2019 Statistical Report on Ultra-Orthodox Society in Israel: Highlights", *The Israel Democracy Institute*, erişim: 26.10.2021, <https://en.idi.org.il/articles/29348>.

⁷² Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, 6. bs. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 100-101.

⁷³ Menachem Friedman, "The Haredi (Ultra-Orthodox) Society-Sources, Trends and Processes", *The Jerusalem Institute for Israel Studies Research Series* 41 (1991): 1-2; Popper-Giveon & Keshet, "Non-Vaccination Stage Model (NVST): The Decision-Making Process Among Israeli Ultra-Orthodox Jewish Parents", 4.

⁷⁴ Muhsen v.dğr., "Risk Factors of Underutilization of Childhood Immunizations in Ultraorthodox Jewish Communities in Israel Despite High Access to Health Care Services".

ailelere aşı muafiyeti sağlanmaktadır. Bu muafiyetle aşı olmayan çocuklar, ailelerinin imzalamış oldukları belgeyle okullara gidebilmektedirler. Yahudi okullarında da bazı velilerin bu imzayı vererek çocuklarını okula gönderdikleri bilinmektedir. Bilindiği kadarıyla hiçbir Yahudi otorite, aşı olmanın yasak olduğuna dair bir bildiride bulunmamıştır. Bu nedenle, Yahudi ailelerin dinî sebepleri öne sürerek çocuklarının aşısız şekilde okula devam etmelerini talep etmeleri doğru bulunmamaktadır.⁷⁵

2009 yılında bazı Haredi sağlık uzmanları Lakewood'da bir araya gelerek çocukların aşılanmasını reddeden ailelerle ilgili endişelerini dile getirmişlerdir. Buna karşılık cemaat, önde gelen hahamları aşı konusunda endişeli aileleri ikna edecek açıklama yapmaya çağırmıştır. Bunun üzerine toplanan hahamlar, toplum sağlığını ve çocuklarını ciddi hastalıklardan korumak için ailelerin çocuklarına aşı yaptırmalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca bir doktor ya da haham tarafından aksi tavsiye edilmedikçe müdürlerin, aşısız çocukları okullarına almama haklarının bulunduğu ifade edilmiştir. Diğer taraftan 2011 yılında Haredi okullarda ortaya çıkan kabakulak salgına rağmen üç haham (Rabbi Katz, Rabbi Kamenentzky ve Rabbi Malkiel Kotler) Lakewood yeşiva yöneticilerine aşısız çocukların okullara alınmasını talep eden bir mektup kaleme almışlardır.⁷⁶

Geçmişte üretilen aşılarla karşı mesafeli olan Ultra-Ortodoks Yahudilerin benzer bir tutumu Covid-19 aşısına karşı da sergiledikleri görülmektedir. New York'taki Harediler üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, Covid-19 en çok Haredi ve Hasidi grupları etkilemiştir. Araştırmaya göre Ultra-Ortodoks Yahudilerin yalnızca %12'si Covid-19 aşısı olmayı kabul edeceğini bildirmiştir.⁷⁷ İsrail Demokrasi Enstitüsü tarafından yapılan araştırma, İsrail'deki Ultra-Ortodoks Yahudilerin, %90 gibi yüksek bir oranda hahamların otoritesine güvendiklerini ve koronavirüsle mücadelede Rabbanî otoritelerin görüşlerine de başvurulmasını istediklerini ortaya koymuştur. Ankete katılanların %60'ı koronavirüsle ilgili çıkarılan kuralların siyasi amaçlarla çıkarıldığını ve %81'i sinagoglarda törenlere izin verilmeyip protesto ve gösterilere izin verilmesinin, Ultra-Ortodokslara karşı ayrımcılık olduğunu düşünmektedir.⁷⁸ Bununla birlikte

⁷⁵ Bush, "Vaccination in Halakhah and in Practice in the Orthodox Jewish Community", 211.

⁷⁶ Bush, "Vaccination in Halakhah and in Practice in the Orthodox Jewish Community", 206-210.

⁷⁷ Ellie R. Carmody v.dğr., "Knowledge and Attitudes Toward Covid-19 and Vaccines Among a New York Haredi-Orthodox Jewish Community", *Journal of Community Health* 46 (2021): 1161-1169.

⁷⁸ Tamar Hermann & Or Anabi, "Haredim Trust Rabbis More Than the Health Ministry on COVID-19", *The Israel Democracy Institute*, erişim: 26.10.2021, <https://en.idi.org.il/articles/32950>.

Habad lideri Rabbi Yitshak Yehuda Yaroslavsky, Rabbi Kanievtsky, Rabbi Gershon Edelstein gibi pek çok Haredi haham, aşı olmanın gerekliliğini vurgulayarak tüm Haredilere aşı olmaları yönünde uyarılarda bulunmakta ve hatta aşı olmayanların okullara ve sinagoglara alınmalarını talep etmektedirler.⁷⁹

Sonuç

Yahudi geleneğinde insan hayatının korunmasının dinî bir emir olarak kabul edildiği görülmektedir. Tanah'ta ve Rabbani gelenekte, hastalıklardan korunmak için öncelikle Tanrı'ya dua ve ondan bağışlanma istemenin gerekli olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Rabbani gelenek, kişilere hastalıklardan kaçınmak ve korunmak için üstlerine düşen görevleri yerine getirmeyi de zorunlu kılmaktadır. Buna diğer insanları hastalıklardan korumaya yönelik her türlü önlemin alınması da dâhil edilmektedir. Dolayısıyla Yahudi geleneği doktorlara itimadı ve onların yönergelerine uymayı tavsiye etmektedir. Ayrıca hayatın risk altında olduğu durumlarda dinî yükümlülüklerin askıya alınması gerektiğine de hükmedilmiştir. Bununla birlikte hangi durumların risk olarak kabul edileceği ve karar yetkisinin kimde olduğu konusunda görüş ayrılıkları yaşandığı olmuştur.

Çalışmamızda görüldüğü üzere Covid-19 pandemisi ve aşısı bağlamında Yahudi gruplar ve yetkililer arasında sağlık kurumlarının yönergelerine uyma ve bu doğrultuda hastalığın yayılmaması için gerekli önlemlerin alınması yaygın kanaattir. Ancak daha çok başta Ultra-Ortodoks Yahudiler olmak üzere gerek ibadetleri kısıtlayan yasaklara ve gerekse Covid-19 aşısına karşı çıkan grupların var olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalara göre, bu karşı çıkışın farklı nedenlere dayandığı anlaşılmaktadır. Bazıları Tanrı'nın doğru olanı, yani sâlihleri koruyacağı inancıyla ve aşırı önlemlerin Tanrı'ya inancın eksikliğini gösterdiği düşüncesiyle talimatlara uymamaktadır. Ancak Ultra-Ortodoksların salgını tabii bir fenomen olarak değil, işlenen günahlara karşılık Tanrı'nın bir cezası olarak görmesi Modern Ortodoks çevrelerce eleştirilmektedir. Ayrıca, hastalığın dinî hükümleri askıya alacak kadar ciddi olmadığını düşünülmesi, dinî ibadetlere seküler kurumların müdahalesini meşru

⁷⁹ Shira Hanau, "Major Orthodox Rabbis in Israel Say Everyone 12 and up Should Be Vaccinated", Jewish Telegraphic Agency, erişim: 22.10.2021, <https://www.jta.org/quick-reads/major-orthodox-rabbis-in-israel-say-everyone-12-and-up-should-be-vaccinated>; Israel National News, "Coronavirus Pandemic: Hasidic Groups Ban Unvaccinated, Not Recovered from Synagogues", erişim: 22.10.2021, <https://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/312695>.

bulmama ve Covid-19 aşısının da yeterli güvenilirliği kazanmaması diğer nedenler arasında yer almaktadır. İlâveten, koronavirüsün kötü niyetli kişiler tarafından yapay olarak üretildiği ve insanlar üzerinde kontrol sağlama amacı taşıdığı şeklindeki düşünceler de, pandemi nedeniyle uygulamaya konulan farklı yükümlülüklerin reddedilmesine yol açabilmektedir.

Kaynakça

- Açıklamalı Kutsal Kitap. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2010.
- Blas, Elisheva. "One Measly Change: An Unorthodox Approach to Addressing Ultra-Orthodox Measles Outbreak". *Master of Behavioral and Decision Sciences Capstones* 5 (2019): 75.
- Bleich, J. David. "Survey of Recent Halakhic Periodical Literature". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 48/2/3 (2015): 41-64.
- Bush, Asher. "Vaccination in Halakhah and in Practice in the Orthodox Jewish Community". *Hakirah* 13 (2012): 185-212.
- Carmody, Ellie R. v.dğr. "Knowledge and Attitudes Toward Covid-19 and Vaccines Among a New York Haredi-Orthodox Jewish Community". *Journal of Community Health* 46 (2021): 1161-1169.
- Israel National News. "Coronavirus Pandemic: Hasidic Groups Ban Unvaccinated, Not Recovered from Synagogues". Erişim: 22.10.2021, <https://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/312695>.
- Colby. "Covid-19 Vaccine Guidance". Erişim: 20.10.2021, <https://web.colby.edu/coronaguidance/files/2020/12/OU-RCA-Vaccine-Guidance.pdf>.
- Dorff, Elliot N. *Matters of Life and Death: A Jewish Approach to Modern Medical Ethics*. Illinois: Varda Books, 2004.
- Eiger, Akiva v.dğr. *Sefer Igrot Sofrim: Mikhteve Kodesh Mi-Ge'one ha-Dor*. Viyana, 1929.
- Friedman, Menachem. "The Haredi (Ultra-Orthodox) Society-Sources, Trends and Processes". *The Jerusalem Institute for Israel Studies Research Series* 41 (1991): 1-8.
- Gilad, Elon. "How Judaism Handled Epidemics Down the Ages". *Haaretz*, erişim: 21.10.2021, <https://www.haaretz.com/science-and-health/.premium-coronavirus-epidemic-history-jewish-1.8724141>.
- Golinkin, Rabbi David. "Does Halakhah Require Vaccination Against Dangerous Diseases Such as Measles, Rubella, Polio and Covid-19?". *The Schechter Institutes*, erişim: 25.10.2021, <https://schechter.edu/does-halakhah-require-vaccination/>.
- Golinkin, Rabbi David. "Ten Brief Responsa/Halakhic Reactions to the Corona Crisis". *Corona Guidance: Religious Norms for Navigating the COVID-19 Pandemic*, erişim: 21.10.2021, <https://web.colby.edu/coronaguidance/2020/04/02/golinkin-ten-responsa/>.
- Greenberg, Rabbi Yitz. "Coronavirus Is A Wake Up Call For Ultra-Orthodox Jews". *Jewish Journal*, erişim: 22.10.2021,

- <https://jewishjournal.com/commentary/opinion/314354/coronavirus-is-a-wake-up-call-for-ultra-orthodox-jews/>.
- Grossman, Sharon Galper & Shamai Grossman. "Halakha Approaches the COVID-19 Vaccine". Tradition Online, erişim: 22.10.2021, <https://traditiononline.org/halakha-approaches-the-covid-19-vaccine/>.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. 6. bs., İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Halbfinger, David M. "Virus Soars Among Ultra-Orthodox Jews as Many Flout Israel's Rules". *The New York Times*, erişim: 20.10.2021, <https://www.nytimes.com/2020/03/30/world/middleeast/coronavirus-israel-cases-orthodox.html>.
- Haleem, Abid v.dğr. "Effects of Covid-19 Pandemic in Daily Life". *Current Medicine Research and Practice* 10/2 (2020): 78-79.
- Hamburg, Ha-Rav Abraham. *Ale Teruفا - עליה תרופה*. Jerusalem, 1818.
- Hanau, Shira. "Hundreds Pack Brooklyn Study Hall and Street for Hasidic Rabbi's Funeral". *The Times of Israel*, 08.03.2021, <https://www.timesofisrael.com/hundreds-pack-brooklyn-study-hall-and-street-for-hasidic-rabbis-funeral/>.
- Hanau, Shira. "Major Orthodox Rabbis in Israel Say Everyone 12 and up Should Be Vaccinated". *Jewish Telegraphic Agency*, erişim: 22.10.2021, <https://www.jta.org/quick-reads/major-orthodox-rabbis-in-israel-say-everyone-12-and-up-should-be-vaccinated>.
- Heller, Rabbi Joshua. Counting a Minyan via Video Conference. Erişim: 21.10.2021, <https://www.rabbinicalassembly.org/sites/default/files/2021-07/heller%20-%20zoom%20minyan.pdf>.
- Henderson, Lesley v.dğr. "Perceptions of Childhood Immunization in a Minority Community: Qualitative Study". *Journal of the Royal Society of Medicine* 101/5 (01 Mayıs 2008): 244-251, <https://doi.org/10.1258/jrsm.2008.070363>.
- Hermann, Tamar & Or Anabi. "Haredim Trust Rabbis More Than the Health Ministry on COVID-19". *The Israel Democracy Institute*, erişim: 26.10.2021, <https://en.idi.org.il/articles/32950>.
- Horowitz, Yehoshua. "Hillel". *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik & Michael Berenbaum, New York: Thomson Gale, 2007, 9: 108-100.
- Ilan, Shahr. "Eli Paley Interviewed in Calcalist, January 28, 2021". *The Haredi Institute for Public Affairs*, erişim: 22.10.2021, <https://machon.org.il/en/eli-paley-interviewed-in-calcalist/>.
- Jacobs, Louis & David Devoran. "Hermeneutics". *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik & Michael Berenbaum, New York: Thomson Gale, 2007, c. 9.
- Kader, Çiğdem. "Aşı Karşıtlığı: Aşı Kararsızlığı ve Aşı Reddi". *Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi* 4/3 (2019): 377-388, <https://doi.org/10.35232/estudamh5d.590304>.
- Kingsley, Patrick. "How Many Funerals Will Come Out of This One?". *The New York Times*, erişim: 20.11.2021, [nytimes.com/interactive/2021/02/17/world/middleeast/israel-orthodox-jews-haredim.html](https://www.nytimes.com/interactive/2021/02/17/world/middleeast/israel-orthodox-jews-haredim.html).
- Lipstchitz, Yisrael. *Tiferet Yisrael*. Çev. Sefaria Community, Vilna, 1913.

- Magid, Shaul. "COVID-19, Haredi Jewry, and 'Magical' Thinking". *Tablet*, erişim: 21.10.2021, <https://www.tabletmag.com/sections/belief/articles/covid-haredi-magical-thinking>.
- Malach, Gilad & Lee Cahaner. "2019 Statistical Report on Ultra-Orthodox Society in Israel: Highlights". *The Israel Democracy Institute*, erişim: 26.10.2021, <https://en.idi.org.il/articles/29348>.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: Milet ve Nihal Yayınları, 2021.
- Moelin, Yaakov Levi. *Şe'elot u-Teşuvot Maharil*. Krakow, 1881.
- Muhsen, Khitam v.dğr. "Risk Factors of Underutilization of Childhood Immunizations in Ultraorthodox Jewish Communities in Israel Despite High Access to Health Care Services". *Vaccine* 30/12 (2012): 2109-2115.
- Nachshoni, Kobi. "Rabbi Kanievsky, a Second Before the Instruction About Holding Studies for Haredim: 'I Haven't Heard About Any Pandemic'". *Ynet*, erişim: 20.11.2021, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5698287,00.html>.
- Neuschloss, Andrej Simcha. *Rabbi Akiba Eger: His Life and Times*. Philadelphia: The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning, 1956.
- Pirutinsky, Steven v.dğr. "COVID-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews". *Journal of Religion and Health* 59/5 (2020): 2288-2301.
- Popper-Giveon, Ariela & Yael Keshet. "Non-Vaccination Stage Model (NVST): The Decision-Making Process Among Israeli Ultra-Orthodox Jewish Parents". *Health*, Mayıs 2021, 1-16.
- RAA Igud HaRabbonim. "Rav Yitzchak Yosef: Coronavirus and Cellphones on Shabbos". Erişim: 20.10.2021, <https://rabbinicalalliance.org/2020/03/18/rav-yitzchak-yosef-coronavirus-and-cellphones-on-shabbos/>.
- Reichman, Edward. "Halachic Aspects of Vaccinations". *Jewish Action* 69/2 (2008): 10-14.
- Reinherz, Adam. "Rabbi's Pandemic Edicts Save Lives — During the Cholera Crisis of 1831". *Pittsburgh Jewish Chronicle*, erişim: 30.10.2021, <https://jewishchronicle.timesofisrael.com/rabbis-pandemic-edicts-save-lives-during-the-cholera-crisis-of-1831/>.
- Riedel, Stefan. "Edward Jenner and the History of Smallpox and Vaccination". *Proceedings (Baylor University Medical Center)* 18/1 (2005): 21-25.
- Ruderman, David B. "Some Jewish Responses to Smallpox Prevention in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: A New Perspective on the Modernization of European Jewry". *Aleph* 2 (2002): 111-144.
- Schternbach, A. & Y. Eli. "Riots in Mea Shearim: A Girl Was Hurt by a Stun Grenade Thrown by a Policeman." *Channel 13 News*, erişim: 20.11.2021, https://13news.co.il/item/news/_domestic/crime-law/crime/jerusalem-corona-1046659/.
- Shtern, Marik & Hani Vayzer. *Keeping Our (social) Distance? The Coronavirus Pandemic and the Relationships Between the Various Groups in Jerusalem*. Çev. Gilah Kahn-Hoffman, Jerusalem: The Jerusalem Institute for Policy Research, 2021.
- Staff, Toi. "Around Half of Israelis Hospitalized with Coronavirus Are Ultra-Orthodox – Tv". *The Times of Israel*, erişim: 20.10.2021,

- <https://www.timesofisrael.com/around-half-of-israelis-hospitalized-with-coronavirus-are-ultra-orthodox-tv/>.
- Steinberg, Rabbi Avraham. “The Coronavirus Pandemic: Historical, Medical, and Halakhic Perspectives”. *Corona Guidance: Religious Norms for Navigating the COVID-19 Pandemic*, erişim: 15.10.2021, https://web.colby.edu/coronaguidance/files/2020/06/Coronavirus-pandemic_historical-medical-and-halakhic-perspectives_2nd-edition_Steinberg.pdf.
- Taşpınar, İsmail. “Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Tıp”. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü* 41 (2016-2017): 36-41.
- Trencher, Mark L. “The Orthodox Jewish Community and the Coronavirus: Halacha Grapples with the Pandemic”. *Contemporary Jewry* 41 (2021): 123-139.
- U.S. Department of Health and Human Services & Food and Drug Administration. *Development and Licensure of Vaccines to Prevent COVID-19 Guidance for Industry*. USA: Center for Biologics Evaluation and Research, 2020.
- Central Conference of American Rabbis. “Virtual Minyan in Time of COVID-19 Emergency”. Erişim: 21.10.2021, <https://www.ccar-net.org/ccar-responsa/5780-2/>.
- Walzer, Michael v.dğr. *The Jewish Political Tradition*. 4 cilt, New Haven: Yale University Press, 2000.
- Williams, Dan & Maayan Lubell. “More than half Israelis receive both COVID-19 vaccine doses”. *Reuters*, erişim: 27.10.2021, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-israel-vaccine-idUSKBN2BHoHO>.

Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros

Apikoros as a Kind of Heresy in Judaism

Rumeysa Bektaş

Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
rrumeysabektas@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0001-7683-7729>

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	05.11.2021
Kabul Tarihi Date Accepted	13.12.2021
Yayın Tarihi Date Published	31.12.2021
Atıf Citation	Rumeysa Bektaş. "Yahudilikte İtikâdî Bir Sapkınlık Türü Olarak Apikoros". <i>Oksident</i> 3/2 (2021): 207-231.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by <i>Turnitin</i> and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.51490/oksident.1019775

Öz

İtikâdî açıdan sapkın kabul edilen kimseler, Yahudi dinî literatüründe çeşitli terimlerle isimlendirilmiştir. Başta İbn Meymun (ö. 1204) olmak üzere Yahudi âlimler, sapkın kimseleri sapkınlık türlerine göre kategorize etmişlerdir. Sonraki süreçte ise benzer düşünce ve davranışa sahip Yahudileri de aynı kategoriye dâhil ederek Tanrı'nın sapkınlara vereceği cezaları bildirmek suretiyle onları uyarılmışlardır. Yahudi dinî literatüründe itikâdî açıdan sapkın kimseler için kullanılan yaygın kavramlardan bir tanesi de apikorostur. Yunan filozof Epikür'den (ö. MÖ. 270) türeyen apikoros sözcüğü, özel bir isimken ilerleyen süreçte inançsız veya inancında kusurlu kimseleri ifade eden bir tür ismine dönüşmüştür. Yahudiliğin temel inanç esaslarıyla çelişen düşüncelere sahip olan apikoroslar, Yahudi din adamlarının cephe aldığı bir grup haline gelmiştir. Yahudileri doğru yoldan çıkardıkları gerekçesiyle Yahudi dinî literatüründe apikoroslarla nasıl mücadele edileceği gibi birçok husus ele alınmıştır. Bu çalışmada apikoros kavramının kökeni, apikorosların düşünce yapıları, Yahudiler üzerindeki etkileri, Yahudi toplumundaki konumları, ahirette alacakları cezalar gibi çeşitli hususlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, İtikâdî Sapkınlık, Epikür, Apikoros, Kâfir, Mülhid.

Abstract

People considered heretical in faith were named by various terms in Jewish literature. Jewish scholars, especially Maimonides (d. 1204), categorized heretics according to the kind of heresy. Later, they included Jews who had similar thoughts and behaviors in the same category and warned them about God's punishments for heretics. One of the standard terms used in Jewish literature for heretics is apikoros. The term apikoros was derived from the Greek philosopher Epicurus (d. 270 BC). Although it was a proper name at first, it gradually turned into a common name denoting people who were unbelievers or imperfect in their faith. Having thoughts that contradicted the basic principles of the Jewish faith, the apikorsim became a group against which the Jewish clergy sided. Because of the fact that they misled Jews from the right path, many discussions arose in Jewish literature, such as how to struggle apikoros. This article discusses the origin of the term of the apikoros, the mindset of the apikoros, their effects on the Jews, their position in the Jewish society, and the punishments they will receive in the hereafter.

Keywords: Judaism, Heresy, Epicurus, Apikoros, Kafir, Mulhid.

Özet

Birçok dinde olduğu gibi Yahudilikte de dinin inanç esaslarına aykırı düşünce ve davranışlarda bulunanlar itikâdî açıdan sapkın ilan edilmiştir. Sapkınlık türleri kategorize edilmiş, sapkın kişiler bu kategoriler bağlamında farklı şekillerde adlandırılmıştır. Yahudi dinî literatüründe yer alan sapkınlık terimleri arasında öne çıkanlardan biri de apikorostur. Apikoros kelimesinin kökeni bağlamında farklı iddialar ortaya atılmıştır. Kelimeyi Yunanca bir kökenle ilişkilendirenlere göre apikoros sözcüğü Yunan filozof Epikür'e dayanmaktadır.

Epikür, hazzı hayatın merkezine alan, materyalist bir bakış açısına sahip olan; diriliş, cennet, ceennem ve ahiret gibi kavramların hayatta yeri olmadığını öne süren bir filozoftur. Hatta o, bazı yorumcular tarafından, günümüz deizm ve ateizm akımlarının öncüsü kabul edilmiştir. Epikür'ün düşünceleri büyük kitlelere ulaşmış, çok sayıda insan onun fikirlerini benimsemiştir. Epikür'ün düşünce sistemi etrafında şekillenen bir akım ortaya çıkmış ve bu akım Epikürçülük olarak isimlendirilmiştir. Zamanla Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında da etki alanı bulan Epikürçülük, Helenistik dönemin en önemli felsefi ekollerinden biri haline gelmiştir. Yahudiliğin temel inanç esaslarıyla çelişen öğretilere sahip olmasından ötürü Epikür'ün düşüncelerini savunanlar, Yahudi din adamları tarafından sapkın ilan edilmiştir. Popüler hale gelen Epikürçülük, Yahudilerden bir kısmının da inancını sorgular hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Helenistik dönemin başlarında Epikür ve Epikürçülükle tanışan Yahudilerin bu dönemde kaleme aldıkları metinlerinde de Epikürçülüğün izleri görülmektedir. Epikür'ün görüşlerinden etkilenen Yahudiler, apikoros olarak adlandırılmış ve dindar Yahudiler bu kimselere karşı ikaz edilmiştir.

Summary

People who think or act contrary to the principles of faith are declared heretics in Judaism as in many religions. Kinds of heresy were categorized, and heretics were named in different ways within the context of these categories. One of the prominent terms of heresy in Jewish literature is apikoros. Various claims have been put forward in the origin of the word apikoros. According to those who associate the word with a Greek origin, apikoros dates back to the Greek philosopher Epicurus.

Epicurus is a philosopher who puts pleasure at the center of life, has a materialistic point of view, and argues that concepts such as resurrection, heaven, hell, and the hereafter have no place in life. Some commentators accepted him as the pioneer of today's deism and atheism movements. Epicurus' ideas reached large masses, and many people adopted his ideas. A movement shaped around Epicurus' thought system emerged, and this movement was named Epicureanism. Epicureanism, which influenced Jews and Christians in time, became one of the most important philosophical schools of the Hellenistic period. The Jewish clergy declared the proponents of Epicurean ideas heretic because of having teachings that contradict the fundamental beliefs of Judaism. Epicureanism, which became popular, caused some Jews to question their faith. At the beginning of the Hellenistic period, the effect of Epicureanism could be seen in the texts of the Jews. Jews influenced by the views of Epicurus were called apikoros, and religious Jews were warned against him.

Jewish scholars who wanted to find an origin for the word in their language, associated apikoros with the

Kelimeye kendi dillerinden bir köken bulma ihtiyacı hisseden Yahudi âlimler, apikorosu “sahipsiz” anlamındaki הפקר (hefker) kelimesiyle ilişkilendirmişlerdir. Bu bağlamda apikoros, Tevrat’ı küçük gören, dünyaya sahipsiz muamelesi yapan, dolayısıyla da dinî kurallara riayet etmeyerek kendisi de sahipsiz kalan anlamında kullanılmıştır. Terim, Aramice “saygısızlık” anlamına gelen אפקירותא (afkiruta) sözcüğüyle de ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, Tevrat’a ve Yahudi din adamlarına saygısızlık edenler ve onların sadece kendi çıkarları için Tevrat öğrendiklerini iddia edenler apikoros addedilmiştir.

Yahudi dinî literatüründe de apikoros terimine yer verildiği görülmektedir. Mişna, Talmud, Tosefta gibi temel Yahudi dinî kaynaklarının yanı sıra Orta Çağ Yahudi âlimlerinin eserlerinde de apikorosa dair bilgiler mevcuttur. Bu kaynaklarda apikorosun kimliği, hangi düşüncelere sahip olduğu, ona nasıl muamele edilmesi gerektiği ve öldükten sonra nasıl bir cezaya maruz kalacağı gibi birçok hususa değinilmiştir. Apikorosların dinin temel inançlarını inkâr eden, din adamlarına saygısızca davranan sapkın insanlar oldukları ve gelecek dünyadan nasiplerinin olmayacağı belirtilmiştir. İbn Meymun’dur (ö. 1204) bu sapkınlık türünü kapsamlı bir şekilde ele almıştır. O, on üç maddelik Yahudi iman esasları listesi hazırlamış ve bu iman esaslarından birini dahi inkâr eden kişinin Yahudi cemaatinden dışlanacağını belirtmiştir. İbn Meymun’un aktardığı inkârcılar listesinde apikoros da bulunmaktadır. İbn Meymun, üç çeşit insanın apikoros olduğunu söylemiştir. Ona göre; nübüvveti ve vahyi inkâr eden, Musa’nın peygamber olduğuna inanmayan ve Tanrı’nın insanların yaptıklarından haberdar olmadığını söyleyen kişiler apikorostur. Bunların yanında Mişna şerhlerinde de apikorosun kim olduğu ve akabetinin nasıl olacağına dair çeşitli

word הפקר (hefker), meaning unclaimed. In this context, apikoros means the one who despises the Torah, treats the world as unclaimed, and therefore does not obey the religious rules and becomes unclaimed himself. The term is also associated with the Aramaic word אפקירותא (afkiruta), meaning disrespect. In this context, those who disrespect the Torah and the Jewish clergy, claiming that they learned the Torah only for their benefit, were considered apikoros.

The term apikoros is seen to have been used in Jewish literature. In addition to fundamental religious sources such as the Mishnah, Talmud, and Tosefta, there is also information about apikoros in the works of medieval Jewish scholars. In these sources, many issues were addressed, like the identity of the apikoros, his thoughts, the way he should be treated, and the kind of punishment after death. The apikorsim are identified as heretics who deny the fundamental beliefs of religion, treat the clergy with disrespect, and will not achieve anything in the hereafter. Maimonides (d. 1204) dealt with this kind of heresy comprehensively. He prepared a thirteen-point list of Jewish principles of faith and stated that anyone who denies even one of these principles of faith will be excluded from the Jewish community. Apikoros was also included in the list of deniers cited by Maimonides. He said that three kinds of people are apikoros. Accordingly, apikoros is a person who denies prophecy/revelation in general or Moses’ prophethood or says that God is unaware of what humans are doing. Moreover, various explanations and interpretations were made in the commentaries of the Mishnah about the identity of the apikoros and his fate. In these commentary texts written by Jewish scholars, apikoros was

açıklama ve yorumlar yapılmıştır. Yahudi âlimlerin kaleminden çıkan bu şerh metinlerinde apikoros teriminin zaman zaman bazı sapkın grupları nitelemek için kullanıldığı da görülmektedir.

Apikoroslar alt başlıklara ayrılmaktadır. Goy apikoroslar olabileceği gibi Yahudi apikoroslar da olabilir. Muamelat hususunda goy apikoroslara ve Yahudi apikoroslara farklı şekilde yaklaşılır. Yahudi apikoroslar hakikati bildikleri halde doğru yoldan saptıkları için daha tehlikeli görülürler. Öte yandan, Babil Talmudu'ndaki "Yahudi, günah işlese de yine Yahudi'dir" ifadesi esas alınarak Yahudi apikorosların günahkâr oldukları, ancak Yahudilik bünyesinde kalmaya devam ettiklerine dair yorumlar da mevcuttur. Ayrıca kişinin apikoros olma sebepleri de bilinmeli ve buna göre bir ayırım yapılmalıdır. Kişi özgürce hareket etme isteğiyle, Yahudi toplumunu yok etme düşüncesiyle, entelektüel sebeplerle veya baskıyla inkârcı olmuş olabilir. Bütün bu ayrımlar, apikoroslara muamelat konusunda bilinmesi gereken unsurlardandır.

Sapkın olarak görülen apikoroslar Yahudi toplumunda dinî, hukuki ve sosyal açıdan çeşitli olumsuz yaklaşım ve yaptırımlara maruz kalmırlar. Apikorosları öldürmek bir mitsvadır. Öldürmek mümkün değilse ölümüne yol açacak bir plan yapılmalıdır. Onların şahitlikleri kabul edilmez, sözlerine güvenilmez. Yahudiler, apikorosun kayıp bir eşyasını bulurlarsa, eşyayı kendisine iade etmemeleri gerekir. Bir apikorosun yazdığı Tevrat tomarı yakılmalıdır. Apikorosun kestiği bir hayvanın etinden yemek caiz görülmemiştir. Yaşadıkları süre zarfında her alanda kötü muameleye maruz kalan apikorosların ölmesi durumunda ise yakınları yas tutmak yerine kutlama yaparlar.

Apikoros sözcüğü, İbranice ve Aramice kökenle ilişkilendirilmeye çalışılsa da genel kanaate göre Yunan filozof Epikür'le

sometimes used to describe some heretic groups.

Apikoros is divided into sub-headings, such as goy apikoros and Jewish apikoros. They are treated differently. Jewish apikoros is seen as more dangerous than the other because he strayed from the right path even though he knew the truth. On the other hand, based on the statement "A Jew is still a Jew even if he sinned" in the Babylonian Talmud, Jewish apikoros was thought to remain within Judaism although he was sinful in some interpretations. In addition, the reasons for the person to be apikoros should be known, and a distinction should be made accordingly. The person may have been a denier with a desire to act freely, with the thought of destroying the Jewish community for intellectual reasons or by oppression. All these distinctions are essential elements in the treatment of apikoros.

Apikoros, seen as a heretic, is exposed to various negative approaches and sanctions in the Jewish community's religious, legal, and social aspects. Killing apikoros is a mitzvah. If it is impossible to kill, a plan must be made to lead to his death eventually. His testimonies are not accepted, and his words cannot be trusted. If the Jews find a lost item of an apikoros, they should not return it to him. The Torah scroll written by an apikoros must be burned. The meat of an animal slaughtered by an apikoros is not permissible to eat. Apikoros is mistreated in all areas during his lifetime. When an apikoros dies, his relatives celebrate the event instead of mourning.

Although the word apikoros is tried to be associated with Hebrew and Aramaic origins, it is generally related to the Greek philosopher Epicurus. Epicureanism influenced both the

bağlantılıdır. Epikür'ün felsefi düşüncelerinin yayılmasıyla birlikte Epikürcülük, gerek *goyim* gerekse de Yahudileri etkilemiştir. Apikoros, Epikürcü görüşleri benimseyenleri ifade etmek için kullanılan bir sözcükken geleneksel Yahudi düşüncesine göre sapkın oldukları iddia edilen kişileri ifade eden bir çatı kavram olmuştur. Yahudi dinî literatüründe tanımlanan apikoros, gelecek dünyadan nasibi olmayan gruplar arasında zikredilmiştir. Apikoroslar, bir tehdit olarak görülmüş, hukuki ve sosyal haklarından mahrum bırakılarak Yahudi toplumundan dışlanmış ve Yahudiler apikoroslara karşı uyarılmıştır.

goyim and the Jews with the spread of Epicurus' philosophical ideas. While *apikoros* had been a word used to express those who adopt Epicurean views, it became a common name representing people claimed to be heretics according to traditional Jewish thought. As defined in Jewish literature, *apikoros* is mentioned among groups that have no share in the world to come. Because he is seen as a threat, the *apikoros* is removed from the Jewish community, deprived of their legal and social rights, and Jews are warned against him.

Giriş*

Din, insan topluluklarının merkezinde yer alan, teorik ve pratik boyutları olan inanç sistemidir. Her dinin kutsal kabul ettiği unsurlar vardır. Dinî otoriteler, kutsal sayılan unsurlara saygıyla yaklaşılması, dinî emirlerin yerine getirilip yasaklardan uzak durulması, dolayısıyla inancın Tanrı'nın arzuladığı şekliyle hayata dökülmesi misyonunu üstlenmişlerdir. Bu nedenle herhangi bir dine mensup olan insanların, o dinin kutsallarına gereken saygıyı göstermemeleri, dinin emir ve yasaklarına riayet etmemeleri sonucunda dinî otoriteler, ilk aşamada bu kimseleri uyarmakta, uyarıların dikkate alınmaması durumunda ise önceden haber verilen uhrevî cezalara ek olarak dünyevî cezaları bizzat takdir eden merci olmaktadır. Dünyevî ve uhrevî cezası olan büyük günahlardan biri de itikâdî sapkınlıktır. Yüzyıllar boyunca birçok dinin içerisinde çeşitli formlarda zuhur eden bu sapkınlıklar, zaman zaman günahkâr addedilen kimsenin cemaatten uzaklaştırılması yahut tamamen kovulması ile neticelenmiştir.

Yahudilikte sapkınlık, en yalın ifadeyle, Tanrı'nın Hz. Musa'ya bildirdiği ilahi emirlere riayet etmemek anlamında kullanılmıştır. Ancak zamanla sapkınlık kavramının içeriği de değişmiş ve genişlemiştir. Putperestlik âdetlerini devam ettirenler ve şeriatın yasakladığı işleri yapanlar, Tanrı katında “kötü olanı yapanlar (osim ha-ra’)”¹ olarak tanımlanmıştır. Ayrıca sapkın kimselerin sapkınlıklarının onları felakete sürükleyeceği vurgulanmıştır.² Bu kimseleri tanımlamak için Tanah'ta; “Tanrı'yı unutanlar (şohohey el)”³, “dinsiz (hanef)”⁴ ve “sefih (evîl)”⁵ gibi sözcükler de yer almaktadır.⁶

* Bu makale, 2020 yılında Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan “Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Yasa'nın Tekrarı 4:25, 9:18, 31:29; Hâkimler 2:11, 3:7, 3:12, 4:1, 6:1, 10:6, 13:1; I. Samuel 15:19; I. Krallar 11:6, 14:22, 15:34, 16:25, 16:30, 21:20, 21:25, 22:52; II. Krallar 3:2, 8:18, 8:27, 13:2, 13:11, 14:24, 15:9, 15:18, 15:24, 15:28, 17:2, 17:17, 21:2, 21:15, 21:16, 21:20, 23:32, 23:37, 24:9, 24:19; II. Tarihler 21:6, 22:4, 29:6, 33:2, 33:22, 36:5, 36:9, 36:12; Nehemya 9:28; Mezmurlar 51:4; Yeşaya 65:12, 66:4; Yeremya 7:30, 18:10, 32:30, 52:2.

² Süleyman'ın Meselleri 11:2.

³ Eyüp 8:13.

⁴ Eyüp 8:13, 13:16; Süleyman'ın Meselleri 11:9. Hanef kavramı için bkz. Marcus Jastrow, “Hanef”, *Dictionary of Targumim, Talmud and Midrashic Literature* (Londra: Luzac & Co., 1926), 485; Fuat Aydın, *Kur'an'daki Hanîf/ler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar* (Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2016).

⁵ Eyüp 5:3.

⁶ Ömer Faruk Harman, “Dalâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8: 427.

Yahudilikte itikâdî sapkınlığı ifade eden birçok sözcük kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin çoğu Mişna'da bulunmakta ve itikâdî açıdan sapkın addedilenler, “gelecek dünyadan nasibi olmayacak kimseler” kategorisinde yer almaktadır. Bahsi geçen ifade şöyledir:

Bütün Yahudilerin gelecek dünyadan nasibi vardır. Yeşaya, 60:21'de denildiği gibi, “Halkımın hepsi doğru kişiler olacak. El emeğim, görkemimi göstermek için diktiğim fidan, ülkeyi sonsuza dek mülk edinecek.” Gelecek dünyadan nasibi olmayacak kişiler ise şunlardır: Tevrat'ta dirilişe dair bir ifade yoktur diyenler, Tevrat vahiy mahsulü değildir diyenler ve apikoroslar. Rabbi Akiba (şu kimselerin de gelecek dünyadan nasibi olmayacağını) söyledi: “Kanonik olmayan kitaplar (*sfarim ha-hitsonim*) okuyanlar ve “Mısırlılara verdiğim hastalıkların hiçbirini size vermeyeceğim, çünkü size şifa veren Rab benim” (Çıkış, 15:26) cümlesini okuyarak (sihir/büyüyle) yaraya fısıldayanlar (*loheş al ha-make*.” Abba Şaul dedi ki: “Tanrı'nın ilahi adını hecelendiği gibi telaffuz eden kişi (*hoge et ha-šem be-otiyotav*) de (bu gruptadır).” Üç kral ve halktan dört kişinin gelecek dünyadan nasibi yoktur. Üç kral; Yeroboam,⁷ Ahab⁸ ve Menşe'dir...⁹ Tufan ehlinin gelecek dünyadan nasibi yoktur... Sodom halkının gelecek dünyadan nasibi yoktur... Casusların¹⁰ gelecek dünyadan nasibi yoktur... Çöldeki neslin¹¹ gelecek dünyadan nasibi yoktur... (Yere batırılan) Karun'un topluluğu (tekrar yerden) çıkarılmayacaktır... Putperest bir şehrin sakinlerinin gelecek dünyadan nasibi yoktur...¹²

Yukarıda verdiğimiz Mişna tercümesi sapkınlık türleriyle ilgili en fazla alıntılanan metindir. Bu metin başta olmak üzere Yahudi dinî literatürü bir bütün olarak incelendiğinde Yahudilikte sapkınları ifade

⁷ I. Krallar 13.

⁸ I. Krallar 16:30.

⁹ II. Krallar 21.

¹⁰ Casuslardan kasıt, Hz. Musa'nın Kenan ülkesini keşif için gönderdiği 12 casustan 10'udur. Yefunne b. Kaleb ve Yeşu b. Nun dışındaki bütün casuslar Kenan topraklarında çok güçlü insanların yaşadığını ve onlarla savaşamayacaklarını söyleyerek İsrailoğullarının cesaretini kırmışlardır. Bkz. Çölde Sayım 13. Bölüm.

¹¹ Burada kastedilen, Mısır'dan çıktıktan sonra çöldeyken Musa'ya itaat etmeyen ve altın buzağıya tapan İsrailoğullarıdır. Bkz. Çıkış 32. Bölüm. Altın buzağıyla ilgili bkz. Yasin Meral, *Sâmiri'nin Buzağısı*, 2. bs. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021).

¹² Mişna, Sanhedrin, 10:1-6.

etmek için kullanılan sözcükler; apikoros, hitsonim,¹³ kofer,¹⁴ kotsets be-neti'ot,¹⁵ meşumad,¹⁶ min,¹⁷ mumar,¹⁸ poreş mi-darhey tsibur,¹⁹ poş'ey Yisrael²⁰ ve zaken mamre²¹dir.²² Bu kavramlar arasında apikoros, dinî literatürde kendisine geniş yer verilmesi bakımından öne çıkan bir sapkınlık türüdür.

¹³ Kelime anlamı “dışarıdakiler, yabancılar” olan hitsonim, itikâdî açıdan sapkınlık sayılan sözler söyleyen veya sapkın davranışlarda bulunan kişileri ifade etmektedir. Hitsonim, geleneksel Yahudi düşüncesinin dışında kalanları belirten çatı bir kavramdır. Bkz. Hannah Kasher, *Al ha-Minim, ha-Apikorsim ve ha-Koferim ba-Mišnat ha-Rambam* (Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad Publishing House, 2011), 52.

¹⁴ Kelime anlamı “inkâr etmek” olan kafar fiilinden türeyen kofer, “inkârcı” demektir. Kofer, yalnızca dinî bir inkârı ifade etmez, genel olarak herhangi bir şeyi inkâr etmeyi ifade eden bir sözcüktür. İnkâr edilen şeye göre kofer sözcüğü ek alabilmektedir. Mesela, inanç esaslarından birini inkâr eden kofer ba-’ikkar olarak isimlendirilirken Tevrat’ı inkâr eden kişi kofer ba-Tora şeklinde isimlendirilmiştir. Bkz. *Babil Talmudu*, Sanhedrin, 39a-b; Yosef Albo, *Sefer ha-’İkkarim* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1946), 1:5, 2:8, 13:3-4; 2, 6:4.

¹⁵ “Bitki koparan” anlamına gelir. Talmud’da Elişa ben Abuya (MS. 1. yy.) için kullanılmıştır. Kotsets be-neti'ot’un ayırt edici özelliği; diğer terimler gibi bir grubu ifade etmekten ziyade hassaten Elişa ben Abuya ile özdeşleşen bir kavram olmasıdır. Bkz. *Babil Talmudu*, Hagiga, 14b-15a.

¹⁶ Dinden dönmeyi ifade eder. Başta sadece baskı sebebiyle dinlerinden dönenleri ifade eden bir kavramken zamanla kelimenin kapsamı genişlemiş ve her çeşit irtidatı ifade eden bir kavrama dönüşmüştür. Bkz. Jastrow, *Dictionary of Targumim, Talmud and Midrashic Literature*, 850, 1592.

¹⁷ Kelime anlamı “tür”dür. Bazen cins isim, bazen de özel isim olarak kullanıldığı görülmektedir. Cins isim olarak kullanıldığında dinî cemaatten ayrılan Yahudileri karşılamak üzere ise geçmişten günümüze çok sayıda sapkın grup için kullanılmıştır. Bkz. Daniel Spercer, “Min”, *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, ed. Fred Skolnik (Detroit: Macmillan Reference, 2007), 14: 263-264.

¹⁸ Dinden dönmeyi ifade eden mumar, meşumad ile eş anlamlıdır. Yahudi dinî literatürü incelendiğinde birçok bölümde mumar ve meşumad sözcüklerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Fakat mumar, daha az pejoratif sayılan bir kavramdır. Meşumad, İslam literatüründeki mürtedi ifade ederken mumar, mühtedi anlamı taşır, şeklinde bir karşılaştırma yapılabilir. Bkz. David M. Grossberg, *Heresy and the Formation of the Rabbinic Community* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2017), 118.

¹⁹ “Toplumun geleneklerinden sapan” Yahudileri ifade eden bir terimdir. Bu Yahudilerin günahları nedeniyle sapkın sayıldıkları ve gelecek dünyada cezalarını çecekleri belirtilmiştir. *Babil Talmudu*, Roş ha-Şana, 17a.

²⁰ “İsrail’in günahkârı” anlamına gelmektedir ve günahkâr Yahudileri ifade eden çatı bir kavramdır. Bkz. Grossberg, *Heresy and the Formation of the Rabbinic Community*, 92-98.

²¹ Kelime anlamı “isyankâr ihtiyar” olan zaken mamre, Yahudi mahkemesi Beyt Din’in kararına bilinçli olarak karşı çıkan hâkime verilen isimdir. Zaken mamre, toplumu dalalete sürüklediği gerekçesiyle uyarılmış, hatasında ısrarcı olması durumunda ise ölüm cezası verilmiştir. Bkz. Abraham Arzi, “Zaken Mamre”, *Encyclopedia Judaica* (Detroit: Macmillan Reference, 2007), 21: 446.

²² Kavramlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020).

Bu terimin en önemli niteliklerinden biri de felsefi boyutunun olmasıdır. Çünkü *apikoros* kavramı, Yunan filozof Epikür'le (ö. MÖ. 270) ilişkilendirilmektedir. Çalışmamızda Yahudilik bünyesinde sapkınlık için kullanılan temel kavramlardan biri olan *apikoros* terimi açıklanacak ve irdelenecektir. Bu doğrultuda *apikoros* teriminin etimolojisi, *apikoros*ların düşünce ve davranışları, terimin Yahudi dinî literatüründe kullanımı ve Yahudilikte *apikoros*ların hukuki durumu konu edilecektir.

1) *Apikoros* Kavramının Etimolojisi

Apikoros (אפיקורוס)²³ sözcüğünün etimolojisine dair farklı iddialar bulunmaktadır. Terimin kökenini Yunancayla ilişkilendiren yaklaşıma göre *apikoros*, *Epikouros* kelimesinden türetilmiştir ve Helenistik felsefenin önemli temsilcilerinden biri olan Yunan filozof Epikür'ün takipçilerini ifade etmektedir.²⁴ Bu bağlamda *apikoros*, Epikür'ün Yahudi dinî düşüncesine aykırı görüşlere sahip olması sebebiyle, olumsuz bir anlam taşımaktadır.

Yahudilikte bir sapkınlık türü olan *apikoros* teriminin Yunan filozof Epikür'le ilişkilendirilmesi Epikür'ün ve Epikürcülüğün iyi anlaşılmasını gerektirmektedir. “Felsefe, mutlu bir yaşam sağlamak için tutarlı eylemsel bir sistemdir, evrende her şey insan için haz objesidir. Ancak erdemle gelen bilgi arttıkça haz da artar. Bu nedenle yönelim hazza değil bilgiye olmalıdır, zevk mutlu bir yaşamın başlangıcı ve amacıdır. Bilginin amacı; insanı bilgisizlik ve boş inançlardan, tanrı ve ölüm korkusundan kurtarmaktır. Ve bu olmadan mutlu olmaya imkân yoktur, ölümden korkmak anlamsızdır, çünkü yaşadığımız sürece ölüm yoktur, ölüm geldiğinde ise artık biz yokuz”²⁵ şeklinde sözler söyleyen Epikür, materyalist ve hedonist²⁶ olmakla

²³ *Apikoros* kelimesinin yazımında bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Kelime, Mişna metnini düzenleyen editörler tarafından bazen *apikoros*, bazen *epikoros*, bazen de *epikores* şeklinde harekelenmektedir. *Epikoros* ve *epikores* şeklinde harekelenenlerin, kelimenin kökenini doğrudan Yunan filozof Epikür'le ilişkilendirdikleri söylenebilir. Ancak kelimenin yaygın kullanımı *apikoros* olduğu için, çalışmamızda *apikoros* yazımı esas alınmıştır.

²⁴ Gotthard Deutsch, “*Apikoros*”, *The Jewish Encyclopedia* (New York: Funk and Wagnalls, 1901), 1: 665; Philip Birnbaum, *Encyclopedia of Jewish Concepts* (New York: Hebrew Publishing Company, 1998), 56.

²⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985), 99; Dan Cohn-Sherbok, “*Apikoros*”, *A Concise Encyclopedia of Judaism* (Londra: One World Publications, 1998), 31.

²⁶ Hedonizm veya Hazcılığa göre haz, insan için en iyi olandır ve insanlar, hayatlarının merkezine hazzı almalıdır.

suçlanmıştır.²⁷ Epikür, öldükten sonra dirilmeyi reddetmesinin yanı sıra Tanrı ve nübüvvet kavramları hakkındaki görüşleri sebebiyle Rabbanî otoriteler tarafından sapkın olarak görülmüştür. Epikür'ün atomcu teorisi,²⁸ adalet kavramını dinî kâidelerin üzerinde tutması, ibadetlere gerek olmadığı, hayatın gayesinin zevke ve mutluluğa ulaşmak olduğu ve ölümün tamamen bir yok oluş olduğu yönündeki görüşleri; kısacası din ve ahiretle ilgili bütün olgu ve inançları reddetmesi²⁹ nedeniyle o ve takipçileri Yahudiler tarafından “inançsız” ve “kâfir” gibi sıfatlarla anılmışlardır. Filozof Lucretius (ö. MÖ. 55), Epikür'ün din yerine bilim ve ahlaki esas aldığı, dolayısıyla ateist³⁰ dünya görüşüne sahip ilk filozof olduğunu iddia etmiştir. Epikür, bir yandan ateist olmakla itham edilirken diğer yandan da deizmi savunmakla suçlanmıştır. Bu noktada onun; dünyanın bir yöneticisi olmadığı şeklindeki görüşüyle “ateist”, dünyaya müdahil olan bir Tanrı'nın var olmadığını söyleyerek insanların bütün ibadet ve dinî yükümlülüklerden muaf oldukları fikrini savunmasıyla da “deist” olduğu iddia edilmiştir.³¹

Yaşadığı dönemde ve ölümünden sonra Epikür'ün düşüncelerini destekleyen, hatta benimseyen birçok insan olmuştur. Böylece Epikür'ün görüşleri etrafında şekillenen bir ekol oluşmuş ve bu ekol Epikürçülük adıyla felsefe tarihinde yerini almıştır. Epikürçülük başta Yahudiler ve Hıristiyanlar olmak üzere birçok dinî grup üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu felsefî ekol, Platonculuk ve Aristoculuğun yanı sıra Helenistik dönemde öne çıkan üç felsefî ekolden biri olmuştur. Roma'nın en gözde felsefesi haline gelmesi ise Cicero (ö. MÖ. 43) döneminde gerçekleşmiştir.³²

Epikür'ün ölümünden sonraki asırlarda dinî bakış açısına muhalefet olarak ortaya çıkan birçok sorgulayıcı ve eleştirel akımın ardında Epikür ve

²⁷ Henry Albert Fischel, “Epicureanism”, *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, ed. Fred Skolnik (Detroit: Macmillan Reference, 2007), 6: 463.

²⁸ Epikür'ün atomcu teorisine göre dünya bir yaratıcıya ihtiyaç duymadan kendi kendine var olmuş ve işlemektedir. Yaakov Malkin, *Epicurus & Apikorsim* (Kudüs: The Library of Secular Judaism, 2007), 13, 27; Norman Solomon, “Apikoros”, *Historical Dictionary of Judaism* (Londra: Rowman & Littlefield, 2015).

²⁹ Malkin, *Epicurus & Apikorsim*, 15, 30-31.

³⁰ Epikür'ün ateist olmakla itham edildiği kaynaklar vardır. Bkz. M. Rosenthal, P. Yudin, “Epikuros”, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışlar (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1977), 139; Hayri Bolay, “Epikürizm”, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü* (İstanbul: Ötügen, 1981), 97. Bazı İbranice sözlüklerde de apikoros, ateist olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Ernest Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English* (Kudüs: Carta, 1987), 47.

³¹ Malkin, *Epicurus & Apikorsim*, 31-32.

³² Abdülbaki Güçlü v.dğr., “Epikürçülük”, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat, 2003), 473.

Epikürcü ekolün etkili olduğu öne sürülmüştür. Buna örnek olarak Aydınlanma Çağı, Rönesans ve Haskala Hareketi verilebilir. Ayrıca günümüz Avrupa ve ABD’inde agnostik, deist ve ateist düşüncelerin açığa çıkıp popülerleşmesinin temelinde de yine Epikürcü ekolün olduğuna dair iddialar mevcuttur. Öte yandan Epikürcülük, sekülerleşme sürecine de katkı sağlamış, Yahudi apikorosların, “seküler Yahudiler” olarak adlandırıldığı dönemler olmuştur. Bazı Yahudi düşünürler, farklı dönemlerde apikoros terimiyle nitelendirilmiştir. Bunlara örnek olarak; Elişâ ben Abuya³³ (MS. 2. yy.), Hivi el-Belhi³⁴ (MS. 9. yy.) ve Baruh Spinoza³⁵ (ö. 1677) verilebilir.³⁶

Yahudilerin Epikür ve Epikürcü ekolle karşılaşmaları Helenistik dönemin (MÖ. 322-MÖ. 30) başlarına denk gelmektedir. Mesela Vaiz Kitabı, Helenistik dönemde kaleme alınmış ve kitabın yazarının dönemin popüler akımlarından olan Epikürcülükten etkilendiği birçok araştırmacı tarafından iddia edilmiştir.³⁷ Vaiz Kitabı’nda Yahudi inanç esaslarına aykırı görülen yaklaşımlar söz konusudur. Bu kitaba göre dünya boş ve değersiz, ölüm ise yok oluş, bir tür hiçliktir. Kâinat kendi kendine işleyen bir düzene sahiptir. Dolayısıyla dünya hayatının kaygı, endişe ve yükümlülükler yerine eğlence ve mutlulukla geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Vaiz Kitabı yazarının, Epikürcülükten etkilenmesi ve bunu metne yansıtması kitabın güvenilirliğine gölge düşürmüştür. Tanah’taki Eyüp Kitabı da aynı dönemde kaleme alınmıştır. Aynı iddialar bu kitap için de söz konusu olmuş ve yazarın eserde öne çıkardığı görüşlerin Epikürcü ekole dayandığı iddia edilmiştir.³⁸

Epikür, ilahi kaderi inkâr etmiştir. Yunan kaynaklarında da bu hususa kanıt mahiyetinde anlatımlar mevcuttur.³⁹ Öte yandan hahamlara göre Epikürcülük, ateizmden daha kötü ve daha tehlikelidir. Çünkü Epikürcü

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alon Goshen, Gottstein, *The Sinner and Amnesiac – The Rabbinic Invention of Elisha ben Abuya and Eleazar ben Arach* (California: Stanford University Press, 2000).

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ali, Bağır, “Ortaçağda Bir Yahudi Heretik: Hivî el-Belhi ve Tanah Eleştirisi”, *İsrailiyat*, 1 (Kış 2017): 9-24.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Benedict de Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, çev. Musa Kazım Arıcan (Ankara: TDV, 2011); Steven Nadler, *Spinoza: Bir Yaşam*, çev. Anıl Duman & Murat Başekim (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018); Musa Kazım Arıcan, *Spinoza’nın Tanrı Anlayışı* (Ankara: Hece Yayınları, 2015).

³⁶ Malkin, *Epicurus & Apikorsim*, 58, 61-62, 82, 88.

³⁷ Vaiz Kitabı, Tanah’taki diğer kitaplardan farklı bir dil ve Tanrı anlayışına sahiptir.

³⁸ Malkin, *Epicurus & Apikorsim*, 43-49.

³⁹ Yosef Geiger, “Le-Toldot ha-Munah ‘Apikoros”, *Tarbiz* 42 (1973): 499-500.

felsefeye göre tanrılar, hiç kimseyi ve hiçbir şeyi önemsemezler. Bu nedenle insanlara ilahi bir ceza veya ödül verilmeyecektir.⁴⁰

Yahudi din adamları, Epikür'ün görüşlerinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte Yahudilerin de dinî vecibe ve inançlarını sorgular hale geldiklerine şahit olmuşlardır. Dolayısıyla, Yahudi inançlarına taban tabana zıt düşen bu felsefi ekol bir tehdit olarak algılanmış ve yasaklanmıştır.⁴¹ Ancak apılan tüm eleştirilere rağmen Epikür'ün görüşlerin Yahudiler arasında yayılmaya devam etmesi üzerine, Yahudi âlim Eleazar ben Arah, dindar Yahudileri bu itikâdî tehlide karşı uyarmak ve apikorosların sözlü saldırılarına karşı her zaman hazır olunması gerektiğini vurgulamak maksadıyla "Apikoroslara Nasıl Cevap Vereceğini Bil"⁴² başlıklı bir savunma metni hazırlamıştır.⁴³

Yahudi dinî literatürü incelendiğinde İbn Meymun'un *Delâletu'l-Hâirîn* adlı eserinde Epikür'e dair ayrıntılı bilgi verdiği görülmektedir. Eserde apikoros kavramı üç kez geçmektedir. İbn Meymun, Epikür'ün görüşünü aktarmış ve bu akımın Yahudilik üzerindeki etkisini şu sözlerle ifade etmiştir:

Birinci Görüş (Epikür'ün Görüşü): Varlıktaki hiçbir şeyde inayet olmadığını zannedenlerin görüşüdür. Bu görüşe göre gerek sema gerekse de diğer şeylerde görülen inayet (düzen) tesadüf eseri (bi'l-ittifak) ve rastgele olmaktadır. Dolayısıyla âlemde bir düzen verici, müdebbir ve şeylere inayet veren bir varlık bulunmamaktadır. Bu görüş Epikür'ün görüşüdür. Yine Epikür atomlar hakkında da bunu söylemekte ve onların tesadüf eseri bir araya geldiklerini ve şeylerin de onlardan yine tesadüf eseri oluştuğu görüşündedir. İsrailoğullarının içerisindeki kâfirler de bu görüşü benimsemişlerdir. Bu kimseler hakkında Tevrat'ta "Tanrı'yı kabul etmeyerek 'O yoktur' dediler"⁴⁴ denilmiştir.⁴⁵

⁴⁰ Saul Lieberman, "How Much Greek in Jewish Palestine?", *Essays in Greco-Roman and Related Talmudic Literature* (New York: Ktav Publishing House, 1977), 332.

⁴¹ Malkin, *Epicurus & Apikorsim*, 37, 40.

⁴² *Mişna*, Avot, 2:14. Tevrat'ı küçümseyip alay konusu yapan kişiye cevap verebilmek için her bir Yahudi'nin Tevrat'ı çok iyi biliyor olması gerekir. Eğer o kimse Tevrat'ı tam anlamıyla bilmiyorsa apikorosla tartışmamalıdır. Çünkü Yahudi, cahilliği nedeniyle apikorosun düşüncelerinden etkilenebilir ve bu tartışma onun imanını zayıflatabilir. Bkz. Rav Naftali Haleva, *Pirke Avot* (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2004), 52.

⁴³ Juda Bergmann, "Epicurus", *The Universal Jewish Encyclopedia* (New York: Universal Jewish Encyclopedia Co. Inc., 1948), 4: 136.

⁴⁴ Yeremya 5:12.

⁴⁵ Musa b. Meymun, *Delâletu'l-Hâirîn*, çev. Özcan Akdağ & Osman Bayder (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019) 3: 17.

Terimin etimolojisine ilişkin farklı iddialar da söz konusudur. Apikoros sözcüğünün literal kökeninin Epikür'e dayandığı fikri baskınken Yahudi din adamları, kelimenin kökenini kendi dil ve kültürlerine dayandırmaya çalışmışlardır.⁴⁶ Bu doğrultuda onlar, terimin “özgür bırakma⁴⁷ ve sahipsiz,⁴⁸ anlamlarındaki Aramice הפקר (hefker) sözcüğünden türediği fikrini savunmuşlardır.⁴⁹ Hefker kelimesinin Yahudi literatüründe birçok kullanımı vardır. Ancak kelimenin apikoros bağlamı esas alındığında başvuru anlamı “sahipsiz”dir. Hefker sözcüğünü sahipsiz anlamında kullananlardan biri de İbn Meymun'dur.⁵⁰ Kelimenin “sahipsiz” anlamı göz önüne alındığında apikoros, hefkerdir.⁵¹ Burada kastedilen, dinî esaslara bağlanmayan kişinin yalnız ve kimsesiz kalacağıdır. Terimin kökenini hefkerle ilişkilendiren bir diğer din adamı ise İtalyan haham Bartenura'dır (ö. 1515). Ona göre apikoros; Tevrat'ı küçük gören, ona hefker (sahipsiz) muamelesi yapan kişidir. Bu sapkın kişi, saygısız davranışının neticesinde bir kötülüğe maruz kalma veya bir musibetle karşılaşma kaygısı taşıyarak hefker konumuna gelmektedir.⁵² Apikoros teriminin etimolojik kökenini hefker'e bağlayan yaklaşıma göre, apikorosların dünyanın sahipsiz olduğunu öne sürüp dinî hukuk çerçevesinde yaşamayarak sahipsiz/başiboş kalmaları arasında bir bağlantı olduğu söylenebilir.

Terimin kökeni bağlamında başvuru bir diğer sözcük ise Aramice אפיקורותא (afkiruta) kelimesidir. Apikoros “saygısızlık” anlamındaki afkiruta kelimesiyle de benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda kelimenin, “Sözlü Tevrat'a, onun âlimlerine ve talebelerine saygısızlık yapan” manası esas alınmıştır.⁵³ Talmud'daki bilgiye göre apikoros, herhangi bir Tevrat âlimini küçük gören ya da bir Tevrat âliminin önünde arkadaşını küçümseyen yahut onunla alay eden kişidir. Tevrat âlimine saygısızlıktan kasıt, apikorosun Tevrat'ı, uygun olmayan bir biçimde, kafasına göre

⁴⁶ Louis Isaac Rabinowitz, “Apikoros”, *Encyclopedia Judaica*, 2: 256; Grossberg, *Heresy and the Formation of the Rabbinic Community*, 144.

⁴⁷ *Babil Talmudu*, Sanhedrin, 99b.

⁴⁸ Birnbaum, “Hefker”, 169.

⁴⁹ Rabbi Yona Gerondi şerhi, *Mişna*, Avot, 2:14; Jastrow, “Hefker”, 362; Rabinowitz, “Apikoros”, 256.

⁵⁰ Bu bağlamda o, şöyle demiştir: “Çöllerde, nehirlerde ve akarsularda bulunan her şey hefker (sahipsiz)dir.” *Mişne Tora*, Hilhot Zehiya u-Matana, 1:1. Hefker sözcüğü İslam hukukundaki *lukata* kavramıyla benzerlik göstermektedir. *Lukata*, “mâlikinin iradesi dışında kaybolmuş ve bir başkası tarafından bulunmuş sahibi bilinmeyen mal” anlamında kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Köse, “Lukata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 223-225.

⁵¹ Rabbi Yona Gerondi şerhi, *Mişna*, Avot, 2:14.

⁵² Bartenura şerhi, *Mişna*, Avot, 2:14.

⁵³ İbn Meymun, *Şerhu'l-Mişna*, Sanhedrin, 10:1; “Apikoros”, *Entsiklopediya Talmudit* (Kudüs: Talmudic Encyclopedia Publ. Ltd., 2000) 2: 136.

yorumlamasıdır.⁵⁴ Rabbi Yona Gerondi'ye göre, “ister din adamlarının önünde isterse gıyaplarında onlara saygısızlık eden kişi” apikorostur.⁵⁵ Kudüs Talmudu'ndaki tanıma göre, “o sofer”,⁵⁶ “o hahamlar” diyen kişi apikorostur.⁵⁷ Bunun nedeni ise bu tür sözcüklerin, ilgili şahsın ismini bir saygı unvanı kullanmadan “falanca kişi” der gibi bir anlam taşımasıdır. Bu da hahamlara ve soferlere yönelik bir hakaret ifadesi sayılmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak apikorosun yanlış bir Tanrı inancı veya hatalı bir ahiret algısından ziyade, soferler ve din adamlarına yaklaşımındaki saygısızlık sebebiyle sapkın ilan edildiği söylenebilir.⁵⁸ Talebenin hocasından ismiyle bahsetmesinin yanlışlığına dair bir başka ifade ise Babil Talmudu'nda yer almaktadır. Rav Nahman; “(Apikoros), hocasından ismiyle bahseden kimsedir”⁵⁹ demiştir. Burada, kişinin hocasının adını, unvanı olmadan, sanki onun arkadaşımışçasına zikretmesinin apikorosluğun bir göstergesi olduğuna işaret edilmektedir.

Apikoros kategorisine giren bir diğer grup ise, “Hahamların bize ne yararı var?” demek suretiyle din adamlarının sadece kendi çıkarları için Tevrat çalıştıklarını, onların sarf ettikleri çaba ve yaptıkları çalışmaların faydasız ve boş bir uğraş olduğunu söyleyenlerdir. Bir hahamın huzurunda oturarak ona hak ettiği saygıyı göstermeyen kimse de apikoros olarak anılır.⁶⁰ Yine bu çerçevede İbn Meymun'un yaptığı açıklamaya göre apikoros terimi, şeriat kurallarını ve din adamlarını aşağılama ve hafife alma (istihfâf) anlamını haiz bir kelimedir.⁶¹

Yahudi din adamlarına yapılan saygısızlığın itikâdî bir sapkınlık sayılmasının nedenini anlamak için Yahudilikte hahamların konumunu bilmek gerekir.⁶² Talmud'da dünyanın varlığının hahamların Tevrat çalışmalarına bağlı olduğu yönündeki açık ifade, din adamlarının önemine

⁵⁴ Babil Talmudu, Sanhedrin, 99b. Aslında bir kimsenin Tevrat âliminin önünde arkadaşını küçümsemesi veya onunla alay etmesi dolaylı olarak Tevrat âlimine saygısızlık etmek anlamına gelir. Tevrat âlimine saygısızlık etmek ise Tevrat'a saygısızlık etmektir. Afkiruta kelimesinin “saygısızlık” anlamında kullanıldığı başka bölümler de vardır. Bkz. Babil Talmudu, Moed Katan 16a, Eruvin 63a.

⁵⁵ Rabbi Yona Gerondi, Şa'arey Teşuva, 3:62.

⁵⁶ Tevrat'ı tefsir eden, dinî yasaları ve ahlak kurallarını insanlara öğreten Yahudi bilginlere sofer (çoğulu soferim) adı verilmiştir. Soferler MÖ. 5. yy. ile MÖ. 200 yılları arasında Yahudi tarihinde aktif rol almışlardır. İlk sofer ise Ezra'dır.

⁵⁷ Kudüs Talmudu, Sanhedrin, 27d.

⁵⁸ Grossberg, *Heresy and the Formation of the Rabbinic Community*, 153.

⁵⁹ Babil Talmudu, Sanhedrin, 100a.

⁶⁰ Babil Talmudu, Sanhedrin, 99b.

⁶¹ İbn Meymun, Şerhu'l-Mişna, Sanhedrin, 10:1.

⁶² Yahudi din adamlarıyla ilgili bilgi için bkz. Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 219-224.

örnek olarak verilebilir.⁶³ Yahudi din adamları kurumsal, dinî ve sosyal açıdan önemli fonksiyonlara sahiptirler.⁶⁴

Babil Talmudu ve Kudüs Talmudu'nda *apikoros* için değişik tanımlar mevcuttur. Ancak ikisinin ortak noktası, bahsi geçen terimin Yahudi din adamlarına ve onların sözlerine saygısızlık edenler için kullanılmasıdır. Bu bilgiler ışığında, *apikoros* sözcüğünün önce sadece belirli bir grubu ifade ettiği, ancak zamanla cins isme dönüştüğü ve böylece İbraniceye aktarıldığı söylenebilir.⁶⁵ *Apikorosun* Yunan filozof Epikür'den türeyen bir terim olduğunu iddia edenlerin yanı sıra terime Aramice ve İbranice bir köken bulmaya çalışanlar da olmuştur. Ancak genel kanaat terimin Epikür'le bağlantılı olduğu yönündedir.

Yahudilikte itikâdi sapkınlık için kullanılan terimlerden bazıları İslam literatüründe yer alan kavramlarla örtüşmektedir. Bu kavramlardan biri de *apikoros*tur. İçerik açısından ele aldığımızda *apikoros* teriminin *kâfir*⁶⁶ ve *mülhid*⁶⁷ kavramlarını karşıladığı söylenebilir.

2) *Apikoros* Kavramının Yahudi Dinî Literatüründe Kullanımı

Rabbani literatürde *apikoros* terimi, ilk kez Mişna'da kullanılmıştır. Mişna'da iki yerde geçen *apikoros*, Sanhedrin bölümünde gelecek dünyadan nasibi olmayanlar arasında zikredilmiş,⁶⁸ Avot bölümünde ise “Tevrat çalışmasında gayretli ol ve *apikoros*a nasıl cevap vereceğini bil”⁶⁹ denilerek Yahudiler *apikoros*lara karşı uyarılmıştır.

Kavrama yer verilen bir diğer kaynak Tosefta'dır. Burada ise *apikoros*ların gelecek dünyadaki akıbetleriyle alakalı olarak şöyle bir bilgi paylaşılmıştır:

⁶³ Babil Talmudu, Sanhedrin, 99b.

⁶⁴ Yitzhak Brand, *Mi Hu Hiloni?* (Kudüs: The Israel Democracy Institute, 2012), 89.

⁶⁵ Deutsch, “*Apikoros*”, 2: 665.

⁶⁶ “Sözlükte ‘örtmek, gizlemek; nankörlük etmek’ gibi manalara gelen *küfr*, terim olarak genellikle ‘Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak’ diye tanımlanır. *Küfrü* benimseyene ‘fitrî yeteneğini köreltip örten’ anlamında *kâfir* denir.” Mustafa Sinanoğlu, “*Küfür*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 533-534.

⁶⁷ “Sözlükte ‘meyledip yönelmek, gerçekten sapmak, emredilene yerine getirmemek, kuşku duymak, mücadele ve münakaşa etmek’ gibi anlamlara gelen *ilhâd*, kelâm terimi olarak ‘Allah’ın varlığı veya birliğini, dinin temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında kuşku beslemek veya uyandırmak, dinî kuralları hafife almak’ manasında kullanılır. *İlhâda* sapan kimseye *mülhid* denir.” Sinanoğlu, “*İlhâd*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 22:90.

⁶⁸ Mişna, Sanhedrin, 10:1.

⁶⁹ Mişna, Avot, 2:14.

Minler, meşumadlar, muhbirler, apikoroslar, Tevrat'ı inkâr edenler, toplumun kurallarına uymayanlar, öldükten sonra dirilmeyi reddedenler, günah işleyen herkes ve halkın günah işlemesine sebep olan herkes... Cehennem onların önünde kilitlenir ve nesilden nesile yargılanırlar.⁷⁰

Apikorosa dair bilgi verilen bir başka kaynak ise Talmud'dur. Mişna'da apikorosun tanımı yer almasa da Talmud'da apikorosun kim olduğuna dair bilgi verilmiştir. Burada apikoros, bir Tevrat âlimini veya bir Tevrat âlimi huzurunda arkadaşını küçümseyen kişi olarak tanıtılmaktadır. Ayrıca etimoloji bölümünde de aktardığımız üzere, hahamların kendi çıkarları için Tevrat öğrendiklerini, onların Yahudi cemaatine bir faydalarının olmadığını söyleyen kimse de apikoros olarak isimlendirilmiştir.⁷¹ Başka bir bölümde aktarılan bilgiye göre ise hocalarından ismiyle bahseden kişi de apikorostur.⁷² Bu ifadenin bir benzeri Kudüs Talmudu'nda yer almaktadır. Burada, apikorosun din adamlarına unvanlarını zikretmeksizin saygısızca hitap eden yahut gıyaplarında onlardan bahseden kişi olduğu bildirilmiştir.⁷³ Öte yandan, apikorosların günahkâr oldukları, tıpkı diğer günahkârlar gibi cehennemde cezalandırılacakları ve nesiller boyunca orada kalmaya devam edecekleri açıkça ifade edilmiştir.⁷⁴

Yahudi âlimler de eserlerinde apikoros terimine yer vermişlerdir. Bu bağlamda öne çıkan isim İbn Meymun'dur. Yahudi tarihinde iman esaslarını sistematik olarak hazırlayan ilk Yahudi düşünür odur.⁷⁵ O, oluşturduğu bu listeyi Şerhu'l-Mişna⁷⁶ adlı eserinde açıklamış ve her bir Yahudinin on üç maddelik bu esaslara inanması ve uyması gerektiğini vurgulamıştır. İbn Meymun'a göre, bu esaslardan bir veya birkaçını reddeden kişi Yahudi topluluğundan çıkar. Bu eserde verilen bilgiye göre inkârcılar min, apikoros ve kotsets be-neti'ot şeklinde isimlendirilirler.⁷⁷

⁷⁰ Tosefta, Sanhedrin, 13:5.

⁷¹ Babil Talmudu, Sanhedrin, 99b.

⁷² Babil Talmudu, Sanhedrin, 100a.

⁷³ Kudüs Talmudu, Sanhedrin, 27d.

⁷⁴ Babil Talmudu, Roş ha-Şana, 17a.

⁷⁵ Menachem Kellner, *Dogma in Medieval Jewish Thought* (New York: Oxford University Press, 1986), 200. İskenderiyeli Philo (ö. 50) ve Saadya Gaon (ö. 942) İbn Meymun'dan önce iman esaslarıyla ilgili çalışmalar yapmışlar, fakat bunları listeleyen ilk Yahudi İbn Meymun olmuştur. Yahudi iman esasları listesi için bkz. Yasin Meral, "İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2 (2011): 243-266; Ravza Aydın, "Yahudi İman Esasları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/25 (2012/1): 189-210.

⁷⁶ Eser, Yahudiler arasında *Kitabu's-Sırac* ismiyle tanınmaktadır. Ancak İbn Meymun hiçbir zaman böyle bir isim kullanmamış, eserini Şerhu'l-Mişna şeklinde isimlendirmiştir.

⁷⁷ İbn Meymun, Şerhu'l-Mişna, Sanhedrin, 10:1.

Burada *apikoros*, *şeriatı* ve *hahamları hafife alan kimse* olarak tanımlanmıştır. İbn Meymun, aynı bölümde, *apikorosu* şu şekilde tanımlamıştır:

Apikoros ifadesi Süryanice⁷⁸ bir kelimedir. Anlam olarak ise *şeriatı* ve onun taşıyıcıları olan *hahamları küçümseyen* ve onlarla *alay eden kimseleri ifade eder*. Bu nedenle bu isim; *dinin kâidelerine inanmayan, hahamlar ve din bilginleriyle dalga geçen veya Tevrat öğreticileriyle alay edenler için kullanılır.*⁷⁹

İbn Meymun, Talmud ve Mişna'da bulunan *apikoros* tanımlarını bir araya getirmiş ve eklemeler yapmıştır. Mesela yukarıda verilen ifadede “*dinin kâidelerine inanmayan*” kişiyi de *apikoros* addederek terimin kapsamını genişletmiş ve özgün açıklamasını ortaya koymuştur.

Şerhu'l-Mişna'daki tanımına ek olarak İbn Meymun, *Mişne Tora* adlı eserinde daha ayrıntılı ve sistematik bir tanım yapmıştır. Ona göre üç tür insan *apikorostur*:

- Nübüvvetin varlığını inkâr eden ve “Tanrı tarafından insanların kalbine aktarılan bilgi (vahiy) yoktur.” diyenler
- Musa'nın peygamberliğini reddedenler
- “Yaratıcı, insanların eylemlerinden haberdar değildir.” diyenler⁸⁰

İbn Meymun'un *Mişne Tora*'sında *apikoros* teriminin kullanım alanları iki grupta ele alınabilir. Bu doğrultuda terimin *kâfir*⁸¹ manasında kullanıldığı bölümlerin yanı sıra cemaatten ayrılan, muhbir ve Yahudileri zor durumda bırakan⁸² anlamında kullanıldığı kısımlar da bulunmaktadır. İbn Meymun'un ifadesine göre *apikoros*, *dinin temel inançları hususunda günah işleyen kişidir*. Talmud âlimleri ise, *dinî uygulamalar noktasında günah işleyen kişiyi apikoros kategorisine almışlardır.*⁸³ Riskin'e göre İbn Meymun, *apikorosu* tanımlarken doğrudan Epikür'le ilişkilendirmese de

⁷⁸ İbn Meymun, Süryanice kelimesiyle Aramiceyi kastetmektedir.

⁷⁹ *Lafzatü apikoros hiye lafzatün Süryaniyyetün mâ'nâhâ el-istihfâf ve't-tehâvün bi'ş-şeriatî ev bi-hameletî'ş-şeria.* İbn Meymun, *Şerhu'l-Mişna*, Sanhedrin, 10:1.

⁸⁰ İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Teşuva, 3:8. İbn Meymun, bu tanıma benzer başka bir tanım daha yapmaktadır: “*Apikoros*, Tevrat'ı ve nübüvveti inkâr eden Yahudidir.” İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Rotseah u-Şemirat Nefeş, 4:10.

⁸¹ İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Şehita, 4:14; Hilhot Rotseah u-Şemirat Nefeş, 4:10; Hilhot Edut, 11:10; Hilhot Mamrim, 3:1.

⁸² İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Avel 1:10; Hilhot Teşuva, 3:11; Hilhot Avodat Kohavim 10:1.

⁸³ Bkz. Babil Talmudu, Sanhedrin, 99b, 100a.

zihninde Epikür vardır.⁸⁴ İbn Meymun'un apikoros tanımını savunan Katalonyalı haham Menahem Meiri (ö. 1306), bu tanıma bir şerh düşmüştür. O, Talmud'un apikoros tanımını⁸⁵ esas alarak, bir âlimi küçümseyen kimsenin onun sözlerini ve bilgeliğini de küçümseyeceğini ve nihayetinde Yahudilerin bütün inanç esaslarını inkâr edeceğini vurgulamıştır.⁸⁶

Apikoroslar dünyada Yahudi kabul edilseler bile ahirette cezalandırılacaklardır. Yahudi milletinden olsalar dahi gelecek dünyadan nasiplerinin olamayacağı ise Mişne Tora'da şöyle bildirilmiştir: "Saydığımız yirmi dört kişinin her biri (apikoroslar da dâhil), Yahudi bile olsalar gelecek dünyadan nasipleri yoktur."⁸⁷

Mişna'yı şerh eden Yahudi âlimler de apikorosu tanımlamışlardır. Rabbi Yona Gerondi'ye göre, apikoros "Sözlü Tevrat'ı inkâr eden ve hayatını halahaya göre düzenlemeyen kimsedir."⁸⁸ Sanhedrin bölümünde, günahları nedeniyle apikoroslar gelecek dünyadan nasibi olmayacak kişiler listesine dâhil edilmiştir.⁸⁹ Bir iddiaya göre, buradaki apikoros sözcüğüyle asıl kastedilen ataların geleneklerini ve dirilişi⁹⁰ inkâr eden Sadukilerdir.⁹¹ Sadukiler için apikoros denilerek pejoratif bir gönderme yapmak amaçlanmıştır. Terim, MS. 1. yüzyılda bu bağlamda kullanılmıştır.⁹² Bu bilgi ışığında apikoros teriminin başka bir grubu daha belirtmek için kullanıldığı görülmektedir.⁹³

Yahudi dinî literatüründe apikoros kavramı çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Sapkın addedilen bu kimselerin sayısının artması ve Yahudi cemaati için bir tehdit olarak görülmeleri sebebiyle literatürde apikorosların tanımı, düşünce sistemleri, onlarla nasıl mücadele edileceği

⁸⁴ Shlomo Riskin, "Orthodoxy and Her Alleged Heretics", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 15/4 (İlkbahar 1976): 37.

⁸⁵ Babil Talmudu, Sanhedrin, 99b.

⁸⁶ Menahem Meiri, *Bet ha-Behira*, Sanhedrin, 99b.

⁸⁷ İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Teşuva, 3:14.

⁸⁸ Rabbi Yona Gerondi şerhi, *Mişna*, Avot, 2:14.

⁸⁹ *Mişna*, Sanhedrin, 10:1.

⁹⁰ Yahudilikte ahiret inancı için bkz. İsmail Taşpınar, *Yahudilik'te Ahiret İnancı* (İstanbul: İFAV, 2015).

⁹¹ Sadukiler, II. Mabel'in yıkımına kadar (MS. 70) varlıklarını sürdürmüştür. Sadece Yazılı Tevrat'ı kabul ederek Sözlü Tevrat'ı ve dolayısıyla dirilişi inkâr etmişlerdir. Sadukilerin goylar gibi (saduki ke-nohri) kabul edilip edilmemesi durumu Yahudi din adamları tarafından tartışılmıştır. Öte yandan, günahkâr olsalar da hâlâ "Yahudi" oldukları ve tövbe (teşuva) kapısının onlar için açık olduğu da söylenmiştir. Bkz. Sacha Stern, *Jewish Identity in Early Rabbinic Writings* (Leiden: E. J. Brill, 1994), 112-113.

⁹² Grossberg, *Heresy and the Formation of the Rabbinic Community*, 148. Ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Boyarin, *Border Lines: The Partition of Judaeo-Christianity* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004), 58.

⁹³ Grossberg, *Heresy and the Formation of the Rabbinic Community*, 150.

ve Tanrı'nın ahirette onları nasıl cezalandıracağı gibi birçok hususa yer verilmiştir. Bu bağlamda, apikorosların Yahudi inanç esaslarına aykırı düşüncelere sahip sapkın bir grup olduğu şeklindeki söylemin yanı sıra Tevrat'a ve Tevrat âlimlerine yaptıkları saygısızlığa da vurgu yapılmıştır.

3) Yahudilikte Apikorosların Statüsü

Apikorosların heretik kabul edilmeleri Yahudi hukukunda bazı yaptırımlara maruz kalmalarına neden olmuştur. İnsanlar farklı sebeplerle Yahudiliğin inanç esaslarından birini veya birkaçını inkâr edebilirler. Bu bağlamda kişi, özgürce hareket etme isteğiyle, Yahudi toplumunu yok etme düşüncesiyle veya entelektüel sebeplerle inkârcı olabilir. Dolayısıyla kişinin apikoros olma nedenleri göz önünde bulundurulmalı ve buna göre bir ayırım yapılmalıdır. Öte yandan bir apikorosu yargılamadan önce onun özgür iradesiyle mi yoksa baskıyla⁹⁴ mı apikoros olduğunun bilinmesi şarttır. Entelektüel sebeplerle veya baskı sonucu geleneksel Yahudi düşüncesine aykırı fikirler besleyenlerin tövbe (*teşuva*)⁹⁵ etmeleri sağlanabilir.⁹⁶

Apikoroslar tek bir gruptan ibaret değildir. Bu kimseler sahip oldukları özelliklere göre alt gruplara ayrılabilir. Bu noktada *goy apikoros* ve Yahudi apikoros ayrımı örnek verilebilir. *Goy apikoroslar* dinî meseleler hakkında Yahudilere soru yönelttiklerinde soruları cevaplanmalıdır. Ancak Yahudi apikoroslarla tartışmaya girmek uygun değildir. Zira *goy apikorosun* hakikatten sapma nedeni bilgi eksikliğidir. Ancak Yahudi apikoros, bilgili olduğu halde kasten sapkınılığı tercih etmiştir.⁹⁷ Mişna'da "Apikoroslara Nasıl Cevap Vereceğini Bil"⁹⁸ ihtarında kastedilen apikoros, *goy apikoros*dur.⁹⁹

Yahudi apikoroslar, her ne kadar itikâdî meselelerde yanlışa düşseler de Yahudi olmaya devam edebilirler. Talmud'da yer alan şu ifade bu fikri desteklemektedir: "Yahudi¹⁰⁰ günah işlese de yine Yahudidir."¹⁰¹ Bu teze örnek teşkil edecek bir rivayet aktarılmıştır. Buna göre, Avrupa'da yaşayan

⁹⁴ İradesi dışında günah işlemeye zorlanan kimselere *anusim* adı verilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haim Hillel Ben-Sasson, "Anusim", *Encyclopedia Judaica*, 2: 251-254.

⁹⁵ Yahudilikte tövbe konusuyla ilgili bkz. Mehmet Katar, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Tövbe* (Ankara: Eskiye, 2017); Bektaş, *Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları*, 109-119.

⁹⁶ Riskin, "Orthodoxy and Her Alleged Heretics", 39-41.

⁹⁷ İbn Meymun, *Şerhu'l-Mişna*, Avot, 2:14.

⁹⁸ Mişna, Avot, 2:14.

⁹⁹ Babil Talmudu, Sanhedrin, 38b.

¹⁰⁰ İbranice metinde "İsrail" sözcüğü yer almaktadır. Bu ifadeyle kastedilen Yahudilerdir.

¹⁰¹ Babil Talmudu, Sanhedrin, 44a.

bir Yahudi, Şabat akşamları *havdala*¹⁰² sonrası itikâdî sapkınlığını dışa vuran sorular sorarak hahamı kızdırmıştır. Bunun üzerine haham, “Eğer böyle düşünüyorsan neden her Şabat buraya geliyorsun” dediğinde, o kimsenin cevabı “Ben bir apikorosum, *goy* değilim” şeklinde olmuştur.¹⁰³ Bu olay, kişilerin Yahudilikten tamamen kopmadan apikoros olabileceklerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Halahada apikoroslara nasıl davranılması gerektiğine dair bazı ifadeler bulunmakta ve bu kurallar apikorosları Yahudi toplumunda dinî, hukuki ve sosyal açıdan çeşitli olumsuz yaklaşım ve yaptırımlara maruz bırakmaktadır. Mesela onların şahitlikleri kabul edilmez, söyledikleri sözlere hep şüpheyle yaklaşılr ve doğruluğuna inanılmaz. Bir Yahudi bir apikorosun herhangi bir eşyasını bulursa ona iade etmemelidir.¹⁰⁴ *Mişne Tora*’da Tevrat’a ve Musa’nın peygamberliğine inanmayan apikorosun *goy* hükmünde olacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla onun kestiği hayvan da leş sayılır.¹⁰⁵

Bilindiği üzere Yahudilikte kutsal metinler ve şerhlerinin yakılması veya yok edilmesi kesinlikle yasaktır.¹⁰⁶ Fakat Tanrı’nın ismi yazılı olsa bile Yahudi bir apikorosun yazdığı Tevrat tomarı yakılmalıdır. Zira apikoros, Tanrı’nın ismini yazarken onun kutsallığını hiçe sayarak normal bir isim yazar gibi yazmıştır. Diğer yandan bir *goy* tarafından yazılan kutsal metin yakılmaz, toprağa gömülür.¹⁰⁷ Bu bilgi ışığında, apikorosların *goy*larla mukayese edildiğinde dinî açıdan daha zararlı bir grup olarak görüldükleri söylenebilir. Ayrıca apikoroslar hükmen *goy*lardan daha aşağı bir seviyede görülürler. Bu denli tehlikeli görülen, sapkın inançlara bağlanıp hakikatten uzaklaşan apikorosların teşvuaları (tövbe) da makbul değildir.¹⁰⁸

Apikorosların Yahudilikteki statüleri bağlamında en dikkat çeken husus, apikorosları öldürmenin bir *mitsva* (emir) olmasıdır. Şartlar uygunsu alenen kılıçla öldürülmeleri, uygun ortam oluşmadıysa ölümlerine yol açacak bir plan yapılması telkin edilmektedir.¹⁰⁹ Benzer bir muamele Talmud’da da açıkça belirtilmektedir: “Putperestlerin ve küçükbaş hayvan çobanlarının kuyuya düşmeleri halinde ne kuyudan çıkarılmalarına ne de kuyuda daha derine itilmelerine gerek yoktur. Ancak *min*ler, muhbirler ve

¹⁰² Yeni haftaya girerken Şabat’ın ve bayramın bittiğini sembolize eden bir Yahudi duasıdır.

¹⁰³ Riskin, “Orthodoxy and Her Alleged Heretics”, 42.

¹⁰⁴ İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Gezela ve Aveda, 11:2.

¹⁰⁵ İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Şehita, 3:14.

¹⁰⁶ İbn Meymun, *Sefer ha-Mitsvot*, Mitsva Lo Tease,65; *Mişne Tora*, Hilhot Yesodey ha-Tora, 6:8.

¹⁰⁷ İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Yesodey ha-Tora, 6:8.

¹⁰⁸ Yosef Karo, *Kesef Mişne*, Avoda Zara, 2:5.

¹⁰⁹ İbn Meymun, *Mişne Tora*, Hilhot Rotseah u-Şemirat Nefeş, 4:10.

mumarlar (dinden dönenler) daha da derine itilip yukarı çıkarılmayabilirler.”¹¹⁰ Mişne Tora’da yer alan başka bir ifade ise apikorosların nehre düşüp boğulduklarının görülmesi halinde onlara yardım edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Gerekçe olarak gösterilen husus ise apikorosların, kendi sapkın düşüncelerini aktarmak suretiyle, Yahudileri Tanrı’dan uzaklaştırmalarıdır.¹¹¹

Yaşarken düşman olarak görülen apikoroslar öldüklerinde, akrabaları yas tutmaz,¹¹² beyaz giysiler giyer ve yiyip içerler. Hatta sapkın kimseler Tanrı’nın düşmanı olarak görüldüğü için apikoros öldüğünde akrabaları kutlama bile yaparlar. Bu düşünceye kaynak olarak ise, “Ya Rab, nasıl tiksinsen sende tiksinenlerden?”¹¹³ ifadesi gösterilmektedir.¹¹⁴

Sonuç

Apikoros kavramının etimolojisine dair çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Kelimeyi Aramice/Süryanice kökenle ilişkilendirmeye çalışan Yahudi din bilginleri olsa da kökenin Yunan filozof Epikür’le bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir. Fakat erken dönem Yahudi dinî literatüründe apikoros ve Epikürcü ekol arasında doğrudan bir ilişkilendirme yapılmamıştır. Apikoros terimi, başta Epikür’ün görüşlerini takip eden, bir nevi Epikürcü olanları nitelemek için kullanılan özel bir isim iken, zamanla Tanrı, Tevrat ve nübüvvet hakkında olumsuz fikir sahibi olan insanları ifade eden bir cins isme dönüşmüştür.

Yahudi dinî literatüründe apikoros kavramının tanımı yapılarak çeşitli boyutları ele alınmıştır. Kelimenin kullanımı Mişna, Tosefta, Talmud ve Orta Çağ Yahudi âlimlerinin ifadelerinden yola çıkılarak açıklanabilmektedir. Literatürün temel kaynaklarından olan Mişna ve Talmud, apikorosu; Tevrat âlimlerini küçük gören, onlara gereken saygıyı göstermeyen kişi olarak tanımlamıştır. Ünlü Yahudi âlim İbn Meymun, kimlerin apikoros olduğunu; Tanrı ve nübüvveti inkâr edenler, Tevrat’a sahipsiz muamelesi yapanlar ve din adamlarına saygısızca davrananlar şeklinde üç maddede listelemiştir. İbn Meymun, insanların fiillerinin Tanrı tarafından bilinmediğini iddia eden ve peygamberliği, dolayısıyla vahyi inkâr edenleri de bu listeye dâhil etmek suretiyle terimin kapsamını genişletmiştir.

¹¹⁰ Babil Talmudu, Avoda Zara, 26a-b. Aslında apikoros terimi bu listede yoktur, ancak Talmud şerhlerinde listeye eklenmiştir.

¹¹¹ İbn Meymun, Mişne Tora, Hilhot Avodat Kohavim, 10:1.

¹¹² İbn Meymun, Mişne Tora, Hilhot Avel, 1:10.

¹¹³ Mezmurlar, 139:21.

¹¹⁴ İbn Meymun, Mişne Tora, Hilhot Avel, 1:10.

Yahudilikte apikoroslar, itikâdî açıdan sapkın ve tehlikeli bir grup olarak görülmüştür. Apikorosların sayısının arttığı dönemlerde Yahudi din adamları, dindar Yahudileri apikorosların inkârcı yaklaşımına karşı uyarılmışlar, onlara karşı argümanlar geliştirerek Yahudilik açısından sahih kabul edilen inanç esaslarını kaleme almışlar, böylece apikoros zihniyetiyle mücadele etmeye çalışmışlardır.

Apikorosların toplum içerisindeki konumları dinî, hukuki ve sosyal açıdan çeşitli zorluklarla yüz yüze gelmelerine sebebiyet vermiştir. Hayatın birçok noktasında dışlanan apikorosların, Yahudi inanç esaslarına aykırı fikirler beslemelerinden ötürü gelecek dünyadan nasiplerinin olmayacağı da vurgulanmıştır. İslam literatürüyle mukayese edildiğinde apikoros teriminin kâfir ve mühlid terimleriyle örtüştüğü söylenebilir. Ayrıca mevzubahis terim, günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan “deist” ve “ateist” kavramlarıyla da bağlantılıdır.

Teşekkür

Yazar, makaleyi okuyarak önemli katkılarda bulunan Doç. Dr. Yasin Meral'e ve Arş. Gör. Mukadder Sipahioğlu'na teşekkür eder.

Kaynakça

- Albo, Yosef. *Sefer ha-İkkarim*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1946.
- “Apikoros”. *Entsiklopediya Talmudit*, Kudüs: Talmudic Encyclopedia Publ. Ltd., 2000, 2: 136-137.
- Arıcan, Musa Kazım. *Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Arzi, Abraham. “Zaken Mamre”. *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, ed. Fred Skolnik, Detroit: Macmillan Reference, 2007, 21: 446.
- Aydın, Fuat. *Kur'an'daki Hanîf/ler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2016.
- Aydın, Ravza. “Yahudi İman Esasları”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012/1): 189-210.
- Bağır, Muhammed Ali. “Ortaçağda Bir Yahudi Heretik: Hivî el-Belhî ve Tanah Eleştirisi”. *İsrailiyat* 1 (Kış 2017): 9-24.
- Bektaş, Rumeysa. *Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020.
- Bergmann, Juda. “Epicurus”. *The Universal Jewish Encyclopedia*, New York: Universal Jewish Encyclopedia Co. Inc., 1948, 4: 136-137.
- Birnbaum, Philip. *Encyclopedia of Jewish Concepts*. New York: Hebrew Publishing Company, 1998.
- Bolay, Hayri. *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken, 1981.

- Boyarin, Daniel. *Border Lines: The Partition of Judaeo-Christianity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.
- Brand, Yitzhak. *Mi Hu Hiloni? Kudüs: The Israel Democracy Institute*, 2012.
- Cohn-Sherbok, Dan. *A Concise Encyclopedia of Judaism*. Londra: One World Publications, 1998.
- Deutsch, Gotthard. "Apikoros". *The Jewish Encyclopedia*, New York: Funk and Wagnalls, 1901, 1: 665-666.
- Fischel, Henry Albert. "Epicureanism". *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, ed. Fred Skolnik, Detroit: Macmillan Reference, 2007, 6: 463.
- Geiger, Yosef. "Le-Toldot ha-Munah 'Apikoros". *Tarbiz* 42 (1973): 499-500.
- Gottstein, Alon Goshen. *The Sinner and Amnesiac – The Rabbinic Invention of Elisha ben Abuya and Eleazar ben Arach*. California: Stanford University Press, 2000.
- Grossberg, David M. *Heresy and the Formation of the Rabbinic Community*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017.
- Güçlü, Abdülbaki v.dğr. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat, 2003, 472-473.
- Haleva, Rav Naftali. *Pirke Avot*. İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2004.
- Harman, Ömer Faruk. "Dalâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1993, 8: 427-428.
- İbn Meymun, Musa. *Delâletü'l-Hâirîn*. Çev. Özcan Akdağ & Osman Bayder, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- İbn Meymun, Musa. *Mishneh Torah: Sefer Hamada*. Çev. Eliyahu Touger, Kudüs: Moznaim Publishing, 2010.
- İbn Meymun, Musa. *Şerhu'l-Mişna*. ed. Yosef Kafih, Kudüs: Mahon Mişnat ha-Rambam, 2001.
- Jastrow, Marcus. *Dictionary of Targumim, Talmud and Midrashic Literature*. Londra: Luzac & Co., 1926.
- Katar, Mehmet. *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Tövbe*. Ankara: Eskiyeni, 2017.
- Kasher, Hannah. *Al ha-Minim, ha-Apikorsim ve ha-Koferim ba-Mişnat ha-Rambam*. Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad Publishing House, 2011.
- Kellner, Menachem. *Dogma in Medieval Jewish Thought*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Klein, Ernest. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*. Kudüs: Carta, 1987.
- Köse, Saffet. "Lukata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, 27: 223-225.
- Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). *Kitabı Mukaddes Şirketi*, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2014.
- Lieberman, Saul. "How Much Greek in Jewish Palestine?". *Essays in Greco-Roman and Related Talmudic Literature*, New York: Ktav Publishing House, 1977, 325-343.
- Malkin, Yaakov. *Epicurus & Apikorsim*. Kudüs: The Library of Secular Judaism, 2007.
- Meral, Yasin. "İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011): 243-266.
- Meral, Yasin. *Sâmiri'nin Buzağısı*. 2. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021.

- Nadler, Steven. *Spinoza: Bir Yaşam*. Çev. Anıl Duman & Murat Başekim, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Rabinowitz, Louis Isaac. "Apikoros". *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, ed. Fred Skolnik Detroit: Macmillan Reference, 2007, 2: 255-256.
- Riskin, Shlomo. "Orthodoxy and Her Alleged Heretics". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 15/4 (İlkbahar 1976): 34-44.
- Rosenthal, M. & P. Yudin. *Materyalist Felsefe Sözlüğü*. Çev. Aziz Çalışlar, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1977.
- Sasson, Haim Hillel Ben. "Anusim". *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, ed. Fred Skolnik Detroit: Macmillan Reference, 2007, 2: 251-254.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İlhad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 22: 90-92.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, 26: 533-536.
- Solomon, Norman. *Historical Dictionary of Judaism*. Londra: Rowman & Littlefield, 2015.
- Spencer, Daniel. "Min". *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, ed. Fred Skolnik Detroit: Macmillan Reference, 2007, 14: 263-264.
- Spinoza, Benedict de. *Teolojik-Politik İnceleme*. Çev. Musa Kazım Arıcan, Ankara: TDV, 2011.
- Stern, Sacha. *Jewish Identity in Early Rabbinic Writings*. Leiden: E. J. Brill, 1994.
- Taşpınar, İsmail. *Yahudilik'te Ahiret İnancı*. İstanbul: İFAV, 2015.
- The Mishnah*. Çev. Jacob Neusner, Connecticut: Yale University Press, 1988.
- The Tosefta*. Çev. Jacob Neusner, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2013.

İnternet Kaynakları

- Chabad. Erişim: Ekim 2021, <https://www.chabad.org>.
- Sefaria: A Living of Jewish Texts Online. Erişim: Eylül-Kasım 2021, <https://www.sefaria.org/texts>.